

„RENDÜLETLENÜL A ROMOK KÖZÖTT”
A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE 1945 ÉS 1972 KÖZÖTT

*A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán
2016. augusztus 24–25-én rendezett
konferencia előadásai*

Szerkesztette
Karlinszky Balázs – Varga Tibor László

Veszprém, 2017

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta

Veszprém Megyei Jogú Város

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Az összefoglalókat fordította

Kupovits Andrea

Szaszkó Elek

Borítótervezés, nyomdai előkészítés

Gáty István

A borító Végh Endre felvétele felhasználásával készült
(Müllerné Végh Beáta engedélyével.)

© A tanulmányok szerzői, 2017

© Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2017

ISBN 978-963-12-9250-3

ISSN 0238-7190

Kiadja a Veszprémi Főegyházmegye

Felelős kiadó: Márfi Gyula

Nyomdai munkálatok: OOK-Press Nyomda, Veszprém

Megjelent 300 példányban

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ 7

Kahler Frigyes

„...ÉS A POKOL KAPUI SEM VESZNEK ERŐT RAJTA.” (MT 16,18). ÚJ SZEMPONTOK
A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG 1945–1957 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉHEZ 9

SZEMÉLYES TÖRTÉNETEK

Soós Viktor Attila

SZORÍTÁSOK KÖZEPETTE.

BADALIK BERTALAN A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE ÉLÉN.....17

Balogh Gábor

CIVILEK MOZGALMA? BADALIK PÜSPÖK ÉS A PAPI BÉKEMOZGALOM31

Tóth Krisztina

NAPLÓTÖREDÉKEK KLEMPA SÁNDOR KÁROLY HAGYATÉKÁBÓL..... 59

Varga Tibor László

PÉK JÁNOS SZULOKI PLÉBÁNOS MEGFÉLEMLÍTÉSEI,

BEBÖRTÖNZÉSEI (1941–1957) 79

AZ EGYHÁZKORMÁNYZAT TÖRTÉNETE

Mikó Zsuzsanna

MORAVETZ LAJOS EGYHÁZÜGYI MEGBÍZOTT MŰKÖDÉSE

VESZPRÉM MEGYÉBEN (1952–1956) 95

Karlinszky Balázs

SZEMÉLYI VÁLTOZÁSOK A VESZPRÉMI PÜSPÖKI AULÁBAN 1956–1957-BEN..... 109

Gárdonyi Máté–Horváth Gergely Krisztián

MEGTORLÁSTÓL A KOLLEKTIVIZÁLÁSIG. A KLERIKÁLIS REAKCIÓ ELLENI HARC

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN 1957 ÉS 1962 KÖZÖTT133

Fliegh Áron

AZ EGYHÁZI KÖZIGAZGATÁS VÁLTOZÁSAI 1945 UTÁN

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN197

KÖZÖSSÉGI TÖRTÉNETEK

Ritter György

„ANYANYELVESEK” A BAKONYBAN.

A VESZPRÉM MEGYEI NÉMETEK „KITELEPÍTÉSE” (BELSŐ TELEPÍTÉSE).....213

Gianone András

AZ ACTIO CATHOLICA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN 1945–1948-BAN..... 259

Szabó Csaba

NÉPI VALLÁSSÓSSÁG A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE TERÜLETÉN

AZ ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI HIVATAL IRATAINAK TÜKRÉBEN (1957–1960)271

Simon Anna

TEMPLOMFELÚJÍTÁSOK A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG TERÜLETÉN, 1945–1972..... 289

EGYHÁZKÖZSÉGEK TÖRTÉNETE

Horváth László

AZ AJKAI PLÉBÁNIÁK TÖRTÉNETE 1945 ÉS 1957 KÖZÖTT341

Galambos István

ADALÉKOK VÁRPALOTA EGYHÁZTÖRTÉNETÉHEZ..... 377

Nagy Szabolcs

VESZPRÉM VÁROS „SZOCIALIZÁLÁSA”, 1945–1970 395

Gárdonyi Máté – Horváth Gergely Krisztián

MEGTORLÁSTÓL A KOLLEKTIVIZÁLÁSIG.
A „KLERIKÁLIS REAKCIÓ ELLENI HARC”
A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN 1957 ÉS 1962 KÖZÖTT*

*„Számunkra sokkal fontosabb, hogy az elnyomott osztály
egységes legyen a földi paradicsomért vívott valóban
forradalmi harcban, mint hogy a proletároknak
egységes véleményük legyen a mennyei paradicsomról.¹*

V. I. Lenin

*„Tömegeinkre – különösen a falusi dolgozók tudatára még befolyást
gyakorolnak a különböző vallásos ideológiák, különösen a katolicizmus.
Sajnos az utóbbi 5-6 évben – az állam és az egyházak szükségszerű
együtműködésének opportunistá felfogása miatt –
a vallás elleni eszmei harc lényegében szünetelt.²*

Kállai Gyula

Tanulmányunkban egy viszonylag rövid, következményeit tekintve azonban jelentős időszakot tekintünk át, amikor a leverett 1956-os forradalmat követően – „a szocializmus alapjainak lerakása” közepette – a pártállam újjászervezte az egyházakkal szembeni elnyomó gépezetet. A címben azért szerepeltetjük a „klerikális reakció elleni harc” kifejezést, mert jóllehet e formula meglehetősen elcsépelet, a valóságban híven visszaadja, hogy a kommunista állam az egyházakat, s különösen a római katolikus egyházat továbbra is a társadalmi ellenállás fészkeként tekintette. Az állam, az ötvenes évek első felének gyakorlatát folytatva, továbbra is felvette a harcot az egyház és az azt képviselő személyek ellen.

Az állami egyházirányítás végrehajtó szerveként 1951-ben – szovjet mintára – felállított Állami Egyházügyi Hivatal struktúrájában a budapesti központ apparátusa és a katolikus püspökségekre telepített egyházügyi biztosok

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Lenintől idéz Horváth János MMEH elnök előterjesztésében „az egyházpolitikai helyzet rendezésére” 1957. február 7. MNL OL XIX-A-21-d. 11/1957. 6. Lásd LENIN, 1975. [1905.] 409.

² Kállai Gyula: Eszmei harc a Magyar Népköztársaságban. *Népszabadság* 17. évf. 172. sz. (1959. július. 24.) 3–4.

(„bajszos püspökök”) mellett másodlagos szerepet játszottak azok a püspöki székhellyel nem bíró megyékben működő „egyházügyisek”, akik a megyei tanácsok munkatársaiként formálisan helyi szakigazgatási feladatokat láttak el, ténylegesen azonban ők is az alsópapság és a hitélet ellenőrzését, illetve befolyásolását végezték.³ Bár 1957-ben – az ÁEH szervezeti önállóságának átmeneti felszámolásával és a munkatársak létszámának csökkentésével összefüggésben – a megyei egyházi ügyi megbízottak státuszát rövid időre megszüntették, politikai megfontolásból már ugyanebben az évben helyreállt a korábbi állapot. Sőt, annak következtében, hogy a püspökségi biztosok rendszerét 1956 után fokozatosan felszámolták, ott, ahol püspöki székhely is feküdt, az egyházi ügyi főelőadók – ahogy ezt a beosztást 1966-ig nevezték⁴ – befolyása még meg is nőtt.⁵ Veszprém szerepe mindvégig kiemelt e tekintetben, Zalaegerszeg és az ekkor még nem püspöki székhely Kaposvár lokális jelentőségű ügyekkel foglalkozó iratanyaga alapján – melyet a felettesek többnyire megbízhatónak ítélték – éppen arról lehet képet alkotni, hogy az állami ellenőrzés és irányítás milyen mélységig hatolt le a vidék egyházi életébe.

Írásunk döntően az 1957 tavaszán újjászervezett Állami Egyházi Hivatal megyei rezidensei, a megyei egyházi (fő-) előadók negyedévente elkészített jelentéseire épül.⁶ A forrásanyag Veszprém, Somogy és Zala megye egyházi főelőadójának az úgynevezett „kádári konszolidáció” időszakára eső, 1957–1962 közötti hivatali működésével kapcsolatosan keletkezett. Hipotézisünk szerint, amit a hivatal munkatársai stratégiaként megfogalmaztak vagy fontosnak tartottak feljegyezni, annak a Kádár-rezsim egyházpolitikájában súlya volt, ezért a főelőadók látóköréből esetlegesen kieső szempontokat mi sem szerepeltettük a vizsgálatban.

A budapesti központba továbbított információkat az egyházi hivatal helyi funkcionáriusa főként négy forrásból szerezte. Egyrészt rendelkezésére álltak a megyei tanács egyéb osztályainak anyagai, melyekből statisztikai gyűjtéseket végzett. A hitoktatás ellenőrzése és adminisztratív akadályozása miatt különösen szoros volt kapcsolata az oktatási osztállyal. Arra is van adat, hogy a főelőadó rendszeresen – például 1962-ben kéthetente – folytatott megbeszélést a megyei tanács VB elnökével, beépülése a megyei közigazgatás szervezetébe tehát nem csupán formális volt.⁷ Másrészt a járási tanácsok elnökhelyetteseinek feladatai közé tartozott, hogy negyedévente jelentést

³ Az ÁEH vidéki szakigazgatási szervezetéről lásd KÖBEL, 2005. 86–91. A vidéki apparátussal szembeni elvárásokhoz lásd Soós, 2010a. 223., 226.

⁴ MNL SML XXIII.15. Az ÁEH elnökének 27-6/f/1965. sz. leirata szerint 1966-tól egyházi ügyi főelőadó helyett egyházi ügyi tanácsos megnevezés használandó.

⁵ Az 1956 utáni átszervezésekről lásd KÖBEL, 2005. 71–80., Soós, 2014. 104–119.

⁶ Vö. MNL OL XIX-A-21-d. Az Állami Egyházi Hivatal visszaminősített TÜK iratai.

⁷ Werstrosch János egyházi ügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházi ügyi helyzetről. Kaposvár, 1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 10. Az egyházi ügyi titkár pozícióját a megyei hatalmi mezőben lásd KÖBEL, 2010. 199.

tegyenek a járás egyháziügyi helyzetéről, de velük rendszeres értekezleteken⁸ és egyéb formában is tartotta a kapcsolatot. Amint egyik előadónk, a Kaposváron regnáló Czár Lajos írja: „Somogyban bevált intézkedés, hogy a járások területén jeladási és apróbb intézkedési joggal felruházott megbízottak vannak és működnek a járási tanács elnökhelyettese személyében”.⁹ Harmadszor a papi békemozgalom vezetőivel és más papokkal, lelkészekkel történő rendszeres kapcsolattartás is szolgált információgyűjtési célokat. A jelentésekben gyakran visszatérő téma, hogy a vezető békepapok hogyan nyilatkoztak meg előtte aktuális ügyekről, de arra is van utalás, hogy az espereskerületi koronák jegyzőkönyveit a főelőadó a megyei békebizottsági titkár segítségével tanulmányozta át.¹⁰ Igaz, ezzel kapcsolatban az 1959-es, éves jelentést kiértékelő kaposvári értekezleten László István megyei tanácselnök megjegyezte, hogy a főelőadónak „van több beépített papja, s talán jobban hisz ezeknek, mint kellene [...] Czár elvtársnak és a BM-nek ugyanazok a papok mást mondanak”.¹¹ Végül maga is kiszállt vidékre, s akár hivatalos látogatásokon a községi tanácsoknál, akár – csak úgy útközben, mint például Marcaliban¹² – személyes tapasztalatokat szerzett a hitéletéről.

A vallás- és egyházellenes politika számtalan síkon megnyilvánult. Forrásaink alapján elemzésünkben ennek három nagyobb, keretként szolgáló típusát különböztetjük meg:

- egyházon kívüli antiklerikális stratégiaelemek;
- egyházon belüli aktív stratégiák;
- egyházon belüli, passzív módon ható, a szekularizációt előmozdító stratégiák.

⁸ Uo.

⁹ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó javaslatai az egyháziügyi munka megjavítására, Kaposvár, 1957. október 31. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-41/1957. 8. A Somogy Megyei Levéltár nyilvánlata szerint e kapcsolattartás iratait évkörünket illetően teljes egészében leselejtezték, de egészen 1973-ig is nagy mértékű volt a selejtezés, és csak utána őrződött meg a megyei egyháziügyi titkár iratanyaga. Acél József központi irattáros 1990. évi jelentése szerint az 1951–1956 közötti iratok nem voltak fellelhetők, és abban az időben csak kartonos iktatás folyt; az 1957–1960 között keletkezett iratokból mindent kiselejteztek, de megvolt az iktatókönyv; 1961–1973-ra vonatkozóan volt iktatókönyv, de jelentős selejtezés történt az évi két-háromezer tételből. Főként építészeti engedélyek maradtak meg (engedélyek templomfelújításhoz, istállók, melléképületek bontásához, egyházi telkek kisajátításához vagy cseréjéhez, romos állapotba került izraelita imaházak bontásához), illetve az államesküi iratai. Acél József központi irattáros jelentése az egyháziügyi iratok helyzetéről. Kaposvár, 1990. december 31. MNL SML XXIII.15. 5136-7/1990.

¹⁰ Werstrosch János egyháziügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyháziügyi helyzetről. 1962. IV. negyedév. Kaposvár, 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 6.

¹¹ Emlékeztető az 1959. évről szóló Somogy megyei egyházpolitikai jelentés 1960. június 17-i tárgyalásáról. Kaposvár, 1960. június 24. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/a/1959. 34.

¹² Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 19.

Az egyházon *kívüli* antiklerikális stratégia fontos elemét alkotta:

- a tudományos, materialista világnézet propagálása (tankönyvek, oktatás, média);
- a pedagógusok átnevelése;
- a pedagógusok megfigyelése és megfélemlítése;
- a szülők megfélemlítése, a hittanbeíratás megnehezítése;
- a kollektivizálással – tudatosan számolt következményként – a falusi társadalom normarendszerének felborítása;
- az iparvidékek, lakótelepek izolálása, leválasztása az egyház szervezetéről.

Az egyház visszaszorítását annak szervezetén *belül* célzó *aktív* stratégiaelemek közül első helyen az Opus Pacis mozgalom intézményesítése és a kulcspozíciónak tartott posztok megszerzése említendő. Következményeiben, a kollaborációval együtt járó szereptorzulások miatt nem kevésbé fontos azonban a papok bevonása a pártállam társadalmi szervezeteibe, valamint a tanács-
tagok közé. Ezek mellett az alábbi, közvetlen repressziót jelentő eszközökkel élt a pártállam:

- fizetésmegvonás;
- hagyományosan közösségi ünnepek beszorítása a templomba (feltámadási körmenet, búzaszentelés);
- az ifjúsági pasztoráció akadályozása;
- az elsőáldozás és bérnálás kontrollja;
- az egyházi épületek renoválásának megnehezítése, netán lebontása.

Külön kategóriát képeznek az egyházon *belüli*, *passzív* módon ható, a szekularizációt előmozdító antiklerikális stratégiaelemek, amilyen például:

- a feslett életű, híveik szemében hiteltelenné vált papok helyükön hagyása a közösség bomlasztása céljából;
- visszaélés a plébániák anyagi kiszolgáltatottságával (stóladíjak emelése, illetve erre való buzdítás)
- és a papok elleni eljárások, hogy csak a legjellemzőbbeket említsük.

Jóllehet dolgozatunk tárgyán túlmutat, rögzítenünk kell azt a közismert tény is, hogy a pártállam nem volt képes az egyházat teljes körűen maga alá gyúrni, mind az intézményi, mind a hívők szintjén számos terepe maradt az autonómiának és az ellenállásnak, különösen az '56-os forradalom leverését követő hónapokban. A papi, egyházi autonómiák és ellenállás jellemző formái közül kiemelendő:

- a békepapok kiszorítása;
- az elmélyültebb hitéletre történő buzdítás;
- a szakrális vagy közösségi épületek felújítása, bővítése általi közösségteremtés;
- az egyházközség jeles évfordulóinak megünneplése;
- a papság rendszeres összejövetelei (recollectiók, koronák);

- s végül, de nem utolsó sorban a papok közötti akár több évtizedes, nagy teherbírású barátságok.

A hívek által megjelenített civil ellenállás formái közé soroljuk:

- a liturgikus eseményeken való tömeges részvételt;
- kisebb településeken a gyerekek kollektív egyházas neveltetését;
- a pedagógusok utcán is felvállalt egyházas köszönését („Dicsértessék!”);
- a pedagógusok Alkotmányra hivatkozó templomba járását;
- a lokális szakrális épített örökség védelmét.

A veszprémi egyházmegye életében valamennyi eszközre hozhatunk példát. Tanulmányunkban azonban már csak területi korlátok miatt sem nyújtjuk a kérdéskör teljes feldolgozását, inkább azt tartjuk szem előtt, hogy horizontálisan, működésében láttassuk a pártállam egyházellenes gépezetét az 1956-ot követő néhány évben, a szocializmus alapjai lerakásának időszakában.

A veszprémi egyházmegye közigazgatásilag döntően három megyéhez tartozott, Veszprém, Somogy és Zala megyék tették ki területének legnagyobb részét, emellett néhány falu erejéig Baranya, Fejér, Komárom és Vas megye területére is kiterjedt az egyházmegye joghatósága.

1. TÁBLÁZAT

A veszprémi egyházmegye plébániáinak, lelkészeinek, és káplánóságainak kimutatása megyék szerint, 1959. december 15.

	PLÉBÁNOS	LELKÉSZ	KÁPLÁN	ÖSSZESEN
Veszprém m.	136	17	45	198
Somogy m.	116	10	46	172
Zala m.	49	2	18	69
Fejér m.	8		1	9
Komárom m.	7			7
Baranya m.	5			5
	321	29	110	460
Központi szolgálatban				14
Hitoktató				5
Összes működő papság				479
Nyugdíjasok száma				44
Összes létszám				523

Forrás: Prazsák Mihály egyháziügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházipolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. Melléklet.

A központi szolgálatban tevékenykedőket Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó a következő struktúrában jelenítette meg:

2. TÁBLÁZAT

Rangsor szerint csoportosítva a róm. kath. papság a megyében

Püspök jelenleg nincs, Hejcén van*	
Apostoli adminisztrátor	1
Általános püspöki helynök	1
Irodaigazgató jelenleg nincs	
Apát	4
Kanonok	7
Prépost	1
Főszámvevő	1
Püspöki titkár	1
Püspöki szertartó	1
Könyvtáros	1
ÖSSZESEN	18

Forrás: Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 2. * Ti. Badalik Bertalan püspököt 1957 augusztusában Hejcére internálta a hatalom.

A területi elv nagy jelentőségűnek tűnik, mert a pártállami egyházpolitikát transzmissziós szíjként a megyei egyházügyi előadók jelenítették meg, s egy-egy megye egyházi élete, „nyugalma” nagyban függött attól, hogy ott épp egy keményvonalasabb, ortodox kommunista volt a főelőadó, vagy pedig egy gyengébb kvalitású káder, akinek még nőtt fű az árnyékában. Az 1957 és 1962 közötti időszakban Veszprém megyében Moravetz Lajos, Márta Ferenc és a „Könyves Dániel” fedőnéven¹³ a BM-nek is dolgozó Prazsák Mihály ültek az egyházügyi főelőadó székében,¹⁴ Zalában Kodela József, Somogyban pedig Czár Lajos és Werstroh János. Prazsák az 1961-et megelőző években a Vas megyei

¹³ Vö. Soós, 2010a. 232.

¹⁴ A vizsgált években a kulcsszereplők Moravetz (1955. augusztus 1. – 1958. június 30.) és Prazsák (1961. március 1. – 1974. július 31.). A Veszprém megyei archontológia szerint 1958. július 1. és 1960. február 29. között Lancz József töltötte be az egyházügyi előadói posztot, a forrásokban azonban ennek nincs nyoma. Őt követte Márta Ferenc 1960. március 27. és 1961. február 28. között. Prazsák azonban már korábban is dolgozott a megyében, erről a személyi viszonyokban való jártassága mellett az alábbi, 1956. október 26-ára visszautaló emléktörvény is tanúskodik: „[...] szükségessé vált a bizalmas és egyéb egyházi jellegű akták elégetése. Még ezen a napon kértem Prazsák elvtársat is az akták elégetésére.” Moravetz Lajos jelentése az általános helyzetről. Veszprém 1957. június 20. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-11/1957. 1. Az egyházügyi előadók személyére lásd FEJES, 1982. 59.

előadói posztot is betöltötte, heti három napot Veszprémben, a másik hármat Szombathelyen tartózkodva.¹⁵ A Veszprém megyei fluktuáció viszont elfedi azt a tényt, hogy mindhárom főelőadó a keményvonalas kommunisták közé tartozott, míg az őt ért kritikák ellenére a zalai Kodela József maradhatott.¹⁶ A Kodela irányában megnyilvánuló kritikákba belejátszhatott, hogy viszonylag empatikus módon, másként: a párthatározatokban a fokozatosságról olvasottakat túlságosan komolyan véve végezte munkáját. Erről olyan mondatai árulkodnak, amelyekhez hasonlóakat kollégáinál még véletlenül sem olvashatunk.¹⁷ Ugyanakkor kellő védelemet adhatott számára, hogy a Világosság rezidentúra „Kökény” fedőnevű tagjaként, a BM is számíthatott szolgálataira.¹⁸ Somogyban az egyházüldözés területén tekintélyt szerző Czár Lajos személye megingathatatlan volt. A megyei egyházügyi főelőadók csoportjának szociológiai jellemzőit országos viszonylatban is érdemes lenne egy önálló prozopográfiai kutatás keretében feldolgozni. Ehelyütt csak annyit jeleznénk, hogy a születési helyek alapján jobbára vidéki, s vélelmezhetően szegényparaszti háttérű csoportban az egyes karrierek gyakorlatilag minden esetben az ötvenes évek elején indultak, s 1956 semmiféle cezúrát nem jelent működésükben, előtte is egyházi vonalon dolgoztak.¹⁹

E megállapítás csak elsőre lehet meglepő, valójában logikusan következik az akkori helyzetből. A berendezkedő Kádár-rezsimnek megbízható káderekre volt szüksége, ilyeneket pedig csak a Rákosi-kor kommunistái között találhatott, másrészt nem is lett volna kire lecserélni őket. Horváth János, a Művelődési Minisztérium Egyházügyi Hivatalának elnöke észlelte a problémát,

¹⁵ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959.

¹⁶ A PB 1958. június 10-i határozata értelmében az ÁEH berkein belül létrejött bizottság felülvizsgálta a vidéki munkatársakat. Moravetzről – a megyei pártbizottság egyetértésével – az alábbi döntés, illetve jellemzés született: „Egyházpolitikai területről áthelyezendő. – Általános és politikai műveltsége alapvető kérdésekben is hiányos. – Politikai, diplomáciai készsége hiányzik. – A minimális tárgyilagosságot nélkülözi, a különböző helyzeteket, a helyes arányokat felismerni képtelen.” (Lásd Mikó Zsuzsanna jelen kötetbeli tanulmányát – a Szerk.) Kodela szintén az elhelyezendő csoportját erősítette (vö. „Képességeit ez a munkaterület meghaladja. Sem akaratereje, sem igyekezete nincs, hogy a fennálló hiányosságokat pótolja.”), de a megyei pártbizottság megvédte (Vö. „Idáig nem volt figyelmeztetve, adjunk nékie segítséget, hátha sikerül Kodela e.nál változást elérni. T.i. az elv.nál nem tudnak megfelelőbb megbízottat beállítani. [sic.]”) Feljegyzés az Egyházügyi Hivatal vidéki munkatársaival kapcsolatban. 1958. augusztus 4. MNL OL XIX-A-21-d. 0034/1958. 3. és 2. Az áthelyezésről született döntést 1958. július 31-én tudatták Moravetzcel, Kodela pedig december 12-én értesült felettesei értékeléséről.

¹⁷ Például: „Megyénk területén egyes elvtársak részéről türelmetlenség tapasztalható a még válásos dolgozók felé. Nem sikerült teljes egészében megértetni, hogy a vallásos világnézet leküzdése hosszú folyamat [...]. Egy-egy ember átnevelése is hosszú folyamat, egy-egy beszélgetéssel, vagy előadással nem lehet a tudatát átalakítani.” Kodela József jelentése a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/a/1959. 1.

¹⁸ Vö. Soós, 2010a. 232.

¹⁹ Az ÁEH munkatársainak szociológiai jellemzőire lásd Soós, 2010b.

miszerint „olyan helyzet állott elő, hogy azokat az embereket, akik 3-4 éves gyakorlattal és személyi ismeretekkel rendelkeztek, státusz hiányában elbocsátották, és az egyháziügyi problémákkal végeredményben senki sem foglalkozik”²⁰, ezért kérelmére 1957 február végén az ÁEH engedélyt kapott a megyei egyháziügyi főelőadói státusz visszaállítására.²¹ A káderállomány kontinuitásában rejlő erőt Horváth érvként használta az ÁEH visszaállítása érdekében: „minden megyei tanácsnál és Budapesten a Fővárosi Tanácsnál a művelődési osztályon belül egy főelőadói státuszt biztosítsanak, amelyek betöltésénél ugyanazokat a személyeket kell munkába állítani, akik eddig megfelelően, jó személyi ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkezve végezték ezt a munkát.”²² Az eddigiekkel összhangban, amikor a Horváthot követő ÁEH-elnök, Olt Károly 1960-ban Prazsák Mihályt felterjesztette a Szocialista Munkáért Érdemrendre Münnich Ferenchez, levelének fogalmazványában Prazsáknál az alábbi jellemzést olvashatjuk: „Prazsák Mihály elvtárs 1952. óta dolgozik politikai vonalon az Állami Egyháziügyi Hivatalban. 8 évi munkája alatt 3 püspökségen teljesített szolgálatot és sokoldalú tapasztalatokra tett szert. Jelentős érdemei vannak Badalik Bertalan volt veszprémi püspök reakciós tevékenységének leleplezésében és visszaszorításában. Az ellenforradalom idején is becsületesen megállta a helyét, és ebben az időben mint szombathelyi egyháziügyi megbízott Kovács Sándor szombathelyi püspökkel szemben a legbonyolultabb körülmények között is biztosítani tudta a Hivatal tekintélyét és befolyását. Jelenleg a Vas megyei Tanács egyháziügyi főelőadója.”²³

A pártszerű egyházkormányzatra tehát garancia volt a megyei előadók személye, más kérdés, hogy dogmatikusságuk, sőt iskolázatlanságuk már rövidtávon is inkább akadályt képzett az '56 után némileg áthangszerelt egyházpolitikában. Moravetz jelentéseiben például a „mondotta”, utódja, Márta Ferenc esetében az „ötet” kifejezés használata, netán az -ly birtokos ragban szerepeltetése jelzik, hogy képzésük során hiába hullott sok szikra, vezetőiknek mégsem sikerült teljes értékű kádert kovácsolni belőlük. Ezzel együtt nem elsősorban a szociolingvisztika szemszögéből értékes az általuk végzett irattermelés, hanem mert – mint fentebb jeleztük – az előadók havi, illetve negyedéves összegző jelentésekben voltak kötelesek számot adni megyéjük helyzetéről és az egyház- és vallásossággyengítő tevékenységükről. E jelentéseknek különös értéket ad összehasonlíthatóságuk. A vonatkozó fondokban ugyanakkor egyéb doku-

²⁰ Horváth János MMEH elnök levele Apró Antalnak. 1957. február 25. MNL OL XIX-A-21-d. 005/1957. (Kiemelés az eredetiben – GM–HGK.)

²¹ Szehr Gyula iparügyi miniszter levele Horváth Jánosnak MMEH elnöknek. 1957. február 27. MNL OL XIX-A-21-d. 005-1/1957.

²² Horváth János MMEH elnök levele Apró Antalnak. 1957. február 25. MNL OL XIX-A-21-d. 005/1957. (Kiemelés az eredetiben – GM–HGK.)

²³ Az Állami Egyháziügyi Hivatalból kormánykitüntetésre javasoltak. Fogalmazvány. Budapest, 1960. október 5. MNL OL XIX-A-21-d. 0043/1960. 2.

mentumok is fellelhetők, mint utasítások, jegyzőkönyvek, országos összesítő jelentések, panaszlevelek stb. Egy irattípus, az alsópapság diszpozíciós ügyei viszont hiányoznak.²⁴ A tanulmányban elsősorban használt jelentések négy példányban készültek: az ÁEH, a megyei pártbizottság, a főelőadó irattára és a megyei rendőrfőkapitányságok kebelében működő BM főosztály számára. Utóbbi azért fontos, mert a főosztályt Veszprém megyében képviselő főhadnagy az állambiztonsági iratok alapján ugyanaz a személy, mint a megyei egyházi ügynökök tartótisztje: Nyitrai László. Másutt nyilván hasonló lehetett a helyzet. Azaz a MMEH, majd önálló hivatallá szervezését követően az ÁEH és a BM napi szinten, szorosan együttműködött. Az ÁEH nemcsak közvetítette a párt akaratát, hanem a titkosszolgálati információkat napi szinten is felhasználta az egyházak gyengítésére, majd az eredményről tájékoztatást adott.²⁵

A korábbi évek egyenetlen szempontú megyei jelentései miatt 1959 végén az ÁEH közös szempontrendszert adott közre valamennyi megyei egyházügyi előadónak.²⁶ A korábbi jelentésíró gyakorlattal szemben az a kritika fogalmazódott meg, miszerint „helyi szerveink a határozatoknak az együttműködésre vonatkozó részét jobban kiemelték, míg a klerikális reakció és a vallásos ideológia elleni következetes harcot elvi és gyakorlati vonatkozásban, nem kielégítő módon folytatták.”²⁷

A megyék felméréséhez részletes, három pilléren nyugvó szempontrendszert dolgoztak ki. Ennek szerkezete a következő:

1) „Az egyházak személyi, anyagi és politikai jellemzése”

- számszerű adatok a papságról, felekezetenként, beosztásonként, „volt szerzetesek”, szekták adatai;
- „[a]z egyházak anyagi helyzete”
 - nagyobb jövedelmű plébániák, papok felsorolása, anyagiak forrása, eltérések okai;
 - „[a] papok milyen módszerekkel szedik ki a lakosságtól a pénzt. (gyűjtések stb.)”;
 - papok gépkocsival és motorral;
 - „erkölcsi lazaság”, korrupció.

²⁴ Ezeket vagy megsemmisítették, vagy pedig eleve szóban kiadott utasításokkal irányították az egyházmegyéket, hogy írott dokumentumok híján ne legyen bizonyítható az egyházak működési szabadságának csorbulása.

²⁵ Az 1959. decemberi jelentésből ez explicit ki is derül: „Ezen jelentés anyagának összegyűjtésében viszont sokat segített Nyitrai László rendőrnyomozó elvtárs.” Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 1.

²⁶ Szempontok a megyék egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásához. Budapest, 1959. október 23. MNL OL XIX-A-21-d. 0052/1959.

²⁷ Uo. 2.

- „[a] papok politikai magatartása” felekezetenként a megyében
 - a papi békemozgalom helyzete: számuk, szervezettségük, befolyásuk, összehasonlítás az 1956 előtti helyzettel („Hogyan lehetne harcosabbá, az egyházi reakcióval szemben támadóképesebbé tenni a haladó papságot?”);
 - „a reakciós papok tevékenysége”: kik azok, miben nyilvánul meg, pl. a népi demokrácia elleni izgatás, szovjetellenesség, „visszatartják a híveket a termelőszövetkezettől”;
 - „[az] úgynevezett »semleges« papok jellemzése: nagy hányadot tesznek ki, ezért kell tudni, merre ingadoznak”;
 - „[a] papság közéleti tevékenysége”: állami és tanácsai szervezetekben való részvétel mértéke, „tevékenységük értékelése”, pozitív és negatív tapasztalatok;
 - teológiák és egyházi középiskolák helyzete: tanári kar összetétele, politikai beállítódása, diákok szociális háttere, az ÁEH befolyásának mértéke.

2) „A hitélet és az egyházak tömegebefolyása a megyében. Az egyházi reakció tevékenysége a hitélet területén”

- a templomba járási szokások eltérései településenként, okai;
- „Milyen jellegzetes módszerekkel dolgozik egy pap.”
- iskolán belüli és tiltott, azon kívüli hitoktatás tapasztalatai;
- bérnyújtási tapasztalatok, ifjúságszervezés módszerei;
- „Milyen segédcsapatai vannak a papnak.” (volt szerzetesek, apácák, önkéntesek, presbiterek);
- templomépítési, renoválási törekvések, kegyhelylétesítés, a lakossági részvétel ezekben;
- a tanács és a pap viszonya, van-e ateista propaganda a településen?

3) „Az egyházpolitikai munkával kapcsolatos észrevételek és javaslatok”²⁸

Látható, hogy az ÁEH érdeklődése mindenre kiterjedt, az intézményi egyházszervezeten túl a népi vallásosság lokális mintázatának eltéréseit és az eltérések hátterében megbúvó okokat is igyekezett számba venni.

„Éber vigyázás” és „tapintatos fékezés”

Az MSZMP 1956 utáni egyházpolitikájának sajátosságai és ellentmondásai

1956-ot követően komoly feladatot jelentett az ÁEH számára, hogy legalább verbálisan életképes fából-vaskarika-modellt hozzon létre, ahol a szavak üzenete szerint a pártállam és az egyházak is azt érezhették, hogy nyerhetnek az

²⁸ Uo. 5.

új status quoval. A Horváth János tollából született olyan bonyolult megfogalmazások, mint „a jogos vallási igények kielégítésének helyes értelmezése”, majd ennek kibontása („egyfelől el kell utasítani az egyházak olyan kormányzati igényeit, amelyek a politikai és kulturális hatalmuk növelésére irányulnak, másfelől lehetőséget kell adni a hívők tényleges vallásos szükségletének kielégítésére, itt is éberrel vigyázva az igények felfokozását célzó propaganda tapintatos fékezésére”) mindazonáltal nem tették kétségessé, hogy a hatalom részéről érdemben nem változik az egyházak és a hívő emberek megítélése.²⁹

Nem célunk, hogy a következőkben felmondjuk az ateista propaganda közhelyeit, mégis legalább néhány dokumentum alapján lényegesnek tartjuk annak érzékeltetését, hogy az ÁEH munkatársainak meglátásai, koncepciói miként köszönnek vissza akár a PB szintjén is, hogy aztán körforgásszerűen ismét az alsóbb szintek számára szolgáljanak iránymutatással.

A zalai főelőadó, Kodela József tulajdonképpen az imitált lojalitásban rejlő veszélyeket fogalmazza meg, amikor a Kádár-rezsim első évére tekint vissza: „ez a konszolidáció a magyar dolgozó nép többségének józan politikai mérlegeléséből következett, s belátta, hogy hazánkban 1956 októberében ellenforradalom zajlott le, *a lakosság egy része azonban az állapotba inkább azért nyugodott meg, mert látta a Párt és a Kormány politikájának győzelmét, s így mint megvert ellenség, vagy mint az ellenforradalommal egyetértő meghajolt a munkásosztály és a parasztság szövetségének megerősödéséből létrejött államhatalom, a proletárdiktatúra előtt.*”³⁰ (Kiemelések tőlünk – GM–HGK.) A fegyverek és az ideológia erejéből tehát nem következik, hogy a párt uralma legitim is lenne. Ez a felismerés az ÁEH két hónappal korábbi, 1957. decemberi helyzetjelentésében is benne foglaltatik. „Világosan és félreérthetetlenül ki kell mondani, hogy a magyar társadalomban a többség vallásos. A Párt és a Kormány egyházpolitikájának számolni kell a társadalmi helyzettel, az időszak társadalmi tényeivel és a társadalom többségének véleményével. [...] A vallásos ideológia elleni harcot a materialista világnézet végső győzelmét csakis a társadalom támogatásával lehet végezni, magában a társadalomban, a társadalomtól el nem szakadva. Legfontosabb az ideológiai és értelmi harc, a nevelői hatás kifejtése. Ennek *gyakorlása mellett* lehet csak bizonyos adminisztratív, szervezeti intézkedéseket helyeselni, melyek csak mint *kiegészítő, erősítő, segítő eszközök lehetnek.*”³¹ (Kiemelések az eredetiben – GM–HGK.) A dokumentum negyedik pontja így fogalmaz: „Az egyházkormányzat szabadságának bizonyos növelésével, valamint a hitéleti tevékenység aktivitásával kap-

²⁹ Horváth János MMEH elnök előterjesztése „az egyházpolitikai helyzet rendezésére”. 1957. február 7. MNL OL XIX-A-21-d. 11/1957. 7.

³⁰ Kodela József egyházügyi előadó tájékoztató jelentése. Zalaegerszeg, 1958. február 17. MNL OL XIX-A-21-d. 007-16/1958. 1.

³¹ Jelentés az egyházpolitikai helyzetről, az egyházi reakció és a vallásosság elleni harcról. 2. pont részlete. Budapest, 1957. december 7. MNL OL XIX-A-21-d. 0058-1/1957. 7–8.

csolatban tett engedmények nem az egyházakkal szemben tett engedmények. Ezek a társadalmi helyzettel, a társadalmi tényekkel szemben tett engedmények.”³²

A diktatúra társadalmiasításának a hitéletben explicit módon felvállalt programja ez.³³ Ehhez képest a PB 1958. július 22-én kelt határozata doktriner utópia. E dokumentum tanulmányunk szempontjából is fontos üzeneteit külön is kiemeljük:

- A „társadalom- és természettudományos propaganda” a vallásosságra mint „tudatlanságra” tekint, melynek felszámolásával „meggyengült a vallásos világnézet ismeretelméleti alapja.”³⁴
- „A vallásos ideológia elleni harcot a *marxizmus-leninizmus fegyverével vívjuk mindaddig*, amíg a vallásos világnézet *az emberek tudatából el nem tűnik.*”
- „A klerikális reakció vallási köntösbe bújt politikai reakció, s ezért az ellene folyó harc politikai harc. [...] Ezért a klerikális reakció elleni harcot *ugyanolyan* politikai eszközökkel, módszerekkel folytatjuk, mint a szocialista állam *bármely más politikai ellensége* ellen.”
- „[A] szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért *megsemmisítve* a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk. [...] A szocializmust építő állam együttműködése az egyházakkal *ugyan átmeneti jellegű*, de hosszú ideig tart, egy egész történelmi korszakot ölel fel.”³⁵
- „A proletárdiktatúra államának egyik fő feladata *az egész nép szocialista átnevelése*; ebbe beletartozik a vallásos világfelfogás elleni türelmes eszmei harc.”³⁶ Azzal azonban, hogy az eszmék szintjén zajló türelmes harcra mikortól hat bénítóan a „*fő veszélyt* jelentő” „jobboldali opportunizmus”, a dokumentum adós marad. „Az opportunizmus a vallásos tömegek érzékenységre hivatkozva, leteszi a fegyvert a vallásos előítéletek előtt. A kispolgári opportunizmus megnyilvánulását jelenti a vallásos nézetek elleni harctól való félelem és meghátrálás is. Mind az egyik, mind a másik hatásukban azonosak: kaput nyitnak a burzsoá ideológia előtt. Ezért *rendkívül veszedelmesek* a pártra, a proletárdiktatúrára nézve.”³⁷ (Kiemelések tőlünk – GM–HGK.)

³² Uo. 9.

³³ A társadalmiasítás fogalmához lásd Ö. Kovács, 2009. és Ö. Kovács, 2012., különösen 15., 168., 292. és 423.

³⁴ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni harcról. Budapest, 1958. július 22. Közli ROMSICS, 2000. II. 206.

³⁵ Közli ROMSICS, 2000. II. 207.

³⁶ Közli ROMSICS, 2000. II. 208.

³⁷ Közli ROMSICS, 2000. II. 210.

Az ötvenes évek első feléhez képest annyi változás történt, hogy a kommunizmus neofita türelmetlenségű messianizmusával szemben elfogadást nyert az evilági szocializmus földi időléptékű valósága. A vallások és a vallásosság felszámolása azonban továbbra is döntő programpont maradt, s az átmeneti időszakhoz szabott szabad vallásgyakorlat is csak teóriaként működött. A toleránsabb egyházpolitika reményt kelt a hívőkben, e reménykeltés viszont jobboldali elhajlásra csábít, így végeredményben üldözendő. A kör bezárult.

Rendcsinálás

A forradalom előtt az egyház autonómiáját sértő egyik legérzékenyebb kérdés a békepapok kulcspozíciókba helyezése volt. Nem csoda, hogy 1956 novemberétől körülbelül 1957 februárjáig valamennyi egyházmegyében folyamatos törekvés jelentkezett a békepapok elmozdítására. Mindszenty 1956. november 5-én – már az amerikai nagykövetségen – 18 békepapot függesztett fel és tiltott ki a fővárosból. A váci és a székesfehérvári egyházmegyékben is elmozdították a békepapokat, szankcióként megvonták az államsegélyt, illetve miniszteri biztosokat neveztek ki a váci, az esztergomi, a székesfehérvári egyházmegyékbe és Budapestre.³⁸ Az állami szankciók ellen „Badalik veszprémi püspök újabb 10 békepap áthelyezését rendelte el tiltakozásul. Grósz érsek levélben fejezte ki, hogy ezek után nem maradt tárgyalási alap sem, illetve értelmetlen a tárgyalás. Veszprémben is beállítottunk miniszteri biztost.”³⁹ Horváth János nem kertelt felettesei előtt, amikor a kommunista restauráció mellett érvelt: „Látható, hogy az állam és a katolikus egyház, különösen a püspöki kar viszonya nagyon megromlott és bonyolulttá vált. Veszélyben forognak évek során elért eredményeink, a papi békemozgalmat pedig az áthelyezésekkel valósággal lefejezték, működését megbénították. A harc az állam és a felsőbb klérus között nem a vallásszabadság kérdéseiben, hanem hatalmi kérdésekként folyik, azt bizonyítja Grósz érseknek a püspökökhöz intézett körlevele is. Ebben 11 pontban foglalja össze követeléseit és ezek úgyszólván hatalmi és nem a hívő tömegeket érintő kérdésekre vonatkoznak. Ezért lehetségesnek mutatkozik e kérdés *gyors és kemény, de rugalmas megoldása.*”⁴⁰ (Kiemelés tőlünk – GM–HGK.)

Az ötvenes évek sablonjaiban gondolkodó Horváth az egyházakkal szembeni stratégia kiindulópontjaként az osztályharc akkori szintjét vette, legfontosabb célként az „ellenforradalom maradványainak felszámolását” és a „nemzeti egység megteremtését” jelölve meg. A vallásszabadságot csak ezek szem előtt

³⁸ Horváth János MMEH-elnök előterjesztése „az egyházpolitikai helyzet rendezésére”. 1957. február 7. MNL OL XIX-A-21-d. 11/1957. 2.

³⁹ Uo. 2–3.

⁴⁰ Uo. 3.

tartásával lehet érvényesíteni – írja –, első körben tehát le kell számolni az ellenforradalminak tartott egyházi vezetőkkel.⁴¹ A hitoktatás körüli anomáliákért az egyházat tette felelőssé, mondván, hogy „a vezetésben megmaradt ellenforradalmárok olyan helyzeteket teremtenek, amelyekben a párt és állami vezetés kénytelen intézkedéseivel a vallásos tömegek érzékenységét sérteni”.⁴²

A folyamatosan változó körülmények miatt két héttel később Horváth János egy újabb előterjesztést készített, amely az előbbinél konkrétabb s radikálisabb hangnemben vette számba a tennivalókat. „Szemmelláthatóan [sic!] a Püspöki Karon belül a legreakciósabb püspökök hangadókká váltak és előretörtek, megfélemlítik a velünk szemben lojális püspököket és nyomást gyakorolnak Grósz érsekre is. Ezek: Badalik Bertalan veszprémi, Shvoy Lajos székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi és Rogács Ferenc pécsi püspökök.”⁴³ Jelezte, hogy az állam nem ismeri el az október 23. utáni változtatásokat, sem a hazaiakat, sem a Vatikánét, és a leváltott békepapokat vissza kell helyezni előző helyükre. Javaslatot tett arra is, hogy „Badalik Bertalan veszprémi, Shvoy Lajos székesfehérvári, Kovács Sándor szombathelyi, Kovács Vince váci püspököknek függesszük fel a püspöki jogkörét, egyelőre nem funkcionálhatnak mint egyházmegyei kormányzók és költözzenek Hejcére. (Ott van egy egyházi objektum.)” A káptalan válasszon káptalani helynököt az egyházmegyei kormányzati feladatok ellátására.⁴⁴

1957 áprilisára a megyei szinten is újjászerveződő ÁEH összeállította az '56-os működésükért fizetésmegvonással sújtott papok listáját, amelyen Veszprém megyéből⁴⁵ Farkas István ukki plébános, Szabó László káptalanfai plébános, dr. Csertő Antal pápateszéri plébános, Vörös József pápakovácsi plébános, Simon Gyula túskevári segédlelkész, Czuczai László veszprémi segédlelkész, Varga Pál gannai plébános, dr. Párkányi József köveskáli plébános (majd áthúzva: „NEM”), Kelemen Sándor gyarmati plébános és Szijj Rezső pétfürdői ref. lelkész szerepelnek. A felsoroltak bűne az volt, hogy vezető szerepet vittek a helyi „ellenforradalmi tanácsokban”, gyűléseken agitáltak a kommunisták ellen és a vallásszabadság mellett, emellett lépéseket tettek az egyházas nevelés visszaállításáért.⁴⁶ Zalában '56 következményeként („a rend helyreállítása után”) öt papot ítélték el, hetet pedig rendőri felügyelet

⁴¹ Uo. 5.

⁴² Uo. 6.

⁴³ Horváth János MMEH elnök kiegészítése „az egyházpolitikai helyzet rendezésére” c. előterjesztéshez. 1957. február 21. MNL OL XIX-A-21-d. 11-1/1957. 2.

⁴⁴ Uo. 2. A felsoroltak közül Badalikot ténylegesen is internálták, s valóban Hejcére 1957 augusztusában. Badalik lemondató okmányát (1957. augusztus 15.) Dobi István, az elnöki tanács elnöke aláírásával lásd: MNL OL XIX-A-21-d. 0039/1957. 7.

⁴⁵ Egyes papok fizetésének megvonása és egyesek fizetésének visszaadása. Moravetz Lajos jelentése. Veszprém, 1957. április 19. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-4/1957.

⁴⁶ Uo.

alá helyeztek.⁴⁷ Saját papjai esetében a kiszolgáltatott helyzetben levő Badalik püspök kénytelen volt belenyugodni a kongruamegvonásba.⁴⁸

A megyei előadók tevékenysége belesimult a központ által vázolt tervekbe, illetve kiegészült időközben adódó konkrét feladatokkal. A tervszerű működésnek nagy lökést adott a PB – keretül szolgáló – 1958. július 22-i határozata, amely nyomán konkrét lépésekre bontották le a hivatal teendőit az 1958 szeptembere és 1959 augusztusa közötti időszakra. Kulcsmotívum továbbra is az egyházi reakció elleni harc, ezen belül pedig az '56-ban elveszített ún. „kulcspozíciók” visszaszerzése. A katolikus egyházban a pártállam 606, a reformátusban 150, az evangélikusban 30 kulcspozíciót tartott nyilván. „Célul tűzzük ki, hogy a tervidőszak alatt az ellenforradalom előtti helyzet *visszaállításán túl 46 katolikus, 20 református 6 evangélikus újabb kulcspozíciót* szerezzünk meg. *Ezzel 1959. szeptember 1-ig a nyilvántartott kulcspozíciókból a katolikus egyházban 50%-ot, a református egyházban 80%-ot, az evangélikus egyházban 100%-ot szerzünk meg az alábbi részletezés szerint.*”⁴⁹ (Lásd 3. táblázat. A kiemelések az eredetiben – GM–HGK.)

Az 1958 szeptemberével induló egyházpolitikai tervből néhány tételt külön is kiemelnénk. Így a hivatal korábról megszokott, az ünnepeket és a szentségek kiszolgáltatását kontrolláló tevékenysége mellett az 5. pontban arról olvashatunk, hogy „[a] megyei tanácsoknál működő egyházügyi főelőadókkal közösen havonta egy-két reakciós pap nyilvános leleplezésére javaslatot teszünk a megyei pártbizottságok felé. [...] javaslatot teszünk a leleplezés időpontjára és módjára is. [...] Határidő: folyamatos.”⁵⁰ A 6. pontban a következő áll: „Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében a vonatkozó MT határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsőáldozás, bérmálás és a konfirmáció keretében foglalkozhatnak. *Az ifjúsággal való minden más*

⁴⁷ Kodela József jelentése a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/a/1959. 6.

⁴⁸ Moravetz Lajos jelentésében: „Badalik püspökkel közöltem a papjainak fizetésének [sic!] megvonását. Minden személyről megmondtam a véleményemet, majd csupán annyi megjegyzést fűzött hozzá, hogy »vessenek magukra«. Azokról a papokról, akiknek a fizetésének [sic!] leutalását kértem, azt a megjegyzést fűzte hozzá: ezek már régebben is megérdemelték volna a fizetésük vissza adását, mert Ő maga is többször beszélt velük. Feltette a kérdést, lesz-e még olyan pap, akitől a fizetés meg lesz vonva. Közöltem vele, hogy valószínű. A beszélgetésbe azokat a papokat helyezte előtérben [sic!], akik nem kapják a fizetésüket, mivel ez komoly terhet jelen [sic!] az Ő számára anyagi szempontból.” Hogy a beszélgetés pontosan így hangzott-e el, kérdéses, Moravetz beszámolóiban mindenkor iparkodott saját szerepének felnagyítására, egyházi ellenfelét pedig negatívan ábrázolni. Vö. Egyes papok fizetésének megvonása és egyesek fizetésének visszaadása. Moravetz Lajos jelentése. Veszprém, 1957. április 19. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-4/1957.

⁴⁹ Az Egyházügyi Hivatal munkaterve 1958. szeptember 1-től 1959. augusztus 31-ig. Budapest, 1958. szeptember. MNL OL XIX-A-21-d. 0041/1958. 8.

⁵⁰ Uo. 11.

3. TÁBLÁZAT

Az ún. kulcspoziciók száma a keresztény egyházakban, 1956–1958.

• KATOLIKUS EGYHÁZ

EGYHÁZMEGYE	KULCSPOZÍCIÓK SZÁMA	ELLENFORR. ELŐTT HALADÓ SZEMÉLYEK-KEL BETÖLTVE	MEGSZERZENDŐ KULCSPOZÍCIÓK	ÖSSZESEN	
Esztergom	68	35	+5	40	FELELŐS: TELEPÓ E.
Győr	56	24	+5	29	
Székesfehérvár	55	19	+5	24	
Vác	64	28	+4	32	FELELŐS: CSALA E.
Csanád	46	27	+3	30	
Kalocsa	43	11	+4	15	
Veszprém	80	45	+5	50	FELELŐS: MADAI E.
Hajdúdorog	31	15	+2	17	
Pécs	50	20	+5	25	
Eger	71	17	+4	21	
Szombathely	42	16	+4	20	
Összesen	606	257 (42,4%)	46	303 (50%)	

• REFORMÁTUS EGYHÁZ

KULCSPOZÍCIÓK SZÁMA	ELLENFORR. ELŐTT HALADÓ SZEMÉLYEK-KEL BETÖLTVE	MEGSZERZENDŐ KULCSPOZÍCIÓK	ÖSSZESEN	
150	110 (73,3%)	+20	130 (80,7%)	FELELŐS: VERES E.

• EVANGÉLIKUS EGYHÁZ

KULCSPOZÍCIÓK SZÁMA	ELLENFORR. ELŐTT HALADÓ SZEMÉLYEK-KEL BETÖLTVE	MEGSZERZENDŐ KULCSPOZÍCIÓK	ÖSSZESEN	
30	24 (80%)	+6	30 (100%)	

Forrás: Az Egyházügyi Hivatal munkaterve 1958. szeptember 1-től 1959. augusztus 31-ig. Budapest, 1958. szeptember. MNL OL XIX-A-21-d. 0041/1958. 9.

*(sport, vetítés, énekkar, stb.) foglalkozás megengedhetetlen.*⁵¹ (Kiemelés tőlünk – GM–HGK.) Külön is nevesítették a KISZ ezzel kapcsolatos teendőit: „kidolgozzuk közösen azokat az intézkedéseket, amelyek alkalmasak az ifjúságnak az egyházi befolyás alóli kivonására.”⁵² E problémakört 1959. január 1-ei

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

határidővel Miklós Imre gondozta. Széles látókörre, s a régi éberség-paradigma feledésére utal az a felvetés is, miszerint „[a]z óraadó hitoktatók jelenlegi bérezése a vallásoktatási órák megtartására ösztönzi a hitoktatókat. Ennek az ösztönző hatásnak a megszüntetése érdekében új bérezési rendszert dolgozunk ki.”⁵³ (Határidő, 1959. június 30. Felelős: Völgyesi Mátyás.)

További problémát jelentett, hogy a hatályos munka törvénykönyve – a vélelmezett kizsákmányolás ellenében – a magánszektorban különösen védte a dolgozókat. Azonban „[a]z egyház mint magánmunkáltató van felfogva. Több esetben előfordul, hogy a volt szerzetesek és más reakciós elemek nem mozdíthatók el egyházi állásukból, mert a Munka Törvénykönyv messzemenő védelmet biztosít számukra.”⁵⁴

A békemozgalomba történő elvárt becsatlakozás, a „haladó” magatartás, valamint az ateista állameszmény között is nehéz volt megtalálni az arany középutat. A lokális gyakorlat megítélése szépen példázza mindezt. Az egyházi személyek rendszerkonform lokális szerepvállalását kétélű sikernek értékelték. „Egyes helyeken a politikai együttműködést öncélúan, állandó aktivitást jelentő, állandó jellegűnek tekintik. [...] Ez megnyilvánul a papok túlzott szerepeltesében, különösen a Népfront és békemozgalmi vonalon, valamint néhány helyen a termelészövetkezeti mozgalom terén.”⁵⁵ Az ÁEH folyamatosan tudatosította munkatársai irányában, hogy a békepapi mozgalom nem népfrontos egymásra találás a közös célok érdekében, hanem a pártállam eszköze a katolikus egyház meggyengítésére. „Elsősorban a haladó papok vezetői részéről léptek fel olyan igényekkel, melyeknek teljesítése a politikai együttműködés opportunistá eltorzítását jelentené. Egyre erőteljesebben akarják érvényesíteni azt az ideológiájukat, mely szerint lehetséges a kompromisszum a marxizmus és a vallásosság között és melynek gyakorlataképpen meg akarják teremteni a »szocialista társadalom egyházát«. Ezzel az ideológiával igazolják részvételüket a szocializmusban, azonban ez az egyházon kívül is hat és bizonyos liberális illúziókat kelt. Ezeket a törekvéseket és kezdeményezéseket el kellett utasítani és biztosítani kellett, hogy a haladó papok politikai működési területének mértékét és módját állandóan, folyamatosan irányítsuk.”⁵⁶ (Kiemelések tőlünk – GM–HGK.) E stratégia gyakorlati alkalmazása köszön vissza abban az értékelésben, amely a „kulcspozíciók” visszaszerzése terén elért eredményekről ad számot 1959 tavaszán. A jelentés megállapítja, hogy

⁵³ Uo. 12.

⁵⁴ Horváth János feljegyzése Friss István elvtársnak. Budapest, 1959. április 7. MNL OL XIX-A-21-d. 0017/1959. 2.

⁵⁵ Az állam és az egyházak közötti politikai együttműködésről valamint az egyházi reakció elleni harcról. 1959. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 0018/1959. 1.

⁵⁶ Uo. 2. Jól példázza ezt a Hazafias Népfrontban történő működés mértéke. A teljes kimaradás az ellenségesség üzenetét hordozta, a túlzottnak ítélt részvétel pedig azzal fenyegetett, hogy a párt kezéből kicsúszik a gyeplő. 1958-ban Veszprém megyében 37 pap lett HNF-képviselő: 23 katolikus, 10 református, 3 evangélikus, amit a megyei előadók és az ÁEH vezetése egyaránt túl

az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazva, a félévvvel korábban kitűzött – az ’56-os forradalom előtti állapotokra bázisként tekintő – tervet túlteljesítve, a megjelölnél több „kulcspozíció” visszafoglalása sikerült. „Jól sikerült, főleg a katolikus egyházban, a különböző politikai áramlatokat képviselők közötti harcot élénkíteni. Jelentős eredmény mutatkozik abban, hogy e politikai ellentétek döntően a szélsőséges reakciót képviselők és az »okos«, rugalmasabb politikát folytató, de lényegében szintén reakciós felfogást képviselők között éleződik. [sic!]⁵⁷

*Az egyházmegye helyzete
a megyei egyházügyi főelőadók jelentései tükrében I.*

Veszprém és Zala megyék

Az 1956 utáni ateista stratégia egyik felismerése, hogy nyílt egyházellenességgel, mint ami a forradalom előtti időket jellemezte, sokszor épp az ellenkező hatást éri el. A cél ezért a továbbiakban – a PB határozattal összhangban –, hogy a vallással szemben olyan vonzó alternatívákat kínáljanak, amelyek a tudományosságba csomagolva vagy a generációs különbségeket felnagyítva, illetve szórakoztatási potenciáljukat tekintve versenyképes alternatívát kínáltak a „dolgozó tömegek” és az ifjúság megnyerésére. Az iskolában ennek kitűnő formáját nyújtotta, ha a hívő pedagógust saját tanulói előtt tették nevétség tárgyává, mint az Ajkán történt.⁵⁸ A pedagógusok átnevelésére emellett „sorozatosan lettek beütemezve előadások”, materialista világnézeti tanfolyamok. Moravetz kárörömmel meg is jegyzi, hogy az egyházban „világosan látják, a legnagyobb érvágást kapják, mivel az ifjúság kérdése forog kockán.”⁵⁹ Csak 1958 tavaszán negyven vallás és materializmus témájú előadást tartottak pedagógusoknak Veszprém megyében.⁶⁰

nagy számként értékelt. Moravetz feletteseinek jelezte is, a velük való „foglalkozásomat beütemezem, hogy az oda nem valók maradjanak kívül, a beválasztottak pedig a mi érdekeinket képviseljék.” Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az 1958. év I. negyedévééről. Veszprém, 1958. április 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-40/1958. 3.

⁵⁷ Az állam és az egyházak közötti politikai együttműködésről valamint az egyházi reakció elleni harcról. 1959. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 0018/1959. 3. Másként: „Jellemző jelenleg az egyházra a megosztottság, ami nekünk jó. Ezt a megosztottságot nekünk fokozni kell.” Prazsák Mihály – Márta Ferenc: Megállapítások és határozatok a Veszprémmegyei Tanács egyházpolitikai munkájához az 1960. április 28-án megtartott értekezleten elhangzottak alapján. Veszprém, 1960. augusztus 16. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 1.

⁵⁸ Jelentés a veszprémi rk. ref. ev. egyházak jelenlegi politikai és gazdasági helyzetéről. Veszprém, 1957. október 10. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-26/1957. 3.

⁵⁹ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az 1958. év I. negyedévééről. Veszprém, 1958. április 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-40/1958. 1.

⁶⁰ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó 1958. május havi jelentése. Veszprém, 1958. június 10.

Azzal is tisztában voltak, hogy a pap személye kulcsfontosságú a hitélet intenzitásában. Ennek megfelelően a híveik körében hitelüket veszített papokat meghagyták helyükön,⁶¹ míg a jó – közösségszervező – papokat rövid úton elhelyezték. Ez történt a most példaként felhozott Rosta Ferenc pápai plébánossal is, aki „mondotta az egyik egyházközségi képviselő csoportjának megbeszélésein, hogy ne legyen az ő plébánia területén egyetlen olyan gyerek sem, aki kimaradna az első áldozókból, amiért ő a felelős az isten [sic!] előtt. Ez a pap nem sokáig lesz már felelős az ő istene [sic!] előtt, mert megadta a lehetőséget az elhelyezésére, akár mennyire is vigyázott magára.”⁶²

A híveitől elidegenített, netán kongruamegvonásban is részesült papok nem egyszer nehéz anyagi helyzetbe kerültek, ami olyan jelenségekben is visszaköszönt, hogy „sokkal több helyen kéri terményben az egyházi adó megváltását, mint az elmúlt évben.”⁶³ Az egyház a rossz anyagi helyzet miatt rákényszerült a stóladíjak 15-20%-os emelésére is, jóllehet tudatában volt annak, hogy ez a hívek elhidegülését is eredményezheti. Az ebben az irányban munkálkodó Moravetz cinikusan meg is jegyezte a gazdasági tanácsos Beöthy István kanonoknak, hogy „magasabb összegeket is megállapíthatnának egyúttal, ha már emelik a hívők anyagi terhét.”⁶⁴ A papok anyagi helyzetének indikátoraként értékelhetjük, hogy 1959 végén Zalában egy papnak sem volt még autója, az ötvenöt motorkerékpárt jórészt az IKKÁ-n⁶⁵ keresztül vásárolták meg.⁶⁶ Veszprém megyében hatvannyolc pap rendelkezett motorral, személygépkocsira szóló jogosítványa viszont csak három, az aulában dolgozó papnak és az ajkai plébánosnak volt. Megjegyzendő, hogy püspöki sofőr híján a gépkocsivezetői teendőket is ők látták el.⁶⁷

MNL OL XIX-A-21-d. 007-68/1958. 3.

⁶¹ Vö. „Itt meg kell mondani, hogy Badalik püspök azért szeretné 56 papját elhelyezni más-más helyre, hogy ezen a sokrétű problémáján némileg enyhítsen. De nemcsak ennyiről van szó, hanem sokkal többről is. Ezért kell azon lennünk, hogy a jövőben minél kevesebb pap cseréljen helyet.” Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó jelentése. Veszprém, 1957. július 29. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-27/1957. 2.

⁶² Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az 1958. év I. negyedéről. Veszprém, 1958. április 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-40/1958. 3.

⁶³ Jelentés a veszprémi rk. ref. ev. egyházak jelenlegi politikai és gazdasági helyzetéről. Veszprém, 1957. október 10. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-26/1957. 3.

⁶⁴ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó jelentése. Veszprém, 1958. március 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-22/1958. 2.

⁶⁵ IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció.

⁶⁶ Kodela József jelentése a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/a/1959. 5.

⁶⁷ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 10–11.

Templombajárás és körmenetek

Moravetz Lajos első – fennmaradt – jelentése 1957 húsvétjáról tudósít.⁶⁸ Megállapítja, hogy az 1956-os forradalom hatására „[m]indenütt felemelték az istentisztelet és a misék számát. Azokon a helyeken, ahol csak vasárnap tartottak már misét, a hét minden napjára bevezették.” Újra általános lett a hittanoktatás. Ellenben „[a]hogy pártunk és kormányunk mind jobban fel erősödött, a papság is mind jobban visszavonult a ténykedésével.” Húsvétot megelőzően Grósz érseket a hatalom egy olyan körlevél kibocsátására kényszerítette, amely a feltámadási szertartás kezdési időpontját egységesen 18.00 órában rögzítette. Ennek megfelelően kellett a veszprémi egyházmegyében is eljárni, s Badalik püspök is kénytelen volt egy hasonló tartalmú körlevél kiadására, melyben a körmenetek (feltámadási, búzaszentelési, keresztút) templomban tartásáról is rendelkezett. „Ez a papság közt nem nagy tetszést váltott ki, mivel a felvonuláson látják a tömegek mozgósítását.”⁶⁹

„A püspöknek sem tetszett, hogy körmenetet nem tarthatnak. A körlevél kiadásánál azt akarta közölni a papsággal, hogy a jelenlegi helyzetre vonatkozólag, a jelenlegi kijárási tilalom végett stb. nem lehet templomon kívül a körmenet. Azt, hogy a püspöki kar határozata alapján nem lehet templomon kívül körmenet, nem volt hajlandó belevenni a körlevélbe. Görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy ez nem a püspöki kar határozata, ez rájuk lett kényszerítve. Amikor látta, hogy más tennivaló nincs számára, parancsra végrehajtatta.”⁷⁰

A forradalom leverését követően a társadalom önkéntelenül is élt az összehasonlítással, megpróbálva kiismerni az új rezsim működését. Az összehasonlítás a vallásgyakorlás, ezen belül a körmenetek kapcsán is aktiválódott a hívekben. Az ÁEH-nak fontos volt minden olyan adat, ami azt mutatta, hogy az 1956. évihez képest '57 tavaszára a társadalom mérhető indikátorok menti vallásossága csökkent. Ennek kiemelt mérőszáma volt a templombajárás, különösen nagy ünnepeken. 1957 húsvétja a párt logikája alapján az első nagyobb megmértetésnek bizonyult, ahol a nagyheti és húsvéti szertartásokon részt vettek számából az egyház „mozgósító erejére” következtettek. Veszprémből azt jelentette Moravetz, hogy a székesegyházban nagypénteken az előző évi 5-600 hívővel szemben 1957-ben csak 110-120 személy vett részt a szertartáson. A nagyszombati adatok úgy a székesegyházban, mint a város többi templomában hasonló tendenciát mutattak. A megyei jelentések egybevágtak a veszprémi tapasztalatokkal, amit Moravetz a körmenetek templom falai közé szorításával, az új, a korábbiakhoz képest lényegesen hosszabb szertartással és a rossz idővel magyarázott.⁷¹ Olyan híreket is

⁶⁸ Egyházak húsvéti ünnepéről. Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó jelentése. Veszprém, 1957. április 23. MNL OL XIX-A-21-d. 0020-2/1957. 1.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo. 2.

⁷¹ Uo. 2-3.

beépített jelentésébe, miszerint „[e]gyes községekben voltak is olyan megjegyzések, hogy azelőtt is korlátozták a körmeneteket, most pedig még jobban.”⁷²

A jelentés a továbbiakban járasonként veszi végig a megyét, a Devecseri járás esetében külön is nevesítve Dabronyt, Dr. Kőgl Lénárd plébániáját. Amellett, hogy e járásban is 20-30 százalékos visszaesés következett be a részvételben, „Dabrony községben (a beérkezett jelentések szerint) Németh Károly MSZMP titkár elment a községi tanács elnökéhez és elégedetlenségét fejezte ki a kormány ellen, hogy nem engedik meg a körmenetet.” (A jelölt rész piros ceruzával aláhúzva – GM–HGK.) Nem tudható, hogy itt a párttitkár egyéni akciójáról van-e szó, esetleg a plébános tette-e szövé a szigorodást mutató gyakorlatot, de nem lépve ki az informális zónájából, megőrizhette védettségét.⁷³ Az esetleges következményeket is vállalva, a megyében 1957 húsvétján egyedül Padragon, Molnár Lajos plébános tartotta meg a szokásos módon, a templomon kívül a körmenetet.⁷⁴ Több pap is jelezte, hogy a körmenet tiltása a kormány bosszúja (Sümegecsehi, Mihályfa, Zalaszegvár). 1956-hoz képest a megyében 15-30%-kal esett vissza a körmeneten résztvevők száma.⁷⁵ Érdekes azonban Kodela 1958-as, ezzel a következtetéssel ellentétes megfigyelése Zalából. Annak köszönhetően, hogy a nagyszombati feltámadási körmenetet az esti órákban tartották, a zalai városokban többen vettek részt azon, mint 1957-ben. „Oka, hogy a papok a körmenetet az esti órákra tették, s így az alkalmazottak többsége is elment, mivel nem tartottak attól, hogy a sötétben meglátják őket.”⁷⁶

1957 karácsonyának értékelésekor is visszaköszön a pártos logika, miszerint a „tömegek” részvétele, annak mértéke jelzi az állam és egyház küzdelmének aktuális mérlegét („A papok mindent elkövettek, hogy az év utolsó ünnepeire /karácsony és újév/ mozgósítsák híveiket.”⁷⁷). Moravetz jelentése szerint 1955-höz képest is mindenütt visszaesés mutatkozott a karácsonyi ünnepkör megünneplésében.⁷⁸ Könnyen lehet azonban, hogy Moravetz csak saját vágyait kivetítve, ezen adatokkal csupán felettesei kegyét kereste, mert 1957-re máshonnan nincs forrás arra, hogy csökkent volna a vallásosság szintje, s zalai kollégájának tapasztalatai is ellentmondtak ennek. Kodela Zalából az ’56-os forradalommal is összefüggésben, a templombajárás gyakoriságának és az áldozások, gyónások számának emelkedéséről számolt be.⁷⁹

⁷² Uo. 2.

⁷³ Uo. 2.

⁷⁴ Uo. 2.

⁷⁵ Uo. 2.

⁷⁶ Kodela József egyházügyi előadó jelentése. Zalaegerszeg, 1958. április 10. MNL OL XIX-A-21-d. 007-43/1958. 1.

⁷⁷ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó havi jelentése 1958. január hónapról. Veszprém, 1958. február 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-3/1958. 1.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Kodela József egyházügyi előadó tájékoztató jelentése. Zalaegerszeg, 1958. február 17. MNL OL XIX-A-21-d. 007-16/1958. 3.

Ifjúságpasztoráció

Annak a pártdirektívának megfelelően, hogy „a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése”,⁸⁰ a megyei főelőadó az oktatásügyi apparátussal karöltve jelentős energiát fordított a forradalom után rövid ideig enyhébb elbírálás alá eső hitoktatás lehetőleg teljes felszámolására. Az oktatásügyi kormánybiztos 1957. január 1-ei dátumú utasítása megkötöttségektől mentes, fakultatív hitoktatást biztosított, melynek alapján „a tanulók a hittanórákon külön beiratkozás nélkül – kizárólag szülei szabad elhatározása alapján – vehetnek részt”.⁸¹ A változások hatására, püspöktársaihoz hasonlóan, Badalik Bertalan is megkezdte a hitoktatás újjászervezését egyházmegyéjében,⁸² bár Grósz kalocsai érsek az 1957. január 23-ai püspökari értekezlethez kapcsolódó köriratában jelezte, hogy „máris bizalmas rendeletek [vannak] a lemorzsolásra”.⁸³ A jogszabályok szintjén rövidesen sor került „régí rend” helyreállítása a vallásoktatásról szóló 21/1957. (III. 24.) korm. rendelettel, amely az 1957/58-as tanévtől szabályozta a hittanbeíratást és az állami iskolákban zajló hitoktatást.⁸⁴ Ettől kezdve az egyházmegyei körlevelek évente közölték a papsággal a beíratás időpontját és a szószékről ezzel kapcsolatban felolvasandó szöveget,⁸⁵ külön is felhívva a papság figyelmét az állam által kifogásolt magatartásra,⁸⁶ illetve a rendelet és a végrehajtási utasítás pontos betartására.⁸⁷ A szülőket figyelmeztették a gyermekük megkeresztelésekor vállalt kötelezettségre, amit a hittanra történő beíratással teljesíthetnek: „Éljetek is vele, és ne hagyjátok el a hittanra szóló beíratást kényelmi szempontból vagy más elfoglaltság címén”.⁸⁸ Nem véletlen, hogy a párt jövőképe szempontjából a fiatalok megnyerése volt a leglényegesebb. A forradalmat követő első időkben azonban a társadalmi ellenállás oly nagy volt az új rezsimmel szemben, hogy a templomlátogatás és a hittanra járás mértéke elérte, sőt meghaladta az ötvenes évek eleji szintet. Ezzel szemben a KISZ térnyerése vontatottan haladt. Zalából azt jelentették, hogy „a falvak

⁸⁰ BALOGH–GERGELY, 2000. II. 1009.

⁸¹ 5/1957/OK 1. sz. utasítás. Kónya Albert oktatásügyi kormánybiztos jelentése a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány számára a hitoktatás helyzetéről és problémáiról. Budapest, 1957. január 23. MNL OL XIX-A-21-d. ad-0014/1957. 8.

⁸² „Hitoktatás ügye”. VÉL I.1.2. 1956/IX. (iktatószám és oldalszám nélkül).

⁸³ BALOGH, 2008. II. 820.

⁸⁴ „Hitoktatás”. VÉL I.1.2. 1957/IV. 11. (5401-93/1957.), az itt hivatkozott végrehajtási utasítás: Művelődési Miniszter 39/1957. M. K. I. 5. sz. utasítása.

⁸⁵ „Iskolai hittanbeíratások időpontja”. VÉL I.1.2. 1957/V. [14.] (5401-94/1957.).

⁸⁶ Például „Beiratkozás nélkül a vallásórákon résztvevő tanulókat a hitoktató köteles eltávolítani”. „Hitoktatás”. VÉL I.1.2. 1957/VIII. [25.] (5401-125/1957.).

⁸⁷ Klempa Sándor apostoli kormányzó körirata az iskolai hittanbeíratások sorrendjéről. VÉL I.1.44.a. 5401-27/1960.

⁸⁸ Klempa Sándor apostoli kormányzó körirata az iskolai hittanbeíratásokról. VÉL I.1.44.a. 5401-17/1961.

nagy részében [...] idegenkednek a Kommunista Ifjúsági Szövetség elnevezéstől, s tartózkodnak a belépéstől és a tagságtól azért, mert nem akarnak kommunisták lenni. Ezt a helyzetet ill. tünetet használja fel a papság egy tekintélyes része. – Nyíltan nem agitál, de vele szimpatizálókkal elbeszélget, minisztrásbrigádokat [sic!] szervez, s a prédikációban súlyponti kérdésként az ifjúság erkölcsi helyzetével és nevelésével foglalkozik.”⁸⁹ Kodela a reakciós papok fő veszélyét később is ebben látta: „Mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a fiatalságot megnyerjék a maguk számára.”⁹⁰

A hittanra beíratottak számát aprólékosan kontrollálták, az esetleges lemorzsolódásról hírt adó jelentéseket az ateizmusra nevelő pártdoktrína sikereként értékelték. Az újjáalakult ÁEH 1957. évi egyik első jelentésében úgy fogalmazott, hogy „[h]elyesek voltak a vallásoktatással kapcsolatban tett intézkedések. Ezek bebizonyították, hogy itt sem a vallásszabadság kérdéséről, hanem politikai harcról van szó. (Az ellenforradalom előtt az általános iskolába beírt tanulók 30%-a volt, az ellenforradalom alatti és közvetlen utáni terror következtében kb. 90-100%, az 1957–58. tanévre való beiratkozásnál 47% jelentkezett vallásoktatásra, ami gyakorlatban kevesebb és csökkenő tendenciát mutat.”⁹¹ Jellemző interpretáció, amely a felvállalt vallásosság hit-tanoktatásban is tetten érhető magas szintjét nem a szabadság lehetőségével, hanem az egyház terrorjával magyarázta. Zalában ugyanekkor a tanulók némileg magasabb aránya, 49 százaléka lett beíratva hittanra, míg a gyakorlatban az összes diák 35 százaléka járt.⁹² Ugyanott 1959-re nagymértékben csökkent a beíratottak aránya, s már csak 35,5 százalékot tett ki.⁹³ 1960-ra a gimnazisták körében már egyáltalán nem volt hitoktatás, az általános iskolásokon belüli arányuk pedig 26,6 százalékra olvadt. Kétharmaduk alsó-, egyharmaduk felső tagozatos volt.⁹⁴

Moravetz az apostoli kormányzóként az első lépéseket tevő Klempa Sándortól első kézből jutott tapasztalatokhoz Zalából. Korábbi plébániáján, Zalaszentgróton szerzett hitoktatási tapasztalatait Moravetz továbbgondolta, hogy aztán a megszerzett információkat kifordítva, rögvest egyházellenes stra-

⁸⁹ Kodela József egyháziügyi előadó tájékoztató jelentése. Zalaegerszeg, 1958. február 17. MNL OL XIX-A-21-d. 007-16/1958. 2.

⁹⁰ Kodela József jelentése a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/a/1959. 6.

⁹¹ Jelentés az egyházpolitikai helyzetről, az egyházi reakció és a vallásosság elleni harcról. Budapest, 1957. december 7. MNL OL XIX-A-21-d. 0058-1/1957. 3. 1956-ot követően az iskolások valóban 80-95%-a járt ismét hittanra. GOJÁK, 2007. [1973.] 133.

⁹² Kodela József egyháziügyi előadó tájékoztató jelentése. Zalaegerszeg, 1958. február 17. MNL OL XIX-A-21-d. 007-16/1958. 2.

⁹³ Kodela József jelentése a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/a/1959. 2.

⁹⁴ Feljegyzés a Zala megyei egyházpolitikai jelentés tárgyalásáról. Darabos e. megyei párttitkár hozzászólása. Zalaegerszeg, 1960. július 4. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/b/1959. 3–4.

tégiává alakítsa. Ti. Klempa „Kóbor igazgatóval az utóbbi időben megegyezett abban, hogy a jövőben nem morzsolja le a 8. gimnáziumban [sic!] beiratkozott hittanjárókat [sic!], mivel 90%-át lemorzsolta már a tanév kezdetéig. Én nem ismerem ezt az igazgatót, de ha politikai meggyőző munkával érte el ezt az eredményt, akkor sok igazgató példáját követhetné.”⁹⁵

Az 1950 után Veszprém megyéhez csatolt Sümegen a gimnazisták körében a lemorzsolódás 50 százalékos volt 1957-ben. A diákok arra hivatkoztak Horváth Tamás plébánosnak, hogy „a szülők írták be őket, járjanak ők hitoktatásra”. Veszprémben Békefi László hitoktató 20 százalékos lemorzsolódást tapasztalt a gimnáziumi tanulók körében, akiket amikor felszólított, hogy „járjanak hittanóra, olyan gúnyosan kinevették válaszádk nélkül, hogy többször nem meri őket figyelmeztetni már.” E sorokból is átjön, s Moravetz is úgy látta, hogy a lemorzsolódás és a hitoktató tekintélyvesztésének háttérében döntően a korszellem áll, nem pedig „a pedagógusok materialista világnézeti nevelése”.⁹⁶ A Veszprém megye gimnáziumainak 1957. őszi helyzetére visszatekintő jelentésből hosszabban is idézünk, mert több, a régi kisvárosi középosztályra vonatkozó megállapítást is rejt.

„Felülvizsgáltuk a gimnáziumok és néhány általános iskolában a hitoktatás helyzetét. A nagyobb lemorzsolódás törvényszerűen a gimnáziumokban tapasztalható. Ez is azokban az iskolákban, ahol a tantestület jobban mentes már a vallásos ideológiától és a KISZ szervezet aktívabban működik. A lemorzsolódás nem olyan, hogy szabályosan kiiratkoznak a hitoktatásról, hanem esetenként ez is előfordul, hanem egyszerűen nem járnak, mert nem kötelező. A pápai Türr Gimnáziumban pl. nincs lemorzsolódás. Ugyanakkor a pápai Petőfi Gimnáziumban már 60%-a nem jár hitoktatásra az ifjúságnak. Egyed Jolán KISZ titkár elmondta, hogy önük azt veszik fel KISZ tagnak is, aki materialista módon gondolkodik. Elmondja, hogy egyenként is foglalkoznak ideológiai szempontból a tanulókkal. Ez a KISZ titkár mondotta el, hogy a 3/b osztályban azért nem tudnak KISZ tagot beszervezni, mert az *osztályfőnök is idealista módon* gondolkodik. Az ajkai Gimnáziumban 60%, a sümegi Gimnáziumban 70%, a tapolcai Gimnáziumban 30%, a veszprémi Gimnáziumokban 35%-a nem jár hitoktatásra a beírt tanulóknak. [...] Nagyon elgondolkodtató a tapolcai gimnázium megállapítása, az igazgató úgy nyilatkozott, hogy önük már *nem is lesz nagyobb lemorzsolódás a 30%-nál, mivel a megmaradt 70% értelmiségi szülők gyermekeiből áll és nagyon vallásosak*. Hasonlóan nyilatkozik a pápai Türr Gimnázium igazgatója, hogy *nemcsak értelmiségiekből áll a hittanrajrók többsége, hanem a felszabadulás után vagyont vesztett*

⁹⁵ Jelentés a veszprémi rk. ref. ev. egyházak jelenlegi politikai és gazdasági helyzetéről. Veszprém, 1957. október 10. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-26/1957. 2.

⁹⁶ Az egyházak jelenlegi helyzetéről. Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése. 1957. december 17. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-34/1957. 3.

szülők gyermekeiről van szó.”⁹⁷ (Kiemelések tőlünk – GM–HGK.) A vallásos nevelés, mint az utolsó, a rendszer által még tolerált jog és magatartás a régi kisvárosi középosztály identitásának meghatározó része maradt, és csak lassan erodálódott a következő két évtizedben.

A fentiekhez képest sajnálattal állapítja meg a jelentés, hogy az általános iskolások körében Veszprém megyében csak 15-20 százalékos volt a lemorzsolódás. Jellemző, hogy e tekintetben az egyes települések, s ezen belül községek teljesen eltérő képet mutattak. Az átlagnak tekinthető előbbi értékhez képest Csabrendeken például csaknem az egész tantestület felvállalta hitét. Itt „a 19 tantestületből [sic!] 18 templombajáró [azaz az igazgatón kívül mindenki]. A hittan oktatásban Bukovits, a község VB titkára és Koppeller István bányaigazgató gyermekei is részesülnek. Az igazgató fájdalmas hangon panaszkodott, hogy a tantestület tagjai a »dicsértessék a Jézus Krisztus« köszönést használják az utcán, természetesen papjuk felé is. A december végén megtartott szülői értekezleten csak nagy nehézségek mellett tudta elvetni a szülők dicsértessék köszönés követelését az igazgató. Ehhez hasonló több községünk is van, de ebben a községben két pap szokott lenni éveken át. Az utóbbi másfél év óta nem engedtem meg a püspöknek, hogy odahelyezzen újból segédlelkészt, éppen ezért.”⁹⁸ A szomszédos Sümegen a 24 általános iskolai tanárból 15 főt tartottak nyilván templomba járóként. „Az igazgatónő elmondta, hogy vannak olyan templomba járó nevelői is, akik feltűnően gyakorolják a vallásukat az Alkotmány törvényére hivatkozva.”⁹⁹ A Moravetz az egyházügyi előadói poszton váltó Prazsák Mihály 1959. decemberi nagy jelentésében a hittanoktatás visszaszorításában újabb eredményekről adhatott számot, ugyanakkor neki is el kellett ismernie, hogy a falvakban alig tudnak e téren előbbre jutni. A lemorzsolódást tekintve legjobbnak tartott Pápai járásban hivatalosan csupán 34 gyermek hagyta abba a hittanra járást, míg a megyében 222. Igaz, a beíratottak egyharmada elmaradt az óráról.¹⁰⁰ A kimaradás tendenciája úgy a megyében, mint országosan rohamosan növekvő értékeket mutatott. Az 1959–60-as tanévben az előző iskolaévhez viszonyítva 9,16%-kal csökkent országosan a hittanra beíratottak száma, 1960–61-ben pedig további 5-8%-kal.¹⁰¹

A gyorsan – s amint láttuk, egyáltalán nem spontán módon – elsorvadó hitoktatás részleges pótlására a papság az államilag engedélyezett templomi katekézis felélesztésével próbálkozott. Az egyházmegyei hatóság már 1957-ben

⁹⁷ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó havi jelentése 1958 január hónapról. Veszprém, 1958. február 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-3/1958. 2.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. (6. d.) 33.

¹⁰¹ ÁEH gyorsjelentés az 1960–61. évi hittanbeíratásokról. 1960. június 28. MNL OL XIX-A-21-d. 003-10/1960. 2.

felhívta a figyelmet erre a lehetőségre, melyről a püspöki kar és az állam képviselői az úgynevezett Paritásos bizottság 1950. október 18-i ülésén állapodtak meg: „Természetesen az Egyháznak biztosított működési szabadság alapján nincsen akadálya annak, hogy a lelkipásztorok az Egyházi Törvénykönyvben is előírt templomi Katekéziseket rendszeresen megtartsák, és ezeken a hitoktatásra bejelentett és be nem jelentett gyermekek is megjelenjenek minden kényszertől és külön agitációtól mentesen.”¹⁰² Utóbb a papságot arra intette a veszprémi aula, hogy „az oktatások rövidek és olyanok legyenek, hogy minden jelenlévő, felnőttek és gyermekek, könnyen megérthessék, és azok alapján a szülők gyermekeiknek is elmagyarázhatják.”¹⁰³ Egyházi értelmezés szerint hetente két hitoktatás volt tartható, az egyik a vasárnapi szentmisével kapcsolatban, egy órában, a másik hétköznap, egy hittanóra terjedelemben, de nem lehetett szó lecke feladásról és kikérdezésről. Ugyanakkor az egyháziügyi iratokban „katekézis-félórákat” emlegettek, s hangsúlyozták, hogy a gyerekeket nem lehet korcsoportokra bontani.¹⁰⁴

Bérmálás

A plébániák életében kiemelkedő esemény volt a nagyobb gyerekek ünnepélyes megbérmálása. Bár nem állnak rendelkezésünkre az 1956 előtti időszak bérmálásaira vonatkozó információk, elejtett megjegyzésekből úgy tűnik, hogy az egyházmegyében erősen megnehezítették e szentség kiszolgáltatását. 1957 őszén is csak a Tapolcai járásban volt bérmálás, amit Moravetz főelőadó azzal magyarázott, hogy „ezeken a helyeken állnak leggyengébben politikai és anyagi szempontból”¹⁰⁵ – azaz az ÁEH a helyi pártszervekkel együtt sem tudta az akaratát keresztülvinni. Az 1957-re visszatekintő értékelés szerint „[a]z eddig lezajlott bérmálási helyeken általánosan értékelve csak szórványosan értek el nagyobb eredményt az előbbi bérmálási időhöz viszonyítva. A papok elmondása szerint nagyon nehéz már egy bérmálásra összeszedni az ifjúságot.”¹⁰⁶ Következő évben Moravetz két okban vélte felfedezni a sikeres papi miliók titkát. „A papok azokon a helyeken érték el eredményeiket, ahol a haladó kultúra kevésbé tudta megtörni az idealista világnézet maradiságát. Továbbá [...] ahol reakciós papok vannak és változatos módszereiket alkalmazzák a híveik felé. A reakciós papok nagyon sérelmezték, hogy a búzaszentelést a templomon belül kellett megtartani. Szerették volna ezt az alkalmat is felhasználni arra, hogy

¹⁰² „Hitoktatás”. VÉL I.1.2. 1957/VIII. [25.] (5401-125/1957.).

¹⁰³ „Templomi katechézis”. VÉL I.1.2. 1959/X. 32. (5401-101/1959.).

¹⁰⁴ Decsi József egyháziügyi főelőadó válasza a fazekasdencsi iskolaigazgató hitoktatással kapcsolatos kérdésére. Kaposvár, 1964. december 11. MNL SML XXIII.15. 2712/1964.

¹⁰⁵ Jelentés a veszprémi rk. ref. ev. egyházak jelenlegi politikai és gazdasági helyzetéről. Veszprém, 1957. október 10. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-26/1957. 3.

¹⁰⁶ Uo.

tömegeiket az egész falu lakossága láttára vonultathatták volna fel a mezőben.”¹⁰⁷ Az minden bizonnyal igaz, hogy az olyan nehezen tagosítható s a nagytáblás gépi földművelésre kevésbé alkalmas területeken, mint amilyen a Balaton-felvidék szőlőtermelő vidéke, a párt nehezebben boldogult a tradicionális értékrendek kiúgozásával – ennek hatása mai napig tetten érhető a választási eredményekben.

1959-ben az immár tervgazdasági logikába ágyazott egyházellenes stratégia részeként Olt Károly ÁEH-elnök érzékeltette, hogy „igen fontos, hogy községekre menően is ismerjük a hitbuzgalmi adatokat”, ezért kéri, hogy a jövőben a bérmálásokról községi szintű adatokat küldjenek fel a hivatalba.¹⁰⁸

Az 1959. évi bérmálásokról fentebbi kérés nyomán az egyházmegye egészéről összeállított jelentés értékes forrás. Mivel Badalik püspök eltávolítása után az egyházmegye ordináriusának, Klempa Károlynak nem volt bérmálási felhatalmazása – ezt csak apostoli kormányzói kinevezésével együtt kapta meg a Szent-széktől 1959 nyarán – a szokásos tavaszi és őszi bérmakörutak megszervezése súlyos nehézségbe ütközött. 1958-ban és 1959 tavaszán a szentség kiszolgáltatására a veszprémi aula Szabó Imre esztergomi, Kisberk Imre székesfehérvári és Bárd János kalocsai segédpüspököt, illetve Legányi Norbert pannonhalmi főapátot kérte fel. Mivel ők szinte csak „átutazóban” jelentek meg egy-egy helységben, fungálásuk nem váltotta ki azt a hatást, mint a megyéspüspök korábban szokásos ünnepélyes látogatása a plébániákon – a bandériumos fogadás a falu határában szinte mindenhol elmaradt –, és a papsággal sem tudtak úgy elbeszélgetni, mint ahogy az korábban hozzátartozott a püspöki vizitációhoz. „Tekintve, hogy a bérmáló főpapok idegen egyházmegyések, ennek megfelelően csökkent a bérmálások jelentősége is. [...] bérmáló püspökök az egyházmegye papjaival nem igen beszéltek.” Ezt követően Prazsák Mihály jelentésében végigveszi, hogy melyik püspök milyen üzenetet közvetített, de a lelki jellegűek – mint az egyházpolitika szempontjából érdektelenek – ismertetésébe nem mélyed el.¹⁰⁹

Jelentésének további érdekessége, hogy egyrészt üdvözli Klempa szervezőképtelenségét („azt magyarázta, hogy a bérmálást ő fogja intézni. Ez el is lett alaposan intézve. Nekünk ez természetesen nem rossz.”¹¹⁰), másrészt kikel az ebből fakadóan egymásra torlódott, s nem egyszer szombatira eső bérmálások ellen.

¹⁰⁷ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó 1958. május havi jelentése. Veszprém, 1958. június 10. MNL OL XIX-A-21-d. 007-68/1958. 1.

¹⁰⁸ Olt Károly ÁEH-elnök levele a megyei előadókhöz. Budapest, 1959. október 13. MNL OL XIX-A-21-d. 0045/1959.

¹⁰⁹ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése az 1959. évi bérmálásokról. Veszprém, 1959. október 22. MNL OL XIX-A-21-d. 0045-3/1959. 1–2. Vö. „A püspökök közül egyedül Szabó Imre foglalkozott beszédeiben az állami feladatokkal. [...] Pozitív értelemben beszélt a tsz. mozgalomról is és a közösségi érzés kifejlesztésére hívta fel a hívők figyelmét.” Csala László összesítő jelentése az 1959. évben november 1-ig megtartott bérmálásokról. Budapest, 1959. november 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0045-17/1959. 5.

¹¹⁰ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése az 1959. évi bérmálásokról. Veszprém, 1959. október 22. MNL OL XIX-A-21-d. 0045-3/1959. 1.

„Legnagyobb problémának azt tartom, hogy a veszprémi egyházmegyében szombaton délután is van bérmálás. Mi ezt a szombati bérmálást 1956-ban már lefaragtuk, megszüntettük. Most újból bérmálnak szombaton. Ennek az a következménye, hogy ott, ahol bérmálás van, akkor a gyerekek egész nap nem mennek iskolába, mert a bérmálásra készülnek. Tudom, hogy ha ezt megakarjuk szüntetni, akkor arra hivatkoznak, hogy ezt azért kell így csinálni, mert nagy az egyházmegye. Ez igaz, viszont tudtommal sehol nem bérmálnak szombaton, csak itt. De lehetne bérmálni hármat is vasárnap.” – ad bizonyosságot empátiájáról Prazsák. Levele mellékleteként az 1959. évi bérmálások adatait is közli:

4. TÁBLÁZAT

Bérmálások a veszprémi egyházmegyében 1959-ben

Bérmálás ideje (nap/óra)	Plébánia	Fiú	Lány	Összesen	Bérmáló
TAVASZI BÉRMÁLÁSOK					
IV. 25. 17,00	Magyarszerdahely	95	92	187	Dr. Szabó Imre
IV. 26. 9,00	Hahót	112	112	224	Dr. Szabó Imre
IV. 26. 16,00	Zalaszentbalázs	111	94	205	Dr. Szabó Imre
V. 2. 9,00	Gelse	150	170	320	Legányi Norbert
V. 2. 15,00	Pölöskefő	73	81	154	Legányi Norbert
V. 2. 17,00	Újudvar	62	68	130	Legányi Norbert
V. 9. 17,00	Iharos	62	59	121	Legányi Norbert
V. 10. 9,00	Csurgó	157	164	321	Legányi Norbert
V. 10. 16,00	Inke	87	102	189	Legányi Norbert
V. 17. 9,00	Pápa I.	399	365	764	Legányi Norbert
V. 17. 16,00	Pápa II.	168	152	320	Legányi Norbert
V. 23. 17,00	Nagytevel	56	47	103	Legányi Norbert
V. 24. 9,00	Pápakovácsi	106	99	205	Legányi Norbert
V. 24. 16,00	Ganna	49	39	88	Legányi Norbert
V. 30. 17,00	Marcaltő	82	67	149	Legányi Norbert
V. 31. 9,00	Vaszar	153	159	312	Legányi Norbert
V. 31. 16,00	Takácsi	39	38	77	Legányi Norbert
VI. 6. 18,00	Kaposvár IV.	158	137	295	Legányi Norbert
VI. 7. 8,00	Kaposvár I.	430	529	959	Legányi Norbert
VI. 7. 16,00	Kaposvár II.	169	198	367	Legányi Norbert
VI. 13. 17,00	Homokkomárom	66	81	147	Legányi Norbert

Bérmálás ideje (nap/óra)	Plébánia	Fiú	Lány	Összesen	Bérmáló
VI. 14. 9,00	Murakeresztúr	254	210	464	Legányi Norbert
VI. 14. 16,00	Nagyrécse	91	105	196	Legányi Norbert
VI. 20. 17,00	Nagybakónak	57	55	112	Legányi Norbert
VI. 21. 9,00	Miháld	130	129	259	Legányi Norbert
VI. 21. 15,00	Belezna	67	71	138	Legányi Norbert
VI. 21. 17,00	Miklósfá	99	79	178	Legányi Norbert
VII. 4. 17,00	Somogybükkösd	34	35	69	Legányi Norbert
VII. 5. 9,00	Berzence	188	217	405	Legányi Norbert
VII. 5. 15,00	Somogyudvarhely	84	60	144	Legányi Norbert
VII. 5. 17,00	Iharosberény	95	94	189	Legányi Norbert
ŐSZI BÉRMÁLÁSOK					
IX. 19. 17,00	Hács	60	45	105	Dr. Szabó Imre
IX. 20. 9,00	Buzsák	122	136	258	Dr. Szabó Imre
IX. 20. 16,00	Öreglak	86	93	179	Dr. Szabó Imre
IX. 26. 17,00	Szőlősgyőrök	97	97	194	Dr. Szabó Imre
IX. 27. 9,00	Lengveltóti	203	198	401	Dr. Szabó Imre
IX. 27. 16,00	Gamás	106	126	232	Dr. Szabó Imre
X. 3. 17,00	Osztopán	95	112	207	Kisberk Imre
X. 4. 9,00	Somogyvár	161	142	203	Kisberk Imre
X. 4. 16,00	Somogyjád	71	77	148	Kisberk Imre
X. 10. 16,00	Pápasalamon	102	97	199	Dr. Bárd János
X. 11. 9,00	Nyárad	83	76	159	Dr. Bárd János
X. 11. 14,30	Dáka	29	33	62	Dr. Bárd János
X. 11. 16,30	Mezőlak	42	34	76	Dr. Bárd János
X. 17. 17,00	Dabrony	49	48	97	Dr. Bárd János
X. 18. 9,00	Külsővat	108	96	204	Dr. Bárd János
X. 18. 16,00	Nemesszalók	45	38	83	Dr. Bárd János
Összesen tavasszal		3883	3908	7791	
Összesen ősszel		1459	1448	2907	
1959-ben összesen		5342	5356	10.698	

Forrás: Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése az 1959. évi bérmálásokról. Veszprém, 1959. október 22. MNL OL XIX-A-21-d. 0045-3/1959. 4

A tíz tavasz-nyári és öt őszi hétvégére negyvenhét bérmálás esett, három alkalom/hétféle értéket meghaladó értékkel. Feltűnő a bérmáltak magas száma is, ami nem magyarázható pusztán a filiákból érkezőkkel: itt több év feltorlódott, első áldozásban részesült fiatalsága részesült a szentség kiszolgáltatásában. A három püspök részvételével kampányszerűen levezényelt bérmálási szezonban az ÁEH valóban elérhette célját, hogy az egyházmegye papjai ne találkozzanak felettesükkel, s idő hiányában a vendégpüspökökkel se kerülhessen sor elmélyült beszélgetésekre. Jellemző az is, hogy bár a katolikus felfogás szerint – csakúgy, mint a konfirmáció esetében a protestánsoknál – a bérmálás szentségében részesedés az egyháztagsági szocializációban a felnőtt kor küszöbét is jelenti, amit az érintett családok az ennek kijáró ünnepélyességgel tiszteltek meg, az ÁEH értelmezése azonban erre is csupán az egyház klerikális tömegszervező stratégiája részeként tudott tekinteni. Czár Lajos az egész egyházmegyére általánosítható értékelése szerint „a megbérmáltak magas száma bizonyítja, hogy az esetenként – 3 évenként – visszatérő és nagyon ünnepélyes formák között alkalmazott egyházi módszerek még eléggé hatásosak a lakosságra – falusi és városi lakosságra egyaránt”. A beszámoló részletes – községekre lebontott – kimutatást tartalmaz arról, hogy párttagok is bérmáltatták a gyerekeiket vagy keresztszülőséget vállaltak. A főelőadó értékelése szerint ez arra utalt, hogy a párt- és állami szervek megelőző munkája hiányos volt, bár Kaposváron „elvonó intézkedéseket” foganatosítottak a bérmálási felkészítések időpontjához igazítva (gyerekeknek szervezett kirándulás, matiné előadás a moziban, illetve a bérmálás napján motorverseny), és azok a szülők, akik „tartottak a következményektől”, nem a város központjában álló nagytemplomban, hanem a Donner-városrészben bérmáltatták gyermeküket.¹¹¹ 1962 őszén Kaposváron 650, a kaposvári járás falvaiban 180 nagyobb gyereket bérmáltak meg, miközben a megyeszékhelyen a hittanra beírtak száma csak 6 volt, a járásban pedig a 20%-os hittanbeíratáshoz képest a korosztály 85-90%-át megbérmálták. Zselickislakon a párttitkár kivételével a teljes párttagság bérmáltatott, Somogyaszalón pedig hiába rendeztek a bérmálás előtt egy héttel „nagyszabású, vonzó úttörő avatóünnepélyt”, a felavatott úttörők nagyobb része mégis bérmálkozott.¹¹² Főelőadói értelmezésben a bérmálást megelőző hetekben országosan „családokra menő házi agitáció” zajlott, amely „munkába bevonták aktíváikat is, és a legkülönbözőbb módszerek alkalmazásával igyekeztek a hívek tömegeit, részben mint bérmálkozókat,

¹¹¹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése a somogyi bérmálásokról 1959. évet illetően. Kaposvár, 1959. október 29. MNL OL XIX-A-21-d. 0045-7/1959. 2-3.

¹¹² Werstroh János egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházügyi helyzetről, Kaposvár, 1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 5.

részben mint bérmaszülőket, részben mint az aktuson résztvevő dekoratív és demonstratív elemeket felvonultatni.”¹¹³ A katolikus családokban a bérálás töretlen fontosságát jelzik az 1959-ből országosan is rendelkezésre álló adatok, amikor is több mint 70 ezer fiatal részesült e szentségben.

5. TÁBLÁZAT

Bérmáltak száma megyék szerint 1959-ben

MEGYE	KÖZSÉGEK SZÁMA	MEGBÉRMÁLTAK SZÁMA
Baranya	31	4574
Bács	28	8369
Békés	11	1550
Borsod	3	1397
Csongrád	8	2905
Fejér	27	4262
Győr	45	7222
Hajdú	13	2102
Heves	7	1810
Komárom	1	465
Nógrád	7	2434
Pest	17	6412
Somogy	17	5086
Szabolcs	12	3756
Szolnok	5	376
Tolna	0	
Vas	15	3317
Veszprém	14	2898
Zala	13	2714
Budapest	29 plébánia	9328
Összesen	274 község + 29 pl.	70.977

Forrás: Csala László összesítő jelentése az 1959. évben november 1-ig megtartott bérmálásokról. Budapest, 1959. november 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0045-17/1959. 7.

¹¹³ Csala László összesítő jelentése az 1959. évben november 1-ig megtartott bérmálásokról. Budapest, 1959. november 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0045-17/1959. 1.

Papi stratégiák a vallásosság fenntartására

Az előadói narratívában a reakció mesterkedésének bizonyítékaként tálalt közösségvédő és -építő papi magatartás az ifjúságpasztoráció számos eszközét vonultatta fel. Voltak köztük csekély pedagógiai érzékről tanúskodó direk-tebb, és a harmincas évek megújulási irányzataiból átmentett, a hiteles példát szem előtt tartó megközelítések. Mindkét típus ugyanakkor a tiltás légkörében keresett utat az ifjúsággal történő foglalkozáshoz. A hittanbeíratás korábbi szintjének fenntartását, illetve a lemorzsolódás megakadályozását volt hivatva elérni, hogy ha a pap az iskolába a hittanóra kezdése előtt negyed órával megérkezve, nem engedte elszéledni a beiratkozott diákokat. A sor folytat-ható olyan példákkal, mint amilyen a szülők egyenkénti felkeresése, a hittan-oktatás fontosságának szószékről történő hirdetése (Monostorapáti, Ugod), minél több hittanos mint ministráns bevonása az oltárszolgálatba (Ganna, Keszthely), az aktívabb hittanosok általi buzdítás a társaknak, szentkép adása a tanulóknak (Bakonyszentlászló, Páka, Várpalota), kirándulás szervezése (Úrkút), konfrontálódás a materialista nézetekkel az egyház igaza védelmé-ben (Tapolca),¹¹⁴ továbbá gyónásnál a nagyszülők megrovása, ha unokájuk elmaradt (Zala megye).¹¹⁵ A forrásokból előbukkannak olyan unikális megoldások is, mint amilyen Anty Illés, sümegcsehi plébánosé, aki „úgy megszer-vezte a vallásos szülőket, hogy azok a fiatalok, akik nem mennek templomba vasárnap, akkor [sic!] nem kapnak otthon ebédet. Ugyancsak Anty Illés volt az, aki azt akarta, hogy KISZ tagok szedjék a perselypénzt a templomba. A KISZ titkárnak 200-Ft.-t kínált, ha ő fogja szedni a pénzt.”¹¹⁶ Lesencetoma-jon a káplán, Molnár Zsigmond „csinálta még az úttörő igazolványokba is a fényképeket.”¹¹⁷ Nagyobb településeken énekkart szerveztek (Pápa, Keszthely, Veszprém, Városlőd), de van arra is példa, hogy a bibliai történeteket a dráma-pedagógia eszközeivel tették élőbbé (Nemesbük). (Dia-) filmvetítésről van híradás Pápáról és Dabronyból, másutt sporteszközök, játékok, netán édes-ség vásárlása révén igyekeztek a plébániai miliót vonzóbbá tenni a diákoknak (Nyirád, Márkó, Attyapuszta). Nem volt ritka nyaranta kirándulások szerve-zése sem, erős bencés és ferences részvétellel.¹¹⁸

¹¹⁴ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó havi jelentése 1958. január hónapról. Veszprém, 1958. február 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-3/1958. 3., Kodela József egyházügyi előadó tájékoztató jelentése. Zalaegerszeg, 1958. február 17. MNL OL XIX-A-21-d. 007-16/1958. 2. Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 30.

¹¹⁵ Kodela József egyházügyi előadó tájékoztató jelentése. Zalaegerszeg, 1958. február 17. MNL OL XIX-A-21-d. 007-16/1958. 3.

¹¹⁶ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 29.

¹¹⁷ Uo. 30.

¹¹⁸ Uo. 30–31.

Feltűnő, jóllehet az egyházügyi előadó e híreket továbbította a központba, közvetlen és gyors retorzió nem következett a határokat feszegető papok megbüntetésére. További vizsgálatokat igényel, hogy mely esetekben lépték túl az ifjúsággal foglalkozó papok azt a tűrészhatárt, ami után a pártállam azonnali reakciója következett. Lelkiyakorlatokat, netán missziót például egyáltalán nem tarthattak.¹¹⁹

Az ifjúsági munka mellett a hivatal figyelmét minden olyan részlet felkelte, amely a plébánia mint közösség erősítésére tett kísérletként volt értelmezhető. Ilyennek bizonyult az az egyházmegyében megfigyelhető változás, amely nyomán sok helyütt havi rendszerességgé lettek a képviselőtestületi ülések, s nem egyszer új, a régebbinél aktívabb képviselőtestületi tagokat választottak. Volt, ahol templomba szervezett zenei rendezvények szervezésére figyeltek fel (Pápa, Bakonyszentlászló),¹²⁰ másutt az egy-egy ünnep kapcsán meghívott vendégpap mozgósító erejének tulajdonítottak a valóságnál nagyobb jelentőséget.¹²¹ A legtömegesebb és leginkább vitatott stratégiaelemnek az egyházi épületek renoválására kezdeményezett pénzadomány gyűjtés bizonyult. A zalai előadó volt leginkább tudatában az ebben rejlő közösségmegtartó erőnek. „[L]átszólag egyszerű építkezési ügy, valójában azonban igen erős meggyőző munka a papság részéről”¹²² – vélekedett Kodela. S valóban: az ötvenes évek első felének teljes tilalmát követően, 1957-től tömegesen mondható igény jelentkezett a templomok, plébániák rendbetételére. Tegyük hozzá, gyakran még a háborúban keletkezett sérülések, az állagleromlás miatt időközben az arra haladókra akár életveszélyt jelentő helyzetek orvoslására került ekkor sor, s legkevésbé sem a templomok öncélú csinosítására. Klempa Sándor már apostoli kormányzóként felmérette Vándor Ferenc egyházmegyei mérnökkel a renoválandó templomokat, plébániákat. A mérnök 172 tervet készített, köztük négy új templomét (Balatongyörök, Hegyesd, Mesztegnyő, Révfülpö). Az építkezések terveiről a saját személyét ez esetben is túlhangsúlyozó Moravetz azt nyilatkozta, hogy „komoly érvekkel hiúsítottam meg és nem fognak tovább menni a hivatal felé engedélyük megadása végett.”¹²³ Zalában 1958–59-ben 55 településen renováltak templomot, Semjénháza pedig építeni szerettek volna.

¹¹⁹ Zalából híradás nagybőjti nyolc napos misszió tartására: „Ezt azonban tapintatos módon leállítottuk.” Kodela József egyházügyi előadó tájékoztató jelentése. Zalaegerszeg, 1958. február 17. MNL OL XIX-A-21-d. 007-16/1958. 2.

¹²⁰ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó havi jelentése 1958. január hónapról. Veszprém, 1958. február 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-3/1958. 3.

¹²¹ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az 1958. év I. negyedéről. Veszprém, 1958. április 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-40/1958. 1.

¹²² Kodela József egyházügyi előadó jelentése. Zalaegerszeg, 1958. április 10. MNL OL XIX-A-21-d. 007-43/1958. 1.

¹²³ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az 1958. év I. negyedéről. Veszprém, 1958. április 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-40/1958. 3. (A korszak templomfelújítási gyakorlatára lásd Simon Anna jelen kötetbeli tanulmányát – a Szerk.)

Azalai kolléga „pártfogása” is működött, „[e]zen akciójukat már három esetben sikerült leállítani” – jelentette.¹²⁴ Összességében azonban a megyei főelőadók s feletteseik nem tudtak fogást találni azon a gyakorlaton, hogy a renoválás fedezetét – a képviselőtestület jóváhagyásával – egyházi adóként gyűjtötték össze a plébánosok.¹²⁵ Említésre méltó tevékenységet fejt ki dr. Párkányi József volt püspöki titkár jelenleg pókaszepteki plébános. [...] Az igazgató iskolabővítő és építő tevékenységét meggátolta azzal, hogy a híveket templomjavítási munkákra bírta rá, s így az iskola építéshez társadalmi munkát a szülők már nem vállaltak.¹²⁶ Veszprém megyében 1959-ben harmincöt templomot és három plébániát tataroztak, de „új templom építésére nem kaptak engedélyt. [...] A tatarozások alkalmával a lakosság *többsége* társadalmi munkával segíti az építkezéseket. A szükséges pénzt is minden esetben elő tudják teremteni.”¹²⁷ (Kiemelés tőlünk – GM–HGK.)

E helyütt Prazsák Mihály interpretációjában érdemes azt is felvillantatnunk, hogyan állt akkoriban a litéri vértanú, Bódi Mária Magdolna kanonizációja. „Új kegyhely létesítéséről nincs tudomásom. Bár fel akarták újítani 1956-ban Fűzfőn az úgynevezett Bódi Magdi-féle imádatot [sic!]. Itt arról van szó, hogy 1945-ben egy szovjet katona lelőtt egy leányt, és ezt a reakciós papok Kovács Sándor püspök támogatásával szentté akarták nyilváníttatni. Erről írt is egy könyvet dr. Galambos Miklós, jelenleg gyöngyösfalusi (Vas) apát, plébános. [...] Tehát ez a kegyhely létesítési törekvés volt, de ez elaludt, legalább is a hívek előtt nem ismert dolog. Bár hallottam, hogy buzgó kispapok el szoktak menni Bódi Magdi sírjához imádkozni.”¹²⁸

A békepapi mozgalom és a kollektivizálás

A korabeli pártállami terminológia három papi csoportot különböztetett meg, úgymint a „haladók”, a „reakcióosok” és a „semlegesek” kategóriáit. Bár nem áll rendelkezésünkre a papság demográfiai és egészségügyi helyzetéről kimutatás, sokat elmond, hogy Klempa „úgy jellemezte papjainak fizikumát és készségét [valószínűleg: egészségét], hogy »40%-a beteg, 15%-a öreg, 10%-a olyan a papságnak, akiket nem lehet kiemelni a tespedtségükből, 35%-a a papságnak az, akikre számíthat.« Ha ez nem is egészen úgy van, de nagyon

¹²⁴ Kodela József jelentése a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/a/1959. 8.

¹²⁵ „Sok esetben nem tudunk belekötni abban az értelemben, hogy gyűjtési akciónak lehessen nevezni.” Uo.

¹²⁶ Kodela József egyházügyi előadó jelentése. Zalaegerszeg, 1958. május 9. MNL OL XIX-A-21-d. 007-59/1958. 1.

¹²⁷ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 34.

¹²⁸ Uo. 35.

megközelíti a valóságot.”¹²⁹ Az egyházmegye közel félezer aktív papjára vetítve ez azt jelenti, hogy összesen százhatvan körül mozgott azon papok száma, akikkel pro vagy kontra számolni lehetett a pártállami stratégiáknak. Ehhez képest hatalmas energiákat fektettek abba, hogy feltörjék az egységes szervezetként működő egyházi hierarchiát, s rivális – s főleg: a pártállamhoz lojális – ellenelitet hozzanak létre.¹³⁰ Érdeemes visszapillantunk az erről a kérdéskörrel a forradalom leverését követően adott pártállami értékelésre. Az ún. békemozgalomban „több száz papnak alapvető feladata volt, hogy politikailag megossza az egyházakat, különbséget tegyen a lojális és reakciós réteg között, és egyiket a másiktól elszigetelje. *Fontos és helyes feladat volt, hogy e csoportokon keresztül politikai bázisra tegyünk szert és katolikus vonalon legalább egy réteget szembeállítsunk a Vatikánnal.*”¹³¹ (Kiemelés az eredetiben – GM–HGK.) E sorokban egyértelműen felvállalásra kerül az ’56 előtti időkkkel a kontinuitás. A jelentés azzal zárul, hogy fél éven belül ki kell dolgozni „a tudományos és ateista propagandának az egész országra kiterjedő programját és módszereit.”¹³² 1958-ban el is startolt a mozgalom újjáépítését célzó hálózatépítés, s az egyházmegyében még 1958 januárjában három helyszínen, Veszprémben, Nagykanizsán és Kaposváron tartottak békepapi gyűléseket, melyeken az „egyházmegye 486 papjából kb. 260 pap vett részt.” A távolmaradókat három csoportba sorolták: betegek, „tartózkodó magatartásúak”, illetve azok, akik nem hagyták pap nélkül területüket.¹³³ Ahhoz képest, hogy 1956 előtt Veszprém megyében például csak hét pap¹³⁴ alkotta a mozgalmat – akiket a többi pap csak a „heten, mint a gonoszok” formulával illetett –, ez az ÁEH szemszögéből hatalmas sikernek számított. 1956 előtt „[a] mozgalom [...] számszerűen alig-alig gyarapodott. Papokra való befolyásuk is szinte egyenlő volt a nullával. Ebben az időben, ha egy-egy békegyűlésre készültünk, akkor nekünk egyházügyi előadóknak is heteket kellett azzal töltenünk, hogy meghívjuk, a kiküldött meghívók mellett, a papokat. Így is legfeljebb 30-35 papot tudtunk összehozni.” – emlékezik Prazsák.¹³⁵ Ez a helyzet Badalik püspök internálását követően változott meg. „Ismert tény, hogy jelenleg az egyház-

¹²⁹ Az egyházak jelenlegi helyzetéről. Moravetz Lajos egyházügyi előadó jelentése. 1957. december 17. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-34/1957. 2.

¹³⁰ A békepapi mozgalomról lásd MÉSZÁROS, 1994. 136–152.

¹³¹ Jelentés az egyházipolitikai helyzetről, az egyházi reakció és a vallásosság elleni harcról. Budapest, 1957. december 7. MNL OL XIX-A-21-d. 0058-1/1957. 9.

¹³² Uo. 13.

¹³³ Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó havi jelentése 1958. január hónapról. Veszprém, 1958. február 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-3/1958. 1.

¹³⁴ Maár János elnök, Hanusz Albin devecseri plébános alelnök, Gyarmathy Elemér Pápa, dr. Császik István pápai kamarás, dr. Szekeres Fábián, dr. Nagy György úrkúti, Foky Miklós iszkázi plébános, későbbi elnök.

¹³⁵ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházipolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 13.

megye kormányzása békepapok kezében van.” Jóllehet azonban a békepapi mozgalommal szimpatizálók köre jelentősen nőtt, a papság közé mégsem sikerült éket verni, legalábbis nem oly mértékben, mint azt az ÁEH-ban kívánatosnak tartották. 1959-ben 80-90 fő körül mozgott a békepapi gyűléseken megjelentek száma, ráadásul „[k]ülönösebb harcot a reakciós papokkal szemben a mozgalomban résztvevőktől nem lehet látni.”¹³⁶ „A békepapság szembenállása az aulával egyszerűen jó dolog. Politizálni kell e jelenséggel.”¹³⁷ E meglátás az újsímes papok plébániai életre történő szocializációjában is nagy fontossággal jutott érvényre.¹³⁸

Annak gyakorlati jelentősége, hogy az egyházmegye vezetése immár teljesen békepapi kezekbe került, más tematikák kapcsán nyer igazán értelmet. Prazsák egyaránt jó, illetve kielégítő kapcsolatokról számolt be a megyei tanács, a megyei pártszervek és az egyház viszonyában. „E vonatkozásban olyan jó a kapcsolat, hogy úgyszólván mindent el lehet érni. Legutóbb pld. minden zökkenő nélkül belemertek az egyháziak abba, hogy Tihanyban a kálváriát lebontsák és helyébe, a megye felszabadulási évfordulójára egy szép emlékművet állítsanak.” (Széljegyzetként piros ceruzával: „de amúgy utólag tiltakoznak”.) Ezzel szemben a községekben nem sikerült még az áttörés, Prazsák előadásai alkalmával azt tapasztalta, hogy „községi szinten legtöbb helyen nem értik a vezetők az egész állam és egyházak közötti kapcsolatot. [...] Falusi vonatkozásban rosszul áll általában az ateista propaganda.”¹³⁹

Az ún. „haladó” papokkal szemben megkonstruált ellencsoportot az ún. „reakciós” papok alkották. Prazsák jelentéséből két szintjét különíthetjük el a reakciós minőségnek. Külön, előéletük rövid ismertetésével szerepel tizenkét pap, aki vagy ötvenhatos tevékenységük, vagy ismeretségi körükben terjesztett nézeteik, netán az ifjúság körében végzett pasztorációjuk miatt érdemelték ki az e csoporthoz tartozást.¹⁴⁰ A lista felsorolásszerű folytatásaként huszonnegy további név szerepel.¹⁴¹ „Egyébként éppen Veszprém megyében,

¹³⁶ Uo. 14–16.

¹³⁷ Jelentés az egyházpolitikai munka határozatainak végrehajtásáról és [az] ezzel kapcsolatban felmerült problémákról. Név nélkül. Veszprém, 1961. július 25. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 4.

¹³⁸ Az 1960-as, a megyei teendőket sorra vevő lajstrom megfogalmazásában: „Gondoskodni kell a most végzett kispapok beállításáról. El kell érni, hogy azok megfelelő papok mellé kerüljenek.” Prazsák Mihály – Márta Ferenc: Megállapítások és határozatok a Veszprém megyei Tanács egyházpolitikai munkájához az 1960. április 28-án megtartott értekezleten elhangzottak alapján. Veszprém, 1960. augusztus 16. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 3.

¹³⁹ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 35.

¹⁴⁰ Kápolnai Jenő (Pápateszér), Tóth János (Lókút), Berkes Gyula (Gic), Tóth B. László (Zirc), Szabó Ernő (Pénzesgyőr), dr. Kiss György (Bakonyszentlászló), Megyesi Schwartz Róbert (Jásd), dr. Márk Rezső (Veszprémvarsány), dr. Csertő Antal (Márkó), Ledniczky Lajos (Szentkirályszabadja), Pázmány Lajos (Balatonfőkajár), dr. Gutheil Jenő (Veszprém). Uo. 18–21.

¹⁴¹ Uo. 22.

különösen a pápai járásban mutatkozik meg a reakciók eléggé nagy ereje abban is, hogy bár országos vonatkozásban is, de leginkább a pápai járásban volt elterjedve az a hír, hogy 1959. december 7–8. és 9-én sötétség lesz, hogy ekkor vége lesz a világnak. Meg kell jegyezni, hogy a pápai járásban van a legtöbb reakciós pap. Itt szinte egy erős tömb kovácsolódott ki belőlük. Ezen a részen a legközelebbi diszpozíció alkalmával feltétlen intézkedni kell.”¹⁴²

A papság többségét az ún. „semleges” papok csoportja alkotta, akik az ÁEH-előadó tapasztalata szerint „általában távoltagek magukat mindentől. Nem mondhatók sem ellenségnek, sem aktívoknak, sem mellettünk állóknak. [...] jórésztük kényelemszeretettől sem tartozik sehová sem.” Konformizmusuk miatt viszont nyitottak voltak a békepapi mozgalom irányába, annak növekvő bázisa soraikból került ki.¹⁴³

Súlyához mérten meglepően kevésszer fordul elő a kollektivizálás problémája az iratokban.

Zala megyében nem volt nyoma, hogy a papok negatívan léptek volna fel ez ellen, ugyanakkor Kodela csak három plébánost tudott a kollektivizálás melletti pozitív példaként kiemelni.¹⁴⁴ Feltűnt azonban, hogy „azokon a helyeken, ahol több munkás dolgozik, ott a hitélet eléggé csökkent, a legutóbbi időkben [...] s még ideszámítanak azok a községek is, ahol a tavasz folyamán szerveződött át [sic!] tsz. községgé.”¹⁴⁵ Kodela jól érzékelte, hogy Zalában a történelmi és a társadalmi szerkezeti előzmények egyaránt magyarázzák a katolikus egyház erőteljes befolyását, azt, hogy e megye bizonyult talán a legvallásosabbnak az egész országban. Zalaegerszeg korábban Mindszenty plébániájaként nagy sugárzó erővel bírt, másrészt az agráradottságú vidéken a kevésbé modernizálódott parasztság körében fennmaradt a vallásgyakorlás korábbi intenzitása.¹⁴⁶ Jóllehet 1960-ban Zalában még nem látszott közvetlen – legalábbis nem az elvárt mértékben – összefüggés a vallásvesztés a kollektivizálás között, „[a]z bizonyos, hogy az egyházi szertartásokon csökkent a résztvevők száma. A parasztságnak mintegy 50%-a aktív vallásos beállítottságú. Az is bizonyos a tapasztalatok alapján, hogy a termelőszövetkezeti községekben jelentősen csökkent az egyházak anyagi támogatása.”¹⁴⁷ Ezt a jelentést értékelő Darabos elvtárs megyei párttitkár is megerősítette: „[a]z a tapasztalat, hogy a tsz. parasztok ünnepnapokon is mennek dolgozni.”¹⁴⁸

¹⁴² Uo. 32.

¹⁴³ Uo. 25.

¹⁴⁴ Kodela József jelentése a Zala megyei egyházpolitikai helyzetről. Zalaegerszeg, 1960. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/a/1959. 6.

¹⁴⁵ Uo. 7.

¹⁴⁶ Uo. 1.

¹⁴⁷ Feljegyzés a Zala megyei egyházpolitikai jelentés tárgyalásáról. Zalaegerszeg, 1960. július 4. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/b/1959. 1.

¹⁴⁸ Feljegyzés a Zala megyei egyházpolitikai jelentés tárgyalásáról. Darabos e. megyei párttitkár hozzászólása. Zalaegerszeg, 1960. július 4. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-8/b/1959. 4.

A jelentésekből és azok értékeléséből tehát kitűnik, hogy a pártvezetés eleve kalkulált a kollektivizálás szekularizáló, közösségromboló hatásával. A kérdés csupán az volt, hogy az ezirányú változások mikortól lesznek kimutathatóak a falusi társadalomban. A Veszprém megyei pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztályának főnöke, Slamovics elvtárs Prazsák 1959-es összefoglalóját kommentálva megállapította, hogy „lazult a kapcsolat az egyházak és a vallásos tömegek között. Ez jó dolog. Ez megnyilvánul abban, hogy a tagok, egyszerűen azért, mert az új helyzetben *nincs idejük* vallásos életet élni, elhanyagolják a vallási szertartásokat. Pl. *vasárnapra is akad munka* vagy a tsz.-ben, vagy a saját háztájin. A mezőgazdaságban tapasztalt szezon jellegű munka, mint az aratás és egyéb más munkák lekötik a parasztságot. Persze ez a politikának a szervezeti és a gyakorlati oldala. Na, de ez is valami.”¹⁴⁹ Ezzel egyezett a Prazsákot az egyházügyi előadó 1960-ban átmenetileg váltó Márta Ferenc véleménye is: „a mezőgazdasági *munka* a körmenetektől, úgy a húsvéti, mint az úrnap alkalmankor *nagyon sok vallásos embert elvont.*” Ennek fordítottját nem tapasztalták.¹⁵⁰ (Kiemelések tőlünk – GM–HGK.) A szintén hozzászóló Dáni János alezredes a vallásosság tsz.-tagságon belüli visszaszorulását a tsz.-eken belül létrehozandó pártszervek működésétől várta. „Ez még ebben az időszakban bizony elég gyenge határfokú” – szomorkodott.¹⁵¹ Az iparosítással együttjáró tradícióvesztés folyamata ismert volt a párt megyei korifeusai előtt is, s tudatosan kalkuláltak ennek hatásával is. „Az igazi gyári munkásoknál nem tapasztalható a vallásosság, annak ellenére, hogy magam is tapasztaltam pl. Ajkán, Várpalotán és egyéb helyeken, hogy a templomok ünnepnapokon zsúfoltságig tele vannak. Ez főleg a kétlakiakból tevődik ki, se nem munkások, se nem parasztok, a faluról hozott vallásos szokásokról még nem tértek le.”¹⁵² A társadalomépítés osztályharcos sablonjaitól szabadulni nem tudó Pap János megyei párttitkár összegző gondolatai mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a vallásos világnézet elleni harccal kapcsolatos elvi útkeresés értelme számára továbbra is kérdéses maradt: „Nagy anyagot adtak össze itt az elvtársak, így erre nincs szükségünk. Nekünk rövidebbre, a politikai értékelésre van szükség” – adott hangot elvárásainak.¹⁵³

¹⁴⁹ A veszprémmegyei egyházpolitikai jelentés tárgyalásán elhangzott hozzászólások. Slamovics elvtárs hozzászólása. (VmAPO) Veszprém, 1960. június 29. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 1.

¹⁵⁰ A veszprémmegyei egyházpolitikai jelentés tárgyalásán elhangzott hozzászólások. Márta Ferenc egyházügyi előadó hozzászólása. Veszprém, 1960. június 29. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 2.

¹⁵¹ A veszprémmegyei egyházpolitikai jelentés tárgyalásán elhangzott hozzászólások. Dáni János alezredes hozzászólása. Veszprém, 1960. június 29. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 2.

¹⁵² Uo. 3.

¹⁵³ A veszprémmegyei egyházpolitikai jelentés tárgyalásán elhangzott hozzászólások. Pap János megyei párttitkár hozzászólása. Veszprém, 1960. június 29. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 6.

*Az egyházmegye helyzete
a megyei egyházügyi főelőadók jelentései tükrében II.*

Somogy megye

A vizsgált időszak nagyobb részében a Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi főelőadója Czár Lajos volt, aki 1955. október 1-től 1961. október 31-ig töltötte be ezt a posztot. Czár Kaposvár közelében, Magyaratádon született 1926. június 26-án, személyi kartonja szerint eredeti foglalkozása munkás volt, nyolc általános iskolai osztályt végzett, és 1950-ben lett az MDP tagja. 1961. november 1-től 1963. szeptember 30-ig az ÁEH fővárosi központjában dolgozott, majd ugyancsak Budapesten a IV. kerületi tanács VB népművelési csoportvezetője lett, azaz az egyházügyi területről elkerült.¹⁵⁴ Somogy megyei munkájával felettesei láthatólag elégedettek voltak, mert a vidéki munkatársak 1958-as felülvizsgálatakor azok közé sorolták, akiket megtartottak az egyházpolitikai területen. Ekkor úgy jellemezték, mint akinek „igen jó politikai és egyéb vonatkozású kezdeményezései és kombinációi vannak”, ugyanakkor megjegyezték, hogy a „további önképzés felé kell irányítani”.¹⁵⁵ 1958. január havi jelentését a központ részéről „egészében jónak” tartották, „mert nem csupán az események regisztrálására szorítkozik, hanem azok értékelését is adja”, ugyanakkor felszólították, hogy a jövőben írja meg a tervezett lépéseket is.¹⁵⁶ A somogyi főelőadói poszton 1961-ben Czár helyét Werstroh János vette át, aki azonban csak rövid ideig dolgozott az ÁEH kötelékében.¹⁵⁷ Az alábbiakban legnagyobb részben Czár Lajos jelentéseire támaszkodunk, Werstroh-tól csak két – igaz, informatív – jelentést használunk fel 1962-ből.

A jelentésekből kiolvashatóan működésének újrakezdésekor, 1957-ben Czár számára nehézséget okozott, hogy a párt egyházpolitikai irányvonala még nem volt eléggé határozott. 1957 őszén azt írta, hogy nincs még olyan egyházügyi terv, amit ismerne, de mivel javaslatokat kértek tőle, ajánlja: „az előretörő egyházpolitikai irányvonalnak hullámoznia kell, hogy az mások előtt ne legyen ismeretes”. Bár kifejezte készségét arra, hogy a „Hivatal által helyesen megállapított gyengébb, illetve gyengédebb módszereket” kövesse, felbátorodva a javaslattétel lehetőségétől kifejezésre juttatta, hogy személy szerint a keményebb eljárás híve lenne.¹⁵⁸ Jónak tartotta volna, hogy a párt

¹⁵⁴ Soós, 2014. 235. – A főelőadó jelentései alapján javítva.

¹⁵⁵ Feljegyzés az Egyházügyi Hivatal vidéki munkatársaival kapcsolatban. 1958. augusztus 4. MNL OL XIX-A-21-d. 0034/1958. 4.

¹⁵⁶ Telepő Sándor előadó értékelése az 1958. januári Somogy megyei jelentésről. Budapest, 1958. február 10. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/a/1958.

¹⁵⁷ Soós, 2014. 320.

¹⁵⁸ Czár Lajos egyházügyi főelőadó javaslatai az egyházügyi munka megjavítására, kísérőlevél.

„a vallást jelölje meg a legveszélyesebb ideológiának, mely ellen, mint [...] az imperializmus hazai szálláscsináló elmélete ellen kíméletlen harcot kell folytatni.”¹⁵⁹ Ennek jegyében a megyei főelőadó feladatai közül kiemelte, hogy „az ellentétes elmélet elleni harcot kívánja azok körében kifejleszteni, akiknek előbb is feladatuk lett volna e harc folytatása”, értve ezalatt az alsóbb fokú párt- és állami szerveket.¹⁶⁰ Láthatólag jobban megfelelt neki, hogy 1958 után a legfelsőbb szintű pártbiztosok és az ÁEH központból küldött utasítások pontosabban kijelölték tevékenységének irányvonalát, és helyreállt a „rend” egyházpolitikai téren is. 1958. januári jelentésének értékelésében a központ munkatársától, Telepó Sándortól azt az instrukciót kapta, hogy „soha nem feledkezhetünk meg a törvényes legjobb időben és helyen alkalmazott adminisztratív eszközökről sem”.¹⁶¹ A már említett kaposvári értekezleten minden bizonnyal megnyugtatólag hatottak rá a Hivatal elnökének, Olt Károlynak szavai: „A türelem nem azonos a megalkuvással, és nem eredményezheti a papok elszemtelenedését”.¹⁶²

A Somogy megyei főelőadó számára a párt egyházpolitikájában mutatkozó taktikai engedmények azért okoztak nehézséget, mert szerinte faluhelyen félreértették a helyzetet. 1957 őszén jelezte feletteseinek: „Tűrhetetlen, hogy az úgynevezett jó viszony fenntartása és elmélyítése érdekében bizonyos anyagi és erkölcsi támogatást kapjanak az egyházak a hitélet elmélyítéséhez”.¹⁶³ 1958 elején azt regisztrálta, hogy „az egyházpolitikai helyzet alakulása és a papság nagy részének magatartása sok esetben megteveszti az alsóbb állami és pártvezetőket. Így aztán sok jogtalan igény támad az egyházak részéről, és ezt helyi vezetők igyekeznek kielégíteni”. Ebből kifolyólag „a papság és a hívek között kezd teret hódítani egy felszabadultabb hangulat – lojálisabbak is az államhoz, de [ennek] van rossz oldala is, mert nagyon messze mehetnek követeléseikben”.¹⁶⁴ Később úgy látta, hogy a községi tanácselnökök és párttitkárok opportunisták, „két utat készítenek”,¹⁶⁵ mert „az elvtársak nagyobb részét megteveszti a párt és a kormány egyházpolitikája, és főleg alsóbb szinten ez opportunizmushoz, alaptalan barátkozáshoz, sok esetben elvi engedmények-

Kaposvár, 1957. november 2. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-41/1957. 1.

¹⁵⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó javaslatai az egyházügyi munka megjavítására. Kaposvár, 1957. október 31. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-41/1957. 4.

¹⁶⁰ Czár Lajos egyházügyi főelőadó javaslatai az egyházügyi munka megjavítására, kísérelővel. Kaposvár, 1957. november 2. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-41/1957. 1.

¹⁶¹ Telepó Sándor előadó értékelése az 1958. januári Somogy megyei jelentésről. Budapest, 1958. február 10. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/a/1958.

¹⁶² Emlékeztető az 1959. évről szóló Somogy megyei egyházpolitikai jelentés 1960. június 17-i tárgyalásáról. Kaposvár, 1960. június 24. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/a/1959. 32.

¹⁶³ Czár Lajos egyházügyi főelőadó javaslatai az egyházügyi munka megjavítására. Kaposvár, 1957. október 31. MNL OL XIX-A-21-d. 0018-41/1957. 3.

¹⁶⁴ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitika Somogy megyében 1958. január hónapban történt alakulásáról. Kaposvár, 1958. február 4. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1958. 1.

¹⁶⁵ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi I. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41/1958. 6.

hez vezet”.¹⁶⁶ Még 1959-ben is megállapította, hogy „sok községben a papok respektje egyáltalán nem szenvedett csorbát”, és „a községi szervek nagyobb részének ilyen irányú munkájára az a jellemző, hogy nem politizálnak, vagy nem politizálnak helyesen a papokkal”. Kifogásolta továbbá, hogy a falvakban nincsen ateista felvilágosító munka, s csak a nagyatádi járásban rendeznek „ateista irányzatú” előadásokat.¹⁶⁷ E hibák kiküszöbölése érdekében javasolta később, hogy a „papokkal való politizálást” járási szinten kellene végezni.¹⁶⁸

A jelentések fényt vetnek a megyei egyházügyi kádereknek az ellenfélről alkotott képére is. Czár Lajos 1959. évi összefoglaló beszámolója Somogy „felszabadulás” előtti vallási helyzetének értékelésével kezdődik. Megállapítja, hogy az agrárjellegű megyében jelentős volt a római katolikus egyházi nagybirtokok aránya, az iskolákban „valláserkölcsön alapuló nevelés folyt”, s a községek társadalmi életében nagy szerepet játszottak a vallásos egyesületek. Ezekből a tényszerűen igazolható állításokból azt a következtetést vonja le, hogy „a megye akkori életének jellemzője az egyház szinte korlátlan hatalma volt, mely befolyásának biztosításához és növeléséhez rendelkezett minden réteget illetően a szükséges eszközökkel”.¹⁶⁹ Bár az egyházak ezeket az eszközöket elveszítették, a főelőadó szerint céljaik változatlanok maradtak, sőt igazodni tudtak az új helyzethez: „Lényegében – ha más módszerrel is, ha csendesebben is – megfontolt harc folyik elsősorban a hívek megtartásáért, a fiatalságért, a legális működési terület biztosításáért és az anyagi alap megszilárdításáért, valamint nevelési módszereink ellen. Ennek a harcnak célja lényegében változatlan, módszerei azonban változatosak olyannyira, hogy szerveink nem képesek minden esetben azokkal lépést tartani”.¹⁷⁰ Czár hivatali utóda, Werstroh János hasonló megállapításra jutott a katolikus egyház társadalmi hatásának megmaradásával kapcsolatban, s azonos maradt a polgárháborús retorika is: „Az egyház még mindig eredményesen befolyásolja egyes papok és hozzájuk közelálló segédezők aktivizálásával a »közömbösek«, vagy általunk adminisztratív eszközökkel megfélemlítettek. »Lelki gyermekeiről« nem mondott le, s esetenként ilyen alkalommal [ti. a bérmlások előkészítésekor] nagyobb erőfeszítéssel harcol, hiszen a bérmlás nyílt színvallás, fogadalom megújítás az egyházhoz való hűség tekintetében.”¹⁷¹

¹⁶⁶ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi II. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. július 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-78/1958. 2.

¹⁶⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 24.

¹⁶⁸ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzetről, 1960. I. negyedév. Kaposvár, 1960. április 9. MNL OL XIX-A-21-d. 007-7/1960. 6.

¹⁶⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 4–5.

¹⁷⁰ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzetről 1960. második negyedévben. Kaposvár, 1960. július 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-13. 1.

¹⁷¹ Werstroh János egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházügyi helyzetről. Kaposvár,

A papság ellenőrzése és manipulálása

A megyei egyházügyi főelőadó feladatai között prioritást élvezett a papság ellenőrzése és az állam által kívánatos irányba történő befolyásolása, illetve presszionálása. Somogy megye területén 1959-ben 173 katolikus pap működött, közülük 133-an álltak plébániák élén (plébános, plébánoshelyettes¹⁷²), továbbá volt 36 káplán, illetve Kaposváron 2-2 templomigazgató és hitoktató. A papok döntő többsége a veszprémi egyházmegye kötelékébe tartozott, mivel csupán négy plébánia esett a pécsi egyházmegye joghatósága alá. A katolikus papság soraiban 14 volt szerzetest találunk, rájuk különös figyelem irányult. A református somogyi egyházmegyében 71 lelkész szolgált a kaposvári esperes irányítása alatt (közülük kettő segédlelkész és egy egyházmegyei lelkész volt), és 13 evangélikus lelkész a Somogy-Zalai egyházmegye kötelékében (közülük egy segédlelkész), melynek esperese a somogyi Porrogszentkirályon lakott. Az egyházügyi főelőadó regisztrálta a papság „motorizáltságát” is: 74 katolikus papnak és 8 protestáns lelkésznek volt motorkerékpárja, és egy katolikus papnak személygépkocsija.¹⁷³

A katolikus papságot a somogyi egyházügyis – a korabeli pártzsargonnak megfelelően – általában négy kategóriába sorolta: „bennünket támogatók” vagy haladók, reakciósook, ingadozók és passzívok. Nem mulasztotta el megjegyezni, ha informátorai szerint e csoportok között feszültség támadt, mint 1958-ban, a papi békemozgalom újjászervezésekor: „A papság között ismét kialakulóban van egy egészséges szakadás, amikor a demokratikusan gondolkodó papság elítéli az olyan papokat, akik nyíltan vagy burkoltan reakcióso magatartást tanúsítanak”.¹⁷⁴ 1960-ban nyugtalanította viszont a „megbékélés”, amikor „szinte minimálisra csökkent a harc a haladóbb erők és a reakciósook között”.¹⁷⁵ Az láthatólag fel sem merült benne, hogy a papok közötti kapcsolatok e mesterségesen konstruált kategorizálástól eltérőek is lehetnek.

A papi békemozgalmat Somogy megyében 1958 januárjára sikerült reaktíválni, ekkor tartottak hosszas előkészítés után Opus Pacis-ülést Kaposváron, melyen nyolcvanöt fő vett részt.¹⁷⁶ Bár a helyi papság – az egyházmegyei hatóság

1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 4–5.

¹⁷² Plébánosok beiktatására 1951 után – plébániai javadalmak híján – nem került sor, a plébániák élére *vicarius oekonomus* (plébánoshelyettes) minőségben nevezték ki a papokat.

¹⁷³ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházipolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 5., 13.

¹⁷⁴ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi I. negyedévi egyházipolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41/1958. 3.

¹⁷⁵ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházipolitikai helyzetről, 1960. I. negyedév. Kaposvár, 1960. április 9. MNL OL XIX-A-21-d. 007-7/1960. 4.

¹⁷⁶ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházipolitika Somogy megyében 1958. január hónapban történt alakulásáról. Kaposvár, 1958. február 4. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1958. 2.

egyértelműsítésével – arra törekedett, hogy a gyűlést egyházi épületben tartsák meg, végül mégis az állami szerveknek megfelelő helyszínen, a megyei tanács nagytértermében került rá sor.¹⁷⁷ A megnyitóbeszédet Longauer Imre kaposvári esperes-plébános tartotta politikamentes tónusban, s a hozzászólók szerint is abban állt volna a valódi „pacifista békemunka [...], hogy a papok csak imádsággal védjék a békét”.¹⁷⁸ Ez a mérsékelt hangvétel nyilván nem felelt meg az állami elvárásoknak, úgyhogy el is határozták Longauer elhelyezését Kaposvárról.¹⁷⁹ A gyűlés főszónoka Pfeifer János somogyvári esperes-plébános volt, aki megyei szinten oroszlánrészt vállalt a papi békemozgalom újjászervezésében. Ezen az ülésen azonban „a régi mozgalmi emberek még nem mertek megnyilvánulni”, ráadásul két hozzászóló követelte Badalik Bertalan püspök hazaengedését.¹⁸⁰ Ezért a megyei főelőadó február hónapban tizenkét megbízható békepapot hívott össze, és a továbbiakban erre a csoportra támaszkodott.¹⁸¹ Amikor Czár éves jelentésében megpendítette, hogy a mozgalmi papság tevékenysége nem feltétlenül nyeri el a hívek szimpátiáját, Olt Károly, az ÁEH elnöke helyreigazította: „Lehetetlen, hogy a haladó papokat általában nem szeretnék a vallásos tömegek, mert ha ez így van, akkor a szocializmus térhódítása nem hatott volna a tömegekre – ez pedig nem helyes megállapítás.”¹⁸² Egyébként az újjászervezés során hatásköri vita alakult ki az ÁEH-főelőadó és a megyei Népfront között a papi békemozgalom irányításáról, ami aztán felsőbb szinten dőlt el az egyházügyi vonal javára.¹⁸³

Miután Pfeifer János Budapestre távozott, a Somogy megyei papi békebizottság vezetését elnökként Sebestyén József prépost, csokonyavisontai plébános és Molnár György inkei esperes-plébános vette át, a jelentésekből kiolvashatóan az utóbbi volt az egyházügyi főelőadó bizalmi embere, egyúttal aktív a szervezés terén.¹⁸⁴ Mellettük a somogyi békepapság soraiból még Bacza Dezső nagybajomi plébános emelkedett ki, de ő inkább díszfunkciókat töltött be, mint megyei tanács tag és a Hazafias Népfront elnökségi tagja (ezen a szinten a protestáns egyházakat Nyáry Pál református esperes képviselte). Langmár

¹⁷⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi II. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. július 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-78/1958. 4.

¹⁷⁸ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitika Somogy megyében 1958. január hónapban történt alakulásáról. Kaposvár, 1958. február 4. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1958. 2.

¹⁷⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai munkáról 1958. III. negyedévet illetően. Kaposvár, 1958. október 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-97/1958. 2.

¹⁸⁰ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi I. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41/1958. 4.

¹⁸¹ Uo. 7.

¹⁸² Emlékeztető az 1959. évről szóló Somogy megyei egyházpolitikai jelentés 1960. június 17-i tárgyalásáról. Kaposvár, 1960. június 24. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/a/1959. 32.

¹⁸³ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1958. IV. negyedévben. Kaposvár, 1959. január 14. MNL OL XIX-A-21-d. 007-118/1958. 4.

¹⁸⁴ Czár Lajos jelentése az 1961. év I. negyedévében folyt egyházpolitikai tevékenységről. Kaposvár, 1961. március 31. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961. 1.

Lipót, aki 1956 előtt – veszprémi egyházmegyes papként – a szeged-csanádi püspökségre oktrojált irodaigazgatóként tevékenykedett, 1957-ben lett siófoki plébánoshelyettes, de ezekben az években Klempa Károly mellett a veszprémi aulát irányította (kancellár, majd helynök), a megyei közéletben kevésbé vett részt.

A papi békemozgalom helyi vezetőitől és társaiktól az állami egyházpolitika aktív támogatását várták el. Ennek jegyében szervezték meg 1958-ban a békepapok termelőszövetkezet-látogatásait: először a katolikus békebizottság tizenhét tagja kereste fel a ráksi tsz-t, majd harminc református és evangélikus lelkész a barcsit, hogy „saját szemükkel győződjenek meg a társasgazdálkodás előnyeiről és társaiknak számoljanak be”.¹⁸⁵ Az 1961. február 6-ról 7-re virradó éjszaka fogantatott letartóztatások után, melyek a korszak legnagyobb létszámú egyházellenes perét készítették elő, a somogyi főelőadó azt jelentette, hogy a békepapság helyi vezetői támadták előtte azokat a lelkészeket, akik „nem nyughatnak”, és nem akarnak együttműködni az állammal, vagy „kétarcúak”. Ugyanők László István VB-elnök február végi fogadásán arról biztosították az állami szerveket, hogy „a fejlődés irányával és az alkalmazott módszerekkel egyetértenek, helyes célkitűzéseink megvalósításáért küzdenek papok és hívek között egyaránt”.¹⁸⁶ Amikor azonban arra törekedtek, hogy a békebizottságot új tagok bevonásával bővítsék ki, Czár erről szóló jelentésének margójára az ÁEH-központ egyik munkatársa odaírta: „Minek?”¹⁸⁷ Úgy látszik, a békepapság ezzel a létszámmal is betöltötte a lenini „transzmissziós szíj” szerepét a párt egyházpolitikájának közvetítésében: „Egyes esetekben – írja a főelőadó 1962-ben – a békemozgalom vezetőit elvittem a legkonokabb helyekre, és az ő szájukból papos nyelven ugyanazt kellett hallaniuk, mint tőlem korábban vagy később megerősítve”.¹⁸⁸ A megyei egyházügyiis ugyanakkor arra is felfigyelt, hogy a békepapokat a többi pap egyfajta érdekkijárónak tekintette, s a „mozgalmi és demokratikus érzelmű papságot pajzsként akarja felhasználni, hogy mögé elbújhasson”.¹⁸⁹

A „reakciós papok táborát” 1958-ban, amikor „még kísértett Badalik szelleme”, Czár szerint nyolc-tíz pap alkotta.¹⁹⁰ Egy évvel később úgy látta, hogy tizennégy kimondottan reakciós pap van „a megye szinte minden területén a Balatontól a Drávaig”.¹⁹¹ Élükön – amíg a megyéből el nem távolították –

¹⁸⁵ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1958. IV. negyedévben. Kaposvár, 1959. január 14. MNL OL XIX-A-21-d. 007-118/1958. 2.

¹⁸⁶ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1961. év I. negyedévében folyt egyházpolitikai tevékenységről. Kaposvár, 1961. március 31. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961. 2.

¹⁸⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1961. II. negyedévben. Kaposvár, 1961. július 4. MNL OL XIX-A-21-d. 007-17/1961. 4.

¹⁸⁸ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 1–2.

¹⁸⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi I. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41/1958. 2.

¹⁹⁰ Uo. 4.

¹⁹¹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének

a későbbi bíboros, Lékai László pápai kamarás, balatonlellei plébános állt, akinek „alvezére” Huchthausen Lajos balatonkiliti esperes-plébános volt.¹⁹² Huchthausen, aki Lékai áthelyezése után a reakciók listájának élére került, az egyházügyi szerint azt az álláspontot képviselte, hogy „ami jó az államnak, az nem lehet jó az egyháznak”, s ezzel lebeszélte a papokat a békemozgalomban való részvételről.¹⁹³

A megyei főelőadó különös figyelemmel kísérte az úgynevezett „ingadozókat”, vagyis azokat, akiket állami vagy egyházi részről valamilyen sérelem ért, és remélni lehetett, hogy bizonyos kedvezményekkel meg lehet nyerni őket. Ilyen volt például Vajay József prépost, akinek távoznia kellett Nagykanizsáról, és kongruáját is elveszítette, de „időközben megjuhászodott”.¹⁹⁴ Tanulságos ennek a folyamatnak az interpretálása a főelőadó részéről: „Vajai József Kanizsáról [Balaton]keresztúrra került, ekkor a reakciós papokhoz került közel, majd később kilátásba helyeztem, hogy megvont kongruáját visszakapja, és hosszabb foglalkozás után hajlandónak mutatkozott tisztséget vállalni a megyei békebizottságban. Ekkor közel került hozzánk. Azóta más papok hatása alatt egyszer ismét eltávolodott tőlünk, majd legutóbb, amikor állami költségen műemlék templomát rendbehozták, ismét közel került hozzánk”.¹⁹⁵ Sikerként könyvelték el, ha a papság körében köztiszteletnek örvendő és korábban meghurcolt papok, mint amilyen Steixner Antal homokszentgyörgyi és Androsits István öreglaki lelkész volt, megjelentek a békemozgalom által szervezett – de nem békegyűlésként meghirdetett! – összejöveteleken. Ezt a megyei egyházügyi úgy értékelte, hogy ők is „megtették az első lépéseket felénk [...] megdöbbenő hatással voltak a még kívülállókra, de még a hozzánk jobban kötődő papságban is csodálkozást váltott ki a közismerten merev, »steril teológiai« magatartás megváltozása és a világi dolgok felé fordulásuk”.¹⁹⁶

A papság nagyobb részének passzivitását a békemozgalom irányába Czár „a vatikáni tevékenységnek” tudta be, mely szerint az állam iránti „puszta szimpátia is megtorlás tárgya lehet.”¹⁹⁷ Ebből a szempontból nagy jelentőséget

felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 15.

¹⁹² Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi I. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41/1958. 4.

¹⁹³ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 16.

¹⁹⁴ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi II. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. július 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-78/1958. 4. Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai munkáról 1958. III. negyedévet illetően. Kaposvár, 1958. október 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-97/1958. 1.

¹⁹⁵ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 16.

¹⁹⁶ Werstrosch János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 1.

¹⁹⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzetről, 1960. I. negyedév. Kaposvár, 1960. április 9. MNL OL XIX-A-21-d. 007-7/1960. 2.

tulajdonítottak annak, hogy az egyházmegyét 1957-től általános helynökként, majd 1959-től apostoli kormányzóként vezető Klempa Sándor Károly premontrai kanonok megnyilvánulásai milyen irányt szabnak az alsópapságnak. Bár ma már – az állambiztonsági iratok ismeretében – kétség sem férhet Klempa állami szervekkel való szolgálatkész együttműködéséhez, jellemének határozatlansága „kifelé” ingadozásnak, vagy éppen taktikázásnak tűnhetett. Erről a somogyi jelentésekben is esik szó, de igazán plasztikusan a veszprémi egyházügyi megbízott, Prazsák Mihály fogalmazott: „El lett neki mondva, hogy tudjuk: mi fogjuk az egyik kezét, a másikat fogja a reakció. Mi húzzuk erre, a reakció arra, és ha ez az állapot marad így sokáig, akkor szét fog szakadni, vagy pedig valamelyik kezét engedje el.”¹⁹⁸

A papság befolyásolását – egyúttal megosztását – célozták azok az államilag szervezett politikai tájékoztató előadások, melyeket a fővárosból küldött előadók, például újságírók tartottak kül- és belpolitikai témákban. 1960-ban az öt előadásból álló sorozatra a 170 római katolikus pap közül 100-at hívtak meg, és a megyei jelentés szerint háromnegyedük meg is jelent (összehasonlításképpen: a 73 református és 15 evangélikus lelkész szinte teljes számban vett részt a nekik rendezett előadásokon).¹⁹⁹ 1961-ben hasonló volt a részvételi arány, bár további 20 katolikus pap kapott meghívót.²⁰⁰ A „tájékoztató” előadások agitációs jellegét tükrözi, hogy a megyei jelentés szerint az egyik kiküldött előadó „nagy lírai hévvel fejtegette a pártkongresszus humánusra vonatkozó határozatait, és helyesen ültette el a hallgatóságban a lelkesedés magjait.”²⁰¹ Hasonló céllal, de egyházasabb légkörben szervezett 1962-ben „tájékoztatókat” a békemozgalom két-három esperesi kerület papsága számára. Ezek súlyát növelte, hogy 1961 őszen és 1962 tavaszán az egyházmegyében elmaradtak a hagyományos espereskerületi koronák, így e korona-pótlékokon reakciónak bélyegzett papok is megjelentek.²⁰² Igaz, ennek következtében – és az egyházügyi főelőadó távolléte miatt – a tabi összejövétel állami szempontból „ellaposodott panasznapra fajult”.²⁰³ 1962 őszen újra a szokásos

¹⁹⁸ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó negyedik negyedévi jelentése. Veszprém, 1962. január 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-50/1961. 5.

¹⁹⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó intézkedési terve a Somogy megyei egyházpolitikai helyzet tárgyalása során tett megállapítások alapján. Kaposvár, 1960. augusztus 3. MNL OL XIX-A-21-d. 007-14/1960. 4.

²⁰⁰ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1961. év I. negyedévében folyt egyházpolitikai tevékenységről. Kaposvár, 1961. március 31. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961. 1.

²⁰¹ Werstroh János egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházügyi helyzetről. Kaposvár, 1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 9.

²⁰² A Csokonyavisontán, Balatonlellén és Tabon rendezett tájékoztatók jegyzőkönyvei melléleként csatolva: Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962.

²⁰³ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 3.

koronákat tartották meg, ám ezek megbeszélendő tételei közé fel kellett venni egy politikai jellegű témát is: „Az általános és teljes leszerelés, mint erkölcsi kérdés”.²⁰⁴ A békepapok révén az egyházügyi főelőadó igyekezett a papság lelkiéletét segítő rekollekciókat is irányítása alá vonni, legalábbis ezt jelentette feletteseinek: „A rekollekciókon sikerült elérnünk, hogy a mozgalom emberei voltak a hangadók, és gondoskodtak arról, hogy helyes politikai szellem uralkodjék azokon”.²⁰⁵

A forradalom után állami szempontból lényeges kérdés volt az úgynevezett kulcspozíciók megszerzése, illetve visszaszerzése – amint egy összefoglaló fogalmaz: visszafoglalása – az egyházmegyékben. Ezek az 1957. évi 22. törvényerejű rendeletben felsorolt egyházi állások voltak, melyek betöltését előzetes állami engedélyhez kötötték (papi körökben ezeket nevezték „22-es helyeknek”).²⁰⁶ Somogyban ilyennek tekintették a húsz esperesi posztot, a megyeszékhely és további hét járási székhely plébániáit, de ezen túlmenően további tíz fontosabb községet is kijelöltek (búcsújáráshelyek és „fejlődő ipari központok” – bár ez utóbbi kategória az agrárjellegű megyében nehezen értelmezhető). 1958-ban ezeknek nagyjából felét látta állami részről megoldottnak a megyei főelőadó, mivel Badalik püspök előző évi eltávolítása után sikerült három esperest és három járási székhely plébánoshelyettesét a nekik megfelelő papok közül kineveztetni; Kaposvár azonban ekkor még problémát jelentett.²⁰⁷ A „kulcspozíciók megszilárdításáról” szóló tervezetében az egyházügyi is abban látta az egyik megoldást, hogy az esperesi kerületek számát tizenkettőre redukálják, azaz az ürüggyel, hogy visszaállítják a tíz évvel korábbi állapotot, ezáltal megnyílik az út új esperesek kinevezése előtt.²⁰⁸ A kerületek összevonását sikerült is elérni, de csak – a kánonjogi előírások miatt – Klempa Károly apostoli kormányzó kinevezése (1959. június 6.) után, amit a régi esperesek felmentése követett.²⁰⁹ Ennek a látszólag közigazgatási átszervezésnek a jelentősége abban állt, hogy az állami retorziókat immár helyi szinten is az egyházi felettesekkel lehetett végrehajtani: „Elértük – írja a megyei főelőadó –, hogy a reakciós papokat a kerületi esperesek maguk vonják felelősségre.”²¹⁰

²⁰⁴ „Őszi koronák”. VÉL I.1.2. 1962/IV. 16 (2801-2/1962.).

²⁰⁵ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 8.

²⁰⁶ BALOGH–GERGELY, 2000. II. 983–984.

²⁰⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó tervezete a kulcspozíciók megszilárdítása és továbbiak biztosítása céljából teendő intézkedésekről. Kaposvár, 1958. november 20. MNL OL XIX-A-21-d. 0055-3/1958. 7–8.

²⁰⁸ Uo. 8.

²⁰⁹ „Esperesi kerületek beosztása”. VÉL I.1.2. 1959/VIII. 18–23. (4500-7/1959.), „Személyi változások”. uo. 1959/IX. 30. (3800-121/1959.). (Az egyházi közigazgatás átszervezéséről lásd Fliegh Áron jelen kötetbeli tanulmányát – a Szerk.)

²¹⁰ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 1.

A papok szolgálati beosztásába, a disponálásba az ÁEH vidéki munkatársai a fent említett állami jogszabályon túlmenően is beleszólást igényeltek „politikai okból”. A somogyi helyezéseket érintően a megyei főelőadónak javaslattételi, véleményezési joga volt, mivel azonban a döntéseket formálisan a veszprémi aulában hozták, időnként hatásköri vitája alakult ki a veszprémi megbízottal. Ez utóbbi, Prazsák Mihály szerint Langmár irodaigazgató ezt kihasználva feszültséget is keltett a két egyházügyi között,²¹¹ a rövid ideig működő Werstroh János pedig szóvá tette, hogy dispoziációs ügyekben Veszprém nem kérte ki a véleményét.²¹² Mindenesetre az egyházmegyei hatóság próbálta érvényesíteni a maga szempontjait, ha másként nem, akkor „körülmenyeskedéssel és halogató taktikával”.²¹³ Az egyházügyi megbízottak ilyen irányú tevékenysége nem merült ki a számukra megbízható emberek pozícióba helyezésében. Czár Lajos azt jelentette, hogy ha egy faluban a pap körül problémák adódtak, s az egyházmegyei hatóság szerette volna elhelyezni onnan, ezt megakadályozta,²¹⁴ Werstroh János pedig, ha „a dispoziciónál volt olyan törekvés, hogy az egyházas magatartást megsértő, botrányt okozó papot disponálni akarták, azzal az érveléssel, hogy »mindenki ott vezekelje le bűnét, ahol azt elkövette«, ehhez nem járult hozzá.”²¹⁵ A ciszterci Kukoda Miklós taranyi plébánoshelyettest, miután felelősségre vonták „a lelkiismereti szabadság megsértése miatt” (ami alatt ebben az esetben egy állampolgári jog, a hittanbeíratás ösztönzését kell érteni),²¹⁶ a megyei főelőadó Somogygesztibe helyeztette volna, ahol „kisebb lehetősége lesz az egyházi élet megerősítésére.”²¹⁷ A szerzetesekre egyébként is nagyobb figyelem irányult az egyházügyi apparátus részéről, így törekedtek eltávolításukra a búcsújáróhelyekről és a volt rendi plébániákról, illetve regisztrálták az apácák „illegális” összejöveteleit és fogadalom-újításait (Mernyén és Öreglakon).²¹⁸ A premontrei Iharos Gyula Alfonz balatonfenyvesi lelkész több előadást tartott tudományos fórumokon

²¹¹ Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó feljegyzése Dr. Langmár Lipót püspöki helynökről. Veszprém, 1961. augusztus 23. MNL OL XIX-A-21-d. 006-11/1961. 9.

²¹² Werstroh János egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházügyi helyzetről. Kaposvár, 1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 9.

²¹³ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 9.

²¹⁴ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzetről, 1960. I. negyedév. Kaposvár, 1960. április 9. MNL OL XIX-A-21-d. 007-7/1960. 3.

²¹⁵ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 2.

²¹⁶ Uo. 1.

²¹⁷ Werstroh János egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházügyi helyzetről. Kaposvár, 1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 9.

²¹⁸ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzetről, 1960. I. negyedév. Kaposvár, 1960. április 9. MNL OL XIX-A-21-d. 007-7/1960. 2.

limnológiai kutatásairól, ami gyanút keltett: „Elismert tudományos tevékenysége és papi működése közt ellentmondást látok. Mit tegyünk ilyen esetben?” – kérdezte feletteseitől a somogyi egyházügyiis.²¹⁹

A papság megregulálásának eszközei közé tartozott a kongruának, vagyis az állami jövedelemkiegészítésnek a megvonása. A papságnak ezt a 18. század óta létező jövedelmi forrását a Magyar Népköztársaság kormánya is vállalta a katolikus püspöki karral 1950-ben kötött egyezményben, mely szerint az állam tizenhét éven keresztül „három-, illetve ötvenként arányosan csökkenő mértékben megfelelő összeget utal ki a katolikus egyházi célokra”.²²⁰ Az első csökkentéskor a hiányzó összeg pótlását a plébániai javadalmi földek „felajánlása” miatt járó kárpótlásból fedezték, 1958-ban viszont már a csökkentés feletti összeget segély címen utalta ki az ÁEH, „ami már formálisan sem fedte el, hogy az egyház teljes anyagi függésbe került az államtól.”²²¹ Amikor 1961-ben ismét sort kerítettek a kongrua csökkentésére, ez már nem is titkoltan a papság politikai alapon történő kategorizálását tükrözte. A püspöki kar 1961. március 15-i ülésén konstataálta, hogy „az ÁEH kézbesítette az Ordinárius uraknak a lelkész[i] kongrua újrendezéséről szóló döntését. Tudomásul kell venni, mert az 1950-es megállapodás szerint járó 50%-ot mindenki megkapja, a többi rendkívüli államsegély, amelyet annak adnak, akinek akarják. A csökkentett kongruások kárpótlásáról az ordináriusok igyekeznek gondoskodni”.²²² A somogyi főelőadó szerint „akiket a csökkentés érintett, meglepetten tapasztalták a tényt. Akik kongruája nem csökkent, *vagy éppen emelkedett*,²²³ azok örültek”. Ugyanó azt is jelentette, hogy „a békebizottság tagjait felkérték néhányan, járjanak közbe érdekükben. Amikor a tagok ezt közölték velem, azt is mondták, hogy ők nem járnak közbe, miért nem volt az illetőknek több eszük, akkor nem kerültek volna ilyen helyzetbe.”²²⁴

Hasonló módon törekedtek állami részről a papság közéleti szereplésének irányítására is. 1959-ben a három nagy felekezet papjai összesen 56 funkciót tölthettek be Somogyban, katolikus részről 24 fő 31 funkciót (a megyei, járási és községi tanácsoknak, illetve a Hazafias Népfrent helyi szerveinek tagjai). Néhány falusi plébános bekapcsolódott a Vöröskereszt munkájába, illetve a helyi sportéletbe: Mernyén a káplán tagja volt a labdarúgócsapatnak, Baracson pedig az esperes-plébános a sportegyesületnek, s ilyen minőségében új tagokat toborzott, és elkísérte a futballcsapatot a mérkőzésekre. De az egyházügyi

²¹⁹ Werstroh János egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházügyi helyzetről. Kaposvár, 1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintú jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 10.

²²⁰ BALOGH–GERGELY, 2000. II. 944–946.

²²¹ BALOGH, 2008. II. 955.

²²² Uo. II. 1070.

²²³ Kiemelés tőlünk – GM–HGK.

²²⁴ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1961. év I. negyedévében folyt egyházpolitikai tevékenységről. Kaposvár, 1961. március 31. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961. 3.

jelentés azt is regisztrálta, hogy Bolhón a kántor felesége a Nótanács elnöke, Andocson pedig a kántor – korábbi ferences szerzetes – felesége vezetőségi tag volt.²²⁵ Míg a papság közéleti szerepvállalását közvetlenül a forradalom után eltűrték, sőt ösztönözték állami részről, 1959-re már megérett a helyzet a klerikális befolyás visszaszorítására. A megyei egyházügyi jelentés 1959 nyári kiértékelésén a pártközpont agitációs és propaganda osztályának vezetője, Szirmai István a differenciált eljárást ajánlotta a papság kiszorításánál: „hogyan szerepeltetni [őket] a megyei-járási szervezetekben, attól függ, mit akarunk velük elérni”.²²⁶ Az új direktíva jegyében a megyei főelőadó 1960-ban már úgy látta: „veszélyesnek lehet mondani, hogy eltúlzottan és válogatás nélkül hagyták bekerülni a papokat a bizottságokba, mert így akarnak hatást gyakorolni”. Ezért „mindent el kell követnünk, hogy a Népfrontból és a termelőszövetkezetekből az oda befurakodott papokat a lehető legrövidebb időn belül eltávolítsuk”.²²⁷

A magyar vidékre kényszerített kollektivizálás közvetlenül inkább a családok protestáns lelkészeket érintette, akik közül többen – nyilván egzisztenciális okból – elhelyezkedtek a termelőszövetkezetekben, főként könyvelői munkakörben.²²⁸ Egy 1960-as jelentés szerint tizenhárom lelkész lépett be a termelőszövetkezetekbe,²²⁹ 1962-ben pedig tizennégy református „tsz-papot” regisztráltak.²³⁰ Velük kapcsolatban a megyei egyházügyi is azt az utasítást kapta az ÁEH-központból, hogy „a lelkészek számának növekedését továbbra is tartsa napirenden [...] Azonban a jelenleg bentlévő és akár újonnan bekerült papok radikális eltávolítása biztos, hogy politikai károkat okozna. Tehát a kialakult helyzetet tudomásul kell venni, de nem lehet lezártnak tekinteni. Ha valamely pap a tsz-ben tevékenységét hitélet szervezésére használja fel, akkor nem maradhat a tsz-ben semmilyen minőségben”.²³¹ Katolikus részről ezt a kérdést már 1959-ben lezárta az egyházmegyei hatóság állásfoglalása, amely szerint „több esetben előfordult, hogy alakuló nagy tsz-ek egyik-másik helyen könyvelőnek akarták, vagy megválasztották a helybeli lelképásztort. Vannak olyan helyek is, ahol a lelképasztor tiszteletbeli tagja a tsz-nek”. A veszprémi aula

²²⁵ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 17–19., 21.

²²⁶ Emlékeztető az 1959. évről szóló Somogy megyei egyházpolitikai jelentés 1960. június 17-i tárgyalásáról. Kaposvár, 1960. június 24. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/a/1959. 33.

²²⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó intézkedési terve a Somogy megyei egyházpolitikai helyzet tárgyalása során tett megállapítások alapján. Kaposvár, 1960. augusztus 3. MNL OL XIX-A-21-d. 007-14/1960. 4–5.

²²⁸ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1961. év I. negyedévében folyt egyházpolitikai tevékenységről. Kaposvár, 1961. március 31. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961. 5.

²²⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzetről 1960. második negyedévében. Kaposvár, 1960. július 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-13/1960. 3.

²³⁰ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévében. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 6.

²³¹ Somos Ferenc főelőadó értékelése az 1961. I. negyedévi Somogy megyei jelentésről. Budapest, 1961. április 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961.

ezzel kapcsolatban felhívta a papság figyelmét arra, hogy az Egyházi Törvénykönyv tiltja olyan foglalatosság vállalását, amely anyagi felelősséggel jár, s bár a tiszteletbeli tagság nem tiltott, a pap ilyen szerepvállalása sem ajánlott, mivel „belesodródhat olyan körülményekbe, amelyek nem kívánatosak”.²³²

A hitélet ellenőrzése

Az egyházügyi főelőadó feladatai közé tartozott a hitélet szemmel tartása, úgy a plébániákon folyó hitéleti tevékenység változásainak regisztrálása, mint a kiemelkedő események (bérmálások, búcsúk) felügyelete. Az éves és negyedéves összefoglaló jelentések kitérnek a hitélet különböző mutatóira (vasárnapi misehallgatók és istentiszteleten résztvevők száma, húsvéti körmenetek létszáma), ezek a becslések azonban nem támaszkodnak módszeres felmérésre, a belőlük levont következtetések pedig inkább a felsőbb szintű elvárásoknak való megfelelést tükrözik, ezért ismertetésüktől eltekintünk.

Somogy megye lakossága a vizsgált időszakban, az 1960. évi népszámlálás szerint 371.045 fő volt.²³³ A már többször említett, 1959 nyarán tartott kaposvári értekezleten a megye felekezeti megoszlását így becsülték meg: 50% római katolikus, 35% református, 13% evangélikus, 2% egyéb.²³⁴ Ez a becslés azonban nem állta volna ki a statisztika próbáját, mivel 1949-ben, az utolsó olyan népszámláláson, amelyen még a felekezeti hovatartozást is felmérték, a következő arány mutatkozott (a megye 1950 utáni területére vetítve): 83% római katolikus, 0,2% görög katolikus, 12,5% református, 3,6% evangélikus, 0,1% görögkeleti, 0,2% izraelita, 0,1% baptista, 0,1% egyéb.²³⁵ Mivel nem ismert olyan tényező, amely tíz év alatt a felekezetek közötti arányokat érdemben megváltoztatta volna, ez az adatsor minden bizonnyal jobban tükrözi a vallási helyzetet.

A katolikus egyház hitéleti tevékenysége 133 plébánia keretében folyt, melyből 129 a veszprémi, 4 a pécsi egyházmegyéhez tartozott. A plébánia-templomok mellett 63 filiális templomban, 49 kápolnában és imaházban, s további 42 iskolakápolnában miséztek.²³⁶ Iskolakápolnák, jobban mondva

²³² „Tiszteletbeli TSZ-tagság”. VÉL I.1.2. 1959/VII. 17. (2000-108/1959.).

²³³ Népszámlálás 1960. 137.

²³⁴ Emlékeztető az 1959. évről szóló Somogy megyei egyházpolitikai jelentés 1960. június 17-i tárgyalásáról. Kaposvár, 1960. június 24. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/a/195931. – Az „egyéb” kategóriába sorolt kisegyházak, szekták (baptisták, adventisták, pünkösdisták, metodisták, nazarénusok, őskeresztények, jehovisták) hatvanhárom helységben voltak jelen, mintegy 1200 fővel. Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 6–9.

²³⁵ Népszámlálás 1949. 11.

²³⁶ Névtár 1963., Névtár 1975., Sematizmus 1981. Az egyházügyi felmérés szerint, mely felekezeti bontást nem közöl, összesen hatvankét helyen használták rendszeresen istentiszteleti célra az állami iskola helyiségét. Czár Lajos egyházügyi titkár jelentése az iskolai istentiszteletekről. Kaposvár, 1961. augusztus 28. MNL SML XXIII.15. 1369/1961.

az iskolákban még az 1948. évi államosítás előtt kialakított oltárfülkék főként a nagyobb lélekszámú pusztákon, illetve a tradicionálisan református falvakban voltak. Somogyban kiemelkedően nagyjövedelmű plébánia nem volt, ám az 1959-es éves egyházügyi jelentés felsorolta a megye huszonkét jövedelmezőbb helyét (városi plébániák, járási székhelyek, búcsújáráshelyek).²³⁷ Voltak viszont olyan helyek, melyek jövedelmezőség szempontjából átlag alattinak számítottak,²³⁸ de nem azért, mert ott a lakosok „politikailag érettek” lettek volna. „Egyetlen olyan plébániáról sem tudok, ahol a kellő támogatás elmaradása a politikai magatartásnak lenne tudható” – írta a főelőadó, s hozzáfűzte, hogy „sajnos vannak párttagok is, akik az egyházi hozzájárulást, de főképpen a szertartásokért járó tarifa szerinti összeget megfizetik.”²³⁹

Az államigazgatási apparátusra évente feladatot rótt a húsvéti ünnepek, különösen a feltámadási körmenet megfigyelése. 1957-ben a somogyi főelőadó azt jelentette feletteseinek, hogy „a járási tanácselnök helyettesek bevonásával a megye kb. 50 községében szerveztük meg az ellenőrzést, de az elnökhelyettesek gépkocsin járásuk egész területét szemmel tartották.” A forradalom után néhány hónappal úgy látták, hogy az emberek „az egyház keretein belül próbáltak menedéket keresni”, ugyanakkor „a templomba menők és jövők arca bizonyos elégedettséget árult el, hogy most már szabadon gyakorolhatják vallásukat”.²⁴⁰ 1958-ban még nagyobb stábot mozgósítottak, a járási VB elnökhelyettesek értekezletén ugyanis kijelölték a megye mintegy hatvan községét, és „a járási tanácsok legmegfelelőbb dolgozóiból” ezekbe a községekbe felelősöket küldtek ki, akik „figyelemmel kísérték az eseményeket”.²⁴¹ 1960-ban a megfigyelők azt jelentették, hogy Lakócsán a horvát asszonyok mind fekete ruhában vagy legalább fekete kendőben voltak nagypénteken, de még az iskolás lányok is így jelentek meg az iskolában, a német nemzetiségi faluban, Szulokon pedig a feltámadási körmenetet fűvószenekear és „lampionos felvonulás” tette ünnepélyessé.²⁴²

A hitélet visszaszorítását az egyházügyi megbízottak az ideológiai harc egyik hadszínteréként fogták el, amiről sokat elárul jelentéseik szóhasználata,

²³⁷ Kaposvár három plébániája (Belvárosi Nagyboldogasszony, Jézus Szíve, Donner), továbbá Andocs, Balatonboglár, Balatonkeresztúr, Balatonlelle, Barcs, Berzence, Böhönye, Gamás, Gölle, Igal, Kadarkút, Karád, Lengyeltóti, Marcali, Nagyatád, Nagyabajom, Segesd, Siófok, Somogyvár. Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 9.

²³⁸ Ádánd, Csokonyavisonta, Mosdós, Nemesvid, Ordacsehi, Órtilos, Vörs, Zamárdi. Uo. 9.

²³⁹ Uo. 9–10.

²⁴⁰ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése a húsvéti ünnepekről. Kaposvár, 1957. április 23. MNL OL XIX-A-21-d. 0020/1957. 1.

²⁴¹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi I. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. április 8. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41/1958. 9.

²⁴² Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése a húsvéti ünnepekről. Kaposvár, 1960. április 20. MNL OL XIX-A-21-d. 0025-2/e/1960. 1-2.

háborús retorikája. „Az egyházak, különösen a rk. egyház, nagy létszámú aktív hálózatot tartanak fenn”, amin azt értették, hogy szinte mindenütt működtek rózsafüzér-társulatok, néhol 50-100 taggal, oltáregyletek, melyeknek fiatal leányok is tagjai voltak (Kőröshegy, Zselickislak), Kaposváron pedig apostolkodó csoportok végezték a beteg hívek istápolását.²⁴³ A bérmlásokról készült egyik jelentés szerint a papok és „a hozzájuk közelálló segéderők” „zugcsatornákat is igénybe vesznek a közömbösek aktivizálására”, ennek ellensúlyozására pedig a párt részéről „rendszeres egyházpolitikai munícióval kell ellátni az agitátorokat”.²⁴⁴ A papok „módszerei” között nemcsak a „pénzkiszedési módszereket” kísérték figyelemmel, hanem azt is, ha valaki a templomon kívül is törődött híveivel. A főelőadó szavá tette például, hogy Elek Béla Szentgálós-kéren órákat és más gépeket javított, amiért nem kért ellenszolgáltatást, hanem – sok esetben kommunistáktól is – annyit, hogy járjanak rendszeresen templomba, gyónjanak és áldozzanak.²⁴⁵ A papi tevékenység ellenőrzését az egyházügyi ismerek igyekeztek kiterjesztően értelmezni, ennek jegyében javasolta például a főelőadó, hogy meg kell szüntetni a „papok vándorlását”, amin más plébánosoknak a nagybójtói triduumra történő meghívását értette, és be kellene tekinteni a lelki gyakorlatok témáiba, hogy „azok mennyiben segítik elő a mai problémák megoldását”.²⁴⁶

Az egyházügyi főelőadó közreműködése az egyházi építkezések engedélyezési eljárásában látszólag szakigazgatási feladat, de valójában tevékenységének ez a része is alá volt rendelve a politikai célok érvényesítésének. Amikor például a járási építésügyi szervek engedélyt adtak olyan istállók, pajták elbontására és építőanyaguk értékesítésére, amelyek a községben megalakult vagy megalakítandó termelőszövetkezet számára még használhatók lettek volna (Bárdudvarnok, Somogyfajsz), az egyházügyi főelőadó közbelépett, mivel „a politikai és egyházpolitikai szempontokat nem tartották szem előtt”.²⁴⁷ Az ÁEH-központ instrukciói szerint egyrészt figyelni kellett az engedélyköteles egyházi beruházások értékhatárára (5000 Ft alatt nem kellett engedély, 5–10 ezer Ft között bejelentendő volt, 10–30 ezer Ft között a megyei egyházügyi, 30 ezer Ft fölött pedig a budapesti központ engedélyére volt szük-

²⁴³ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 21–22.

²⁴⁴ Werstrosch János egyházügyi főelőadó összefoglaló jelentése az egyházügyi helyzetről. Kaposvár, 1962. IV. negyedév. 1963. január 2. Iratszintű jelzet nélkül. Vö. MNL OL XIX-A-21-d. 007-41-59/1962. 5.

²⁴⁵ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 12-13, 20–21.

²⁴⁶ Czár Lajos egyházügyi főelőadó intézkedési terve a Somogy megyei egyházpolitikai helyzet tárgyalása során tett megállapítások alapján. Kaposvár, 1960. augusztus 3. MNL OL XIX-A-21-d. 007-14/1960. 6–7.

²⁴⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 12.

ség),²⁴⁸ másrészt arra, hogy „magánvállalkozók még egyházi pénzből se juthassanak túlzottan nagy jövedelemhez” (erre 10 ezer Ft alatt volt lehetőség).²⁴⁹ A forradalom után megélenkülő egyházi építkezési kedv visszaszorítására 1959 őszén került sor, az indoklás szerint azért, mert „papságunk jól érzékeli, hogy az egyre jobb körülmények között élő egyszerű hívők nagy része még hajlandó az egyházára áldozni, azért sokat foglalkozik velük. A tatarozási, illetve építési akciókon keresztül erre igen jó alkalmuk nyílik. [...] A sok építkezés, gyűjtések komoly mennyiségű anyagot vontak el a lakosság részére biztosított keretből”, ami az ÁEH-elnök utasítása szerint visszatetszést szült a lakosság körében.²⁵⁰ Valójában arról volt szó, hogy ezek az építkezések élni akaró helyi közösségekről tanúskodtak.

Az egyik összesítés szerint 1957-ben és 1958-ban a katolikus templomok felújítására fordított összeg Somogy megyében megközelítette az 1 millió forintot. Nagyobb tatarozások (30 ezer Ft értékben) történtek Balatonszabadin, Kadar-kúton és Lengyeltóiban, jelentős volt a hívek önkéntes munkája a kaposvári Szent Margit-templomnál és Göllén, továbbá új orgonát építettek Böhönyén 100 ezer Ft-ért, Kaposváron pedig a belvárosi templomban 400 ezer Ft-ért („tehetik, mert egy húsvéti napon 35 ezer Ft-nál több jött össze” – tudta meg informátorától a főelőadó).²⁵¹ Egy másik statisztikai gyűjtés szerint 1958-ban és 1959-ben országos szinten 44 új templom, kápolna, imaház és 32 új lelkész-lakás, közösségi helyiség épült, sor került továbbá 715 templomtatarozásra és 214 lelkészlak, illetve egyéb épület felújítására, engedélyezve azonban csak 550 építkezés lett, a többihez nem kértek állami jóváhagyást. Somogyban ezen időszak alatt 27 tatarozás történt (engedélyezve 17), amiből 21 templom és 3 plébániaház felújítása jutott a katolikus egyházra (engedélyezve 16). A felújításra fordított összeg a megyék közül Somogyban volt a legalacsonyabb, 885 ezer Ft, ebből az összegből csak 40 ezer Ft volt államsegély (egy katolikus és egy református templomra) a többit a hívek adták.²⁵² Több faluban akartak ezekben az években templomot vagy parókiát építeni: Mezőcsokonyán a községi tanácsülés elhatározta, hogy három és fél hold állami tulajdont átad plébánia és templom építésére,²⁵³ Újvárfalva, Magyaregres és Töröcske hívei templom-

²⁴⁸ Javaslat az egyházi építkezésekkel és ingatlanvásárlásokkal kapcsolatos eljárás rendezésére. Budapest, 1960. június 22. MNL OL XIX-A-21-d. 0032/1960. 32–33. (Vö. Simon Anna jelen kötetbeli tanulmányában az Iratjegyzék 31. számú dokumentumával – a Szerk.)

²⁴⁹ Feljegyzés a törvények és rendeletek értelmezéséről az egyházak vonatkozásában. Budapest, 1959. április 7. MNL OL XIX-A-21-d. 0017/1959. 2.

²⁵⁰ Összesítő jelentés az 1958. január 1-től 1959. október 15-ig végzett egyházi építkezésekről. Budapest, 1960. június 27. MNL OL XIX-A-21-d. 0032/1960. 4.

²⁵¹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 11.

²⁵² Összesítő jelentés az 1958. január 1-től 1959. október 15-ig végzett egyházi építkezésekről. Budapest, 1960. június 27. MNL OL XIX-A-21-d. 0032/1960. 5–6., 26.

²⁵³ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitika Somogy megyében 1958. január

illetve kápolna építését tervezték – utóbbi helységben a községi erdőből adtak volna fát, az ifjúság pedig egy bál bevételét ajánlotta fel erre a célra –, Somogytarnócan és Szabáson pedig új parókia építésére készültek.²⁵⁴ A megyei főelőadó természetesen éberem őrködött, hogy mindez ne valósulhasson meg. Szabáson azonban, ahol a lelkész (Fábos Pál) albérletben lakott, 1962-ben úgy próbálták kijátszani a hatóságokat, hogy egy örökhagyó 100 ezer Ft-ját a paplaknak kinézett ház renoválására fordították. Ehhez a plébániához tartozott Kisbajom filia, ahol az új kápolna építéséhez rendelkezésre állt a telek és az építőanyag, hogy „a régi, rozoga, szalmaviskós tömésfalú, düledező misézőhelyet” pótolják, csak az engedély hiányzott. Az egyházügyi főelőadó jelentésében panaszkolta, hogy terhére van a hívek „napenkénti molesztálása” az engedélyért, ráadásul a legszorgalmasabb, rendes tsz-tagokat küldték hozzá deputációba. A kisbajomiak végül célt értek, mert egy év múlva felszentelték új kápolnájukat, nem úgy, mint a miki plébániához tartozó Nagyálláspusztán, ahol Borsos Bálint lelkész „illegális házvásárlási kísérletét” sikeresen akadályozta meg az egyházügyi.²⁵⁵

Harc a hitoktatás ellen

Somogy megyében az általános iskolai hittanra beírtak aránya (felekezeti bontás nélkül) az 1956/57-es tanévre – tehát még a forradalom előtt – 49% volt, ami a második félév enyhe szabályozása után újra életbe léptetett beírási rend alapján az 1957/58-as tanévben 57,6%-ra emelkedett, a következő tanévben pedig még tovább nőtt, 58,3%-ra.²⁵⁶ Sőt ez utóbbi, 1958/59-es tanévre történő beíratásnál a marcali járásban 58%-ról 67%-ra emelkedett a hittanos gyerekek aránya, a gimnáziumokban viszont már ekkor jelentős csökkenés mutatkozott, az előző évi 17%-ról 6%-ra.²⁵⁷ Az általános iskolai mutatók gyors, évente nagyjából 10%-os zuhanása az 1959/60-as tanévben kezdődött (47,38%),²⁵⁸ majd folytatódott 1960/61-ben (37,9%, a 45.889 tanulóból 17.398)²⁵⁹ és 1961/62-ben (26,23%, 47.914 tanulóból 12.564).²⁶⁰ A megyeszékhelyen gyakor-

hónapban történt alakulásáról. Kaposvár, 1958. február 4. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1958. 1.

²⁵⁴ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 22.

²⁵⁵ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 10–11.

²⁵⁶ Kimutatás a hittanoktatásra jelentkezők számáról megyénként. Budapest, 1959. június 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0029-2/1959. 2.

²⁵⁷ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1958. évi II. negyedévi egyházpolitikai munkáról. Kaposvár, 1958. július 6. MNL OL XIX-A-21-d. 007-78/1958. 7.

²⁵⁸ Kimutatás a hittanoktatásra jelentkezők számáról megyénként. Budapest, 1959. június 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0029-2/1959. 2.

²⁵⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1960/61. évi hittanoktatásra való beíratásról. Kaposvár, 1960. július 1. MNL OL XIX-A-21-d. 003-11/m/1960. 3.

²⁶⁰ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése a hittanbeíratásokról. Kaposvár, 1961. június 30.

latilag megszűnt az iskolai hitoktatás: az 1959/60-as tanévre még a gyerekek 17,4%-át írták be, 1960/61-ben már csak 1,19%-át (5597 tanulóból 66-ot), az 1961/62-es tanévre pedig csupán 18 gyereket (0,31%). A kaposvári járásban ez alatt a két év alatt előbb 54,26%-ról 37,7%-ra, majd 23,9%-ra esett vissza a hittanra beírtak száma. A többi járásban a csökkenés nem volt ilyen mértékű, és igazán 1961/62-ben mutatkozott (például a barcsi járásban 1959/60: 52,8%, 1960/61: 52,3%, 1961/62: 36,51%). A gimnáziumi hitoktatás teljesen megszűnt, 1961-ben már csak egyetlen diákot írtak be szülei Tabon.²⁶¹

A hittanbeíratást évente ellenagitáció kísérte a pártszervek és a tanácsi oktatási osztályok szervezésében, különösen a párttagok gyerekeinek ügyében. Az 1959/60-as tanévre a megyében 260 olyan gyereket írtak be, akiknek egyik vagy mindkét szülője párttag volt, őket többnyire sikerrel próbálták meg rávenni, hogy írásos vagy kifejezett szóbeli nyilatkozattal vonják vissza a jelentkezést.²⁶² Az 1960/61-es tanévre készülve a helyi pártgyűléseken külön foglalkoztak azokkal a párttagokkal, akik az előző évben beírták a gyerekeiket, illetve a fontosabb beosztásban lévő pártonkívüliekkel. Kaposváron „a pártszervezet megfelelő tagjainak bevonásával házi agitációval kívántak célt elérni, a pedagógusok pedig az érdekelt szülőket az üzemekben keresték fel, a munkapadok, szerszámok mellett, ahol elbeszélgettek velük, kihangsúlyozva, hogy a teher, mely hittan formájában nehezedik a tanulókra, a jó tanulmányi eredmények elérését gátolják, nem is beszélve magáról a kettős nevelés egyéb hátrányairól.”²⁶³ Az 1961/62-es tanévre történő beíratást nem előzte meg közvetlenül „kampányszerű agitációs tevékenység”, mert már évközben zajlott tervszerű családlátogatás és szülőkkel való elbeszélgetés a pedagógusok részéről, illetve a párttagokkal való foglalkozás a pártszervezetek vezetőségei részéről,²⁶⁴ a járási tanácsok VB elnökeinek figyelmét pedig külön felhívták „a hittanra történő beírásokkal kapcsolatos propaganda folytatására”.²⁶⁵

A szülők megfélemlítésén túl a helyi szervek éberren figyelték a hitoktatást eltűrő vagy egyenesen támogató pedagógusokat is. 1958-ban néhány helyen (Somogyjád, Csököly, Hencse, Igal) az iskolaigazgatók szemet hunytak afölött, hogy be nem íratott gyerekek is részt vettek a hittanórán, Kaposvárról pedig

MNL OL XIX-A-21-d. 003/1961. 3.

²⁶¹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1960/61. évi hittanoktatásra való beíratásról. Kaposvár, 1960. július 1. MNL OL XIX-A-21-d. 003-11/m/1960. 3., Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése a hittanbeíratásokról. Kaposvár, 1961. június 30. MNL OL XIX-A-21-d. 003/1961. 3.

²⁶² Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése a hitoktatás tapasztalatairól. Kaposvár, 1960. március 16. MNL OL XIX-A-21-d. 003-1/1960. 1.

²⁶³ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1960/61. évi hittanoktatásra való beíratásról. Kaposvár, 1960. július 1. MNL OL XIX-A-21-d. 003-11/m/1960. 1.

²⁶⁴ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése a hittanbeíratásokról. Kaposvár, 1961. június 30. MNL OL XIX-A-21-d. 003/1961. 1.

²⁶⁵ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1961. év I. negyedévében folyt egyházpolitikai tevékenységről. Kaposvár, 1961. március 31. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961. 5.

azt jelentették, hogy az Április 4. úti leánydiákotthon tanulói „csaknem szervezeten” jártak misére.²⁶⁶ Egy év múlva Kaposváron és Baracson tiltott hitoktatási tevékenységet regisztráltak, mely a feljelentők szerint zongoratanítás címén folyt.²⁶⁷ Voltak pedagógusok – olvashatjuk egy 1960-as jelentésben –, akik még „nem szakították meg lelki kapcsolatukat az egyházzal”, támogatták a papot a hitoktatás végzésében, vagy szemet hunytak a visszaélések felett: Siófokon az egyik tanítónő átkísérte a gyerekeket a hitoktatásra kijelölt épületbe, Varáslón tetszőleges hosszúságú volt a hittanóra, Berzencén és Bedegkéren pedig bárki részt vehetett az órán.²⁶⁸

A hitoktatás felszámolására irányuló törekvések mellett az egyháziügyi jelentések megőrizték az ezzel szemben mutatkozó ellenállás eseteit is. 1960-ban, a hittanbeíratás napján a babócsai tsz brigádvezetője kocsikat küldött a mezőn lévő szülőkért, a Homokszentgyörgyhöz tartozó mariettapusztai állami gazdaság üzemegység-vezetője pedig vontatóval vitette be a szülőket az iskolához.²⁶⁹ A főelőadó méltatlankodva jegyezte meg, hogy „egyesek a vallás szabadság elvét úgy igyekeztek kiforgatni, hogy azt mondták: nem szabad azokra hallgatni, akik leakarják [sic!] beszélni a szülőket gyerekek beíratásáról”.²⁷⁰ 1961-ben a hittanbeíratás előtt Boronkán a sekrestyés végigjárta a falut, így a beírt gyerekek száma – miközben a lemorzsolódás volt az általános jelenség – az előző évi hatvanhatról nyolcvanra nőtt. Háromfán a tsz elnöke át akarta tetetni vasárnapra a hittanbeíratást, s amikor ez nem sikerült – mivel a rendelet erre nem adott lehetőséget –, húsz szülő az egész éjszakát az iskola előtt töltötte, nehogy lemaradjon a beíratásról, mint az előző évben. Fonyódon és Balatonfenyvesen az iskolaigazgatók kézzel írt levelet kaptak a következő szövegekkel: „A fonyódi iskolában gyermekek sereglenek. Hittanbeírás van, szülők is jöjjenek. Tanítók írjanak. Mire vége leend, mind be legyen írva.” – „A fenyvesi iskolába bekopog a tanító. Gyermekek hittan beírás van. Szülő, gyermek jön szaporán. Mire a nap lezáródik, 100%-os, nincs hiány. Egytől egyig be van írva. Többé nem is lesz hiány. Szülő, gyermek így kíván.” Ebben az évben azt is regisztrálták, hogy a különböző foglalkozási ágakat vizsgálva a vasutasok gyerekeinél nem csökkent az átlagos mértékben a hittanra történt jelentkezés.²⁷¹

²⁶⁶ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1958. IV. negyedévben. Kaposvár, 1959. január 14. MNL OL XIX-A-21-d. 007-118/1958. 6.

²⁶⁷ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 21.

²⁶⁸ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése a hitoktatás tapasztalatairól. Kaposvár, 1960. március 16. MNL OL XIX-A-21-d. 003-1/1960. 1.

²⁶⁹ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzetről 1960. II. negyedévben. Kaposvár, 1960. július 7. MNL OL XIX-A-21-d. 007-13/1960. 3.

²⁷⁰ Uo. 2.

²⁷¹ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése a hittanbeíratásokról. Kaposvár, 1961. június 30. MNL OL XIX-A-21-d. 003/1961. 2-3.

Az egyháziügyi jelentésekből szövegszerűen igazolható, hogy a párt szemében a hitoktatáshoz való ragaszkodás szoros összefüggésben állt a téeszekkel szembeni paraszti ellenállással: 1960-ban „Somogyudvarhely tsz. községben, [ahol] se az állatokat nem akarták közösbe adni, és igen hosszú ideig nem alakult ki a közös munka, a [hittanra] beírtak aránya csaknem 80%-os.” Ugyanekkor „Balatonkeresztúr községben, ahol dachból 40 hold zöldborsót nem szedett le a tagság [...] a mostani arány a tavalyinál 35%-al több, és eléri csaknem a 90%-ot”.²⁷² Egy év múlva Czár főelőadó erre a megállapításra jutott a hitoktatás látványos visszaszorulásával kapcsolatban: „Úgy értékelem a helyzetet, hogy az általánosan és folyamatosan ható tényezők mellett ma inkább oka a csökkenésnek a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén történt előrehaladás. A tsz tagok jelentős részének eszébe se jutott, hogy hittanbeíratásra kellene menni. Sokan közülük éppen a munkára történő hivatkozással az utóbbi időben istentiszteleten sem vettek részt, és bár a rendszeres templom látogatóktól értesültek a beírás idejéről, nem vettek maguknak annyi fáradságot, hogy el is menjenek”.²⁷³

A hitoktatás elleni harc módszerei közé tartozott a lelkipásztorok hitoktatási engedélyének az állami szervek részéről történő megvonása. 1959-ben Somogy megyében tizenöt katolikus pap, két református és két evangélikus lelkész nem kapta meg a hitoktatási engedélyt, aminek oka „nagyobbrészt politikai jellegű” volt, évközben pedig további három paptól vonták vissza az engedélyt. A főelőadó ugyanakkor jelezte, hogy ezeken a helyeken az államilag engedélyezett katekézis félórakkal pótolták a hittanórákat, emiatt viszont „lehetséges, hogy a visszavonás módszere káros, mert így azok is részt vesznek a katekézisen, akik nincsenek beíratva.”²⁷⁴ Ennek ellenére 1962-ben sem kapott tizenöt pap hitoktatási engedélyt.²⁷⁵ Az adminisztratív módszerek hatását Czár főelőadó 1961-ben úgy értékelte, hogy „ez évben az egyházak nem fordítottak olyan nagy figyelmet a hittanbeíratások megfelelő előkészítésére. Néhány kivételtől eltekintve nem nagyon igyekeztek túlbuzgó magatartást tanúsítani. Vannak papok, akik éppen tehernek, vagy hiábavaló erőfeszítésnek tartják a hittanoktatást. Azt tartják, hogy a keresztény tanítások engedélyezett keretét kell kitölteni és ez többlet az egyháznak. Véleményem szerint azonban ez a hangulat inkább következménye, mint oka a csökkenésnek.”²⁷⁶ Ha volt is ilyen hangulat

²⁷² Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése az 1960/61. évi hittanoktatásra való beíratásról. Kaposvár, 1960. július 1. MNL OL XIX-A-21-d. 003-11/m/1960. 2.

²⁷³ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése a hittanbeíratásokról. Kaposvár, 1961. június 30. MNL OL XIX-A-21-d. 003/1961. 1.

²⁷⁴ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése a hitoktatás tapasztalatairól. Kaposvár, 1960. március 16. MNL OL XIX-A-21-d. 003-1/1960. 2.

²⁷⁵ Werstroh János egyháziügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 9.

²⁷⁶ Czár Lajos egyháziügyi főelőadó jelentése a hittanbeíratásokról. Kaposvár, 1961. június 30. MNL OL XIX-A-21-d. 003/1961.1.

a papság körében, az egyházügyi jelentések arról is tanúskodnak, hogy a tiltakozás sem maradt el. 1962-ben, a békemozgalom által szervezett tabi tájértekezleten panaszok hangzottak el a hitoktatás akadályozása miatt. A békepapok részéről erre reagálva „Langmár helytartó úr felhívta a figyelmet, hogy minden ilyen ügyet jelentsenek az egyházügyi főelőadónak, aki – bár az állam érdekeit képviseli – igazságosan ki fogja vizsgálni. Sebestyén József a maga vagy a megyei titkár segítségét is megígérte minden jogos ügyben.”²⁷⁷

Az államilag engedélyezett templomi katekézis kaposvári gyakorlatára utal, hogy az ÁEH hozzájárulásával a belvárosi templomba helyezett Lukács István esperes 1959-ben „úgy tanítja a híveket, hogy előre elmondja a szöveget, és a hívekkel elismételte”.²⁷⁸ A megye többi részén a főelőadó szerint csak az 1960/61-es tanévben kezdtek az előző évekhez viszonyítva több helyen – a községek 8-10%-ában – templomi katekézist tartani, hogy „az erősen csökkent létszámot a hitoktatásban pótolják”. Ez különösen Kaposváron lett fontos, ahol ekkor már „a hittanra beíratottak létszáma százalékban alig kifejezhető”, ezért több templomban tartottak gyermek istentiszteletet és katekézist.²⁷⁹ Lukács István ezen túlmenve 1962-ben „a bérmlálás célját és módját leíró gépelt anyagot adott ki a háromszázötven bérmlálkozóknak (hittanra beírtak száma hat), hogy jobban beemlézhessék azt”, amit Werstroh főelőadó a megállapodásra hivatkozva kifogásolt.²⁸⁰ A plébánosról egyébként már Kaposvárra kerülése után nem sokkal azt jelentette Czár Lajos, hogy „apró problémákban kikéri az ÁEH-svéleményt, [de] nagyobb problémák létezését vele nem közli”,²⁸¹ most viszont elhatározták – és egy év múlva realizálták – elhelyezését, mivel „itt maradása már nem kívánatos politikai okok miatt, viszont Molnár György esperes békebiz[ottsági] titkár behelyezése megérett kérdéssé vált”.²⁸² A templomi hitoktatás terjedése miatti új helyzet kezelésében amúgy is számítottak a békepapok közreműködésére: „Mivel általános törekvés van a katekézis térhódítására és kimondottan felmerült a hitoktatás szükségletensége – a kölcsönös kellemetlenkedés miatt [...] megbíztuk a békemozgalom megfelelő embereit, hogy erről megfelelő tájékozódás után adjanak jelzéseket.”²⁸³

²⁷⁷ Jegyzőkönyv a ságvári és karádi esperesi kerületek papságának részvételével megtartott tájértekezletről. Tab, 1962. augusztus 16. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 3.

²⁷⁸ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 20.

²⁷⁹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése az 1961. év I. negyedévében folyt egyházpolitikai tevékenységről. Kaposvár, 1961. március 31. MNL OL XIX-A-21-d. 007-2/1961. 4.

²⁸⁰ Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 8.

²⁸¹ Czár Lajos egyházügyi főelőadó jelentése Somogy megye [sic!] egyházpolitikai helyzetének felméréséről. Kaposvár, 1959. december 30. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-6/1959. 20.

²⁸² Werstroh János egyházügyi főelőadó jelentése az egyházpolitikai helyzet alakulásáról 1962. III. negyedévben. Kaposvár, 1962. szeptember 27. MNL OL XIX-A-21-d. 007-26/1962. 9.

²⁸³ Uo. 9.

Az 1956-os forradalom leverését követően a pártállam számára létkérdésnek bizonyult, hogy hatalmát ne csak katonailag, a társadalom feletti uralom ki nyilvánításával demonstrálja, hanem olyan azonnali változásokat indítson el a társadalom értékrendszerében, amelyek révén a kommunizmus eszméjével szembeni tömeges ellenállás átfordítható, vagy legalább semlegesíthető. Az 1957-ben újjászervezett Egyházügyi Hivatalnak kulcsfontosságú szerep jutott ebben a stratégiában. A veszprémi egyházmegye felügyeletét és irányítását végző egyházügyi főelőadók működésének feltárásán keresztül betekinthettünk az állami szinten szervezett egyházüldözés mindennapi gyakorlatába. E stratégia jellemző vonása, hogy 1956 nem jelent cezúrát, továbbra is a Rákosi-kor ellenségképei, a társadalmi valóság dichotóm ellentétpárokba szervezett kliséi köszönnek vissza. Az egyházüldözés a vallási élet minden területére kiterjedt, amihez az ÁEH napi szintű segítséget kapott a BM-től. A pártállam az egyházakra változatlanul meghódítandó területként, hívekre legyőzendő ellenségként tekintett, az elemzés során feldolgozott források nyelvzete kvázi polgárháborús viszonyokat tükröz.²⁸⁴ Az ÁEH munkatársainak nyelvhasználata kifejezi az egyház alávetettségét. A hit melletti kiállás agitációnak, mozgósításnak minősült. A plébániák mellett segítő munkatársak, hívek mint a pap segédcsoportjai szerepeltek.²⁸⁵ A ministránsokkal, képviselőtestülettel kapcsolatban visszatérő kifejezések a gárda és a brigád. Narratívájukban az egyházi személyeket rendszeresen eltárgyasítják („ezek”), s figyelmen kívül hagyják a nevek helyesírását. A rombolást, felbomlást cinikusan mint győzelmet értékelik. Feltűnő az is, hogy az elvi síkon egyértelműnek tűnő minőségkategóriák határai a gyakorlatban nem bizonyultak elkülöníthetőnek: a tolerált vallásosság és a reakciós magatartás között nemcsak nem volt átmenet, de személy és helyzetfüggő volt, hogy mikor ki melyikbe sorolódott. Ez akkor is igaz, ha a tradicionálisabb értékrendű falusi közösségekben a papnak és híveinek nagyobb mozgástere volt, mint a jobban szem előtt levő városi közegben. A levert forradalom légkörében a pártállam az ÁEH-n keresztül újra intézményesítette a bizonytalanság, sőt a félelem légkörét, kiépítette és fenntartotta a vallásellenes szocializáció intézményrendszerét.

²⁸⁴ Például: „A megyében van 141 plébánia és 17 lelkészség, tehát összesen 158 hivatallal rendelkező róm. kath. objektum.” Prazsák Mihály egyházügyi főelőadó jelentése Veszprém megye egyházpolitikai helyzetének megvizsgálásáról. Budapest, 1959. december. MNL OL XIX-A-21-d. 0052-15/1959. 2.

²⁸⁵ Uo. 33.

Felhasznált források és irodalom

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
 XIX-A-21-d = Az államigazgatás felsőbb szervei, Központi kormányzati szervek, Állami Egyházügyi Hivatal, Visszaminősített TŰK iratok
- MNL SML = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár
 XXIII.15. = Tanácsok, A Megyei Tanács VB Egyházügyi titkára iratai
- VÉL = Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár, Veszprém
 I.1.2. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Litterae circulares
- BALOGH, 2008. = BALOGH Margit (†BOROVI József gyűjtésének felhasználásával összeállította): *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I–II.* Bp., 2008.
- LENIN, 1975. [1905.] = LENIN, Vlagyimir Iljics: Szocializmus és vallás. In: MARX, Karl – ENGELS, Friedrich – LENIN, Vlagyimir Iljics: *A vallásról.* Bp., 1975. 405–410.
- Népszámlálás 1949. = KEPECS József (szerk.): *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként.* Bp., 1996.
- Népszámlálás 1960. = *1960. évi népszámlálás. 5. Demográfiai adatok.* Bp., 1962.
- Névtár 1963. = *A veszprémi egyházmegye papságának névtára.* Veszprém, 1963.
- Névtár 1975. = *A veszprémi egyházmegye papságának névtára.* Veszprém, 1975.
- Sematizmus 1981. = *A pécsi egyházmegye schematizmusa 1981.* Pécs, 1981.
- ROMSICS, 2000. = ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1914–1999. II.* Bp., 2000.
- BALOGH–GERGELY, 2000. = BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. I–II.* Bp., 2005.
- FEJES, 1982. = FEJES Imre: *Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsai vezetői (1945–) 1950–1980.* Veszprém, 1982. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 2.)
- GOJÁK, 2007. [1973.] = GOJÁK János: Az egyházzal kapcsolatos intézkedések az 1956-os forradalom után. In: VARGA Szabolcs – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései.* Pécs, 2007. (Seria Historiae Dioecesis Qunqueecclesiensis III.) 133–148.
- Ö. KOVÁCS, 2009. = Ö. KOVÁCS József: Ötven éve történt? A kollektivizálás társadalmiasítása. In: Ö. KOVÁCS József – KUNT Gergely (szerk.): *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás.* Miskolc, 2009. (A jelenkortörténet útjai 3.) 135–148.

- Ö. KOVÁCS, 2012. = Ö. KOVÁCS József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Bp., 2012. (Társadalomtörténeti Monográfiák 2.)
- KÖBEL, 2005. = KÖBEL Szilvia: „*Oszd meg és uralkodj!*” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Bp., 2005.
- KÖBEL, 2010. = KÖBEL Szilvia: A pártállam strukturális eszköztára az egyházpolitika szolgálatában. In: Soós Viktor Attila – SZABÓ Csaba – SZIGETI László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Bp., 2010. 195–219.
- MÉSZÁROS, 1994 = MÉSZÁROS István: *...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1957–1975. II.* Bp., 1994.
- Soós, 2010a. = Soós Viktor Attila: Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig. In: Soós Viktor Attila – SZABÓ Csaba – SZIGETI László (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Bp., 2010. 220–241.
- Soós, 2010b. = Soós Viktor Attila: Kísérlet az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai életútjának rekonstruálására In: BALOGH Margit (szerk.): *„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban.* Bp., 2010. 67–78.
- Soós, 2014. = Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe.* Bp., 2014. [Doktori disszertáció.]

From retaliation to collectivisation. The struggle against 'Clerical Reaction' in the Veszprém diocese between 1957 and 1962

This paper focuses on the interval between the crush of the 1956 revolution and the second period of the collectivisation. The diocese of Veszprém – as diocese of the persecuted bishops of Mindszenty and Badalik – bore a significant role for the communist ecclesiastical policy. The essay reconstructs how the party's anticlerical policy worked in practice based on the earlier classified reports of county residents of the State Office for Church Affairs [ÁEH: Állami Egyházügyi Hivatal], the so-called ecclesiastical chief officials. County associates of the ÁEH struggled to confine the activity of the church in every aspects of life. The essay reviews these fields, such as making difficulties for Bible classes, intimidating teachers of religion and prohibition of open-air processions. By dividing the Church, a group of priests loyal to the party was bred via the clerical peace movement against those who were faithful to Rome.

By the investigation it has been justified that 1) antiecclesiastical policy was in daily contact with the appropriate department in the Ministry of Internal Affairs even on the local level, 2) no boundaries can be settled between tolerated religiousness and reactionary behaviour, and 3) priests in villages with traditional morals had wider latitude than ones in closely monitored cities.

The party's image of the church, however, showed no changes compared to that of the earlier 1950s: churches and their followers were regarded as enemies to be overcome and territories to be conquered.